

régi(j)óvilág

REGIONÁLIS HONISMERETI SZEMLE

V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM • 2010. DECEMBER • TEMESVÁR

Arad – különszám

A TARTALOMBÓL:

(3) BODÓ BARNA: Arad marad

KÁRMENTŐ

(5) PATAKY LEHEL ZSOLT: Arad – a vonzó város. Interjú Bognár Levente alpolgármesterrel

(8) UJJ JÁNOS: Arad fejlődése a XIX. században

(13) MATEKOVITS MIHÁLY: Az aradi minoriták hányatott élete

(15) MATEKOVITS MIHÁLY: Az aradi minorita kultúrház rövid története

(18) PUSKEL PÉTER: Történetek és legendák vértanúkról

(23) PUSKEL PÉTER: Aradi pilóták és konstruktőrök

(25) FICZAY DÉNES: Fábán Gábor és háza

ARCÉL

(26) UJJ JÁNOS: Kovách Géza életpályája

JELENLÉT

(29) JÁMBOR GYULA: A tízéves *Irodalmi Jelen*

(31) BÖSZÖRMÉNYI ZOLTÁN: Találkozó (novella)

(32) KARÁCSONYI ZSOLT: Üdvözlét a győzőnek (vers)

(33) PATAKY LEHEL ZSOLT: Arad új magyar színháza

(36) KISS KÁROLY: A szürrealizmussal rejtőzködni lehet... (Kettő Groza János)

TANODA

(38) UJJ JÁNOS: Oktatás a középkorban

(42) JUHÁSZ BÉLA: Üzenet B. Lászlónak a Csikyből

(43) MATEKOVITS MIHÁLY: Arad megyei magyar iskolák névadói

HÍDVERŐ

(47) Az aradi szerb templom

(48) Eginald Schlattner önvizsgálata

(48) Eginald Schlattner: Ajtók (regényrészlet)

A Szórvány Alapítvány programjaiból:

Az Alapítványunk vezetésével hamarosan újabb program indul, Gyerekek határok nélkül címmel.

A Románia – Szerbia IPA Határon Átnyúló Együtműködési Program keretében támogatott projektet a Bartók Béla Elméleti Líceummal és a zentai CI-FI Civil Központtal partnerségben bonyolítjuk le.

A program a temesi és vajdasági fiataloknak szól, érdekes csapatjátékokkal, vetélkedőkkel illetve gyerekprogramokkal.

Az említett régióból vidéki településeinket 1-1, gyerekekből és fiatalokból álló csapat képviseli.

A programban részt vevő fiatalok saját településeiken, illetve a program által biztosított közös rendezvényeken vehetnek részt, mint például:

- Sport versenyek (labdarúgás, röplabda, kézilabda, asztalitenisz, sakk)
- Természettudományos vetélkedők
- Helytörténeti körök
- Előadó művészeti körök (szavalás, színpadi produkció, tánc, zene)
- Képzőművészeti vetélkedők (rajzolás, festés, szobrászat)
- Középkori lovagi torna bemutató (hadtorna, párharc, dobófegyver- és íjászbemutató, udvarhölgyek közreműködésével korabeli táncok megismertetése)
- Tudományos játszóházak (reál tudományok játékos bemutatása: robotika, elektrotechnika, kémia és öko-műhelyek működésével)
- Bábszínházi előadások (a településekre ellátogat a Temesvári Bábszínház társulata)
- Helytörténeti seregszemle (bemutatásra kerülnek a helytörténeti körök munkájának eredményei)

BODÓ BARNA

Arad marad...

Temesváriként mindig ez a szójáték ugrik be, ha Arad a téma.

Ha aradi idézi városát ugyanígy, miként – többek között – Puskel Péter tette egy külföldi szereplésekor, abban dacot lehet érezni, a megmaradás csakazértisét, fogadalmat és ígéretet egyaránt.

Ha a rivális város lakója szólal meg ekként, annak más olvasata van, illetve lehet.

Arad és Temesvár – két szomszéd vár.

Bár földrajzilag közel esnek egymáshoz, történelmi fejlődésük, kultúrájuk jó ideig teljesen eltérő pályán való mozgást jelentett, utóbb pedig, a XX. század második felében bizony rivalizálást is. Merthát a köz-igazgatási rendszerek végig gondolói az utóbbi 6-7 évtizedben több alkalommal hoztak döntést a két város vonatkozásában – Arad kárára. Mennyire volt indokolható (köz)politikai érvekkel egyik, avagy másik döntés, az egyre inkább politikatörténeti kérdés. Az viszont egyértelműen kiderült, hogy a centralizáló – országos – politika helyi szinten több alkalommal aradi intézmények elvesztését jelentette: például az aradi magyar színház 1949-es megszüntetése árán jöhetett létre pár év múltán a temesvári magyar társulat. De Arad mezőgazdasági főiskolája is politikai úton került át Temesvárra.

Persze, voltak kellemesebb toposzai is a két város közötti rivalizációnak, például a sport, s ezen belül a foci. Mindkét város legendás csapatokat tudhat magáénak, mindkettő az erdélyi/romániai futball-történet fényes lapjait „írta meg”.

Temesvári egyetemistákként Arad nekünk a szép lányok városa volt...

Amennyiben a komoly és kellemes kérdések után csak a komolyakra koncentrálnunk, azt könnyű észrevenni, hogy Temesvár mindig nyitottabb és ebben az értelemben „nagyvilágibb” volt. Temesvár a kisebbségi számára zavaróan nyitott tud lenni, ahol könnyen elveszíthető az etnikumi hovatartozás „iránytűje” – ha egy ilyen képes beszéd elfogadható.

A mai helyzet ismeretében bizony meglepheti a térség lakóit, hogy a modernizációs versenyben Arad Temesvárnál jobb rajtot vett, olyan ipari teljesítmények születtek itt kb. egy évszázada, amelyekre egy temesvári lokálpatrióta is, a regionális összetartozás jegyében, őszintén büszke lehet. Aki csak iparra gondolna, az aligha tudja, Aradon zenei egyesület és zenei oktatás a temesvárinál kb. két évtizeddel korábban jött létre.

Arad marad...

Maradnia kell. Számunkra soha nem ürülhet ki az Arad által jelképezett nemzeti önfeláldozás eszméisége. Számunkra Arad az a hely, ahol nemzetünk történelmének nagy döntései születtek meg. Számunkra Arad a sohasem feledhető mementó.

A regionális építkezés XXI. századi csapásai és kísérletei mindenképpen közelebb hozzák egymáshoz Aradot és Temesvárt. Ugyanez irányba hatnak a kisebbségi lét olykor nemkívánatos folyamatai, kényszerei is.

Arad maradjon. Tíz-húsz-száz év múlva is olyan legyen, hogy elmondhassuk: a miénk.

Erdélyieké, temesváriaké is – magyaroké is.

KARÁCSONYI ZSOLT

(kantánc, némi lakkal)

Megszülettem egy napon,
rám vigyorgott fél Arad,
úszott épp a Maros partján:
békanyál és rózsaszag.

Jól figyelj, nem rózsillat,
jött nyomába már a bűz,
és a kerge kecske lelke
ujjam nyalta. Mind a tíz

úgy ragadta sárga szarvát
mint ruhát a konyhaszag,
üdvözölt, baráti szarkát,
kedves város volt Arad.

És akár e könnyű versben
épp ahogy cselleng a rím,
játsszótérre is kijártam
lenge költő, zsenge hím.

Láttam, hogy a folyó partján
szájból szájba nyál csorog,
és egymás nyomát harapják
frissen épült fogsorok.

Táncoltattál, némi lakkal
vontad be a férfi-nő
téma-vázlatom, s anyaggal
megtömtem a holtidőt.

Tartalom

Bodó Barna: Arad marad	3
Karácsonyi Zsolt: (kantánc, némi lakkal).....	4

KÁRMENTŐ

Pataky Lehel Zsolt: Arad – a vonzó város.	
Interjú Bognár Levente alpolgármesterrel.....	5
Ujj János: Arad fejlődési a XIX. században.....	8
Matekovits Mihály: Az aradi minoriták	
hányatott élete.....	13
Matekovits Mihály: Az aradi minorita kultúrház	
rövid története.....	15
Puskel Péter: Történetek és legendák vértanúkról.....	18
Puskel Péter: Aradi pilóták és konstruktőrök.....	23
Ficzay Dénes: Fábián Gábor és a háza.....	25

ARCÉL

Ujj János: Kovách Géza életpályája	26
--	----

JELENLÉT

Jámbor Gyula: A tízéves <i>Irodalmi Jelen</i>	29
Böszörményi Zoltán: Találkozó (novella).....	31
Karácsonyi Zsolt: Üdvözlés a győzőnek (vers).....	32
Pataky Lehel Zsolt: Arad új magyar színháza.....	33
Kiss Károly: A szürrealizmussal rejtőzködni lehet...	
(Kettő Groza János).....	36

TANODA

Ujj János: Oktatás a középkorban.....	38
Juhász Béla: Üzenet B. Lászlónak a Csikyből.....	42
Matekovits Mihály: Arad megyei	
magyar iskolák névadói.....	43

HÍDVERŐ

Az aradi szerb templom (B.B.).....	47
Eginald Schlattner önvizsgálata (B.B.).....	48
Eginald Schlattner: Ajtók (regényrészlet).....	48

PATAKY LEHEL ZSOLT

Arad – a vonzó város

Interjú Bognár Levente alpolgármesterrel

– Aradot a földrajzi fekvése, vagy inkább a történelme predesztinálta arra, hogy a régió egyik központja legyen?

– Történelmi szempontból valamikor a partiumi és bánsági városok közül a legnagyobb volt. Nagyobb, mint Temesvár – 1900-ban 56 ezer lakosa volt –, vagy Nagyvárad és Kolozsvár. Ezt köszönhetette annak, hogy az észak–déli és kelet–nyugati irányba futó utak metszéspontjában feküdt, majd a vasút is sokat lendített fejlődésén. Mezőváros volt sokáig, de aztán egyre nagyobb teret hódított az ipar – vagongyár létesült, a legnagyobb malom és a szeszipar központja itt volt a térségben –, és ez olyan fejlődést vont maga után, aminek a lakosság mind az életszínvonalat, mind a kulturális tevékenységet tekintve haszonélvezője volt.

– Kétféleképpen értelmezhetjük a régióban betöltött szerepet: az Osztrák–Magyar Monarchiában Arad a vidék egyik fejlődő nagyvárosa volt, míg az impériumváltás után Románia nyugati határszélére sodródott. Miben volt érezhető leginkább a változás?

– A trianoni békediktátumot követő határok megszakították az infrastrukturális fejlődést, és a város vonzáskörzetét is megkurtították. Nemrégiben járt itt a mezőhegyesi önkormányzat küldöttsége, és a polgármester asszony azt mondta, hogy szeretnének szorosabb kapcsolatba kerülni Araddal, hiszen Mezőhegyes történelmileg is ide kötődik. Amíg nem húzták meg a mesterséges határokat, például Orosháza is Arad felé gravitált, mert a város az első világháború előtt egy olyan gazdasági-kulturális pólus volt, amelynek a vonzereje túlnőtt az akkori vármegyehatáron is. A Bánság és a Partium határán feküdt, ami sajátos helyzetet teremtett a városnak, és mi azt reméljük, hogy az európai uniós integrációval valamelyest sikerül visszaadni ezt a régióközponti szerepet Aradnak. A negatív változásoknál maradva: az impériumváltás nemcsak félbeszakította az infrastrukturális fejlődést, hanem létező struktúrák szűntek meg. Itt van például a városháza mellett az Arad–Csanádi Vasúti Palota, ami egy regionális vasútársaság székhelye volt. Az gyakorlatilag teljesen felszámolódott, elveszítette a jelentőségét, mert az a régió akkor megszűnt. A feldolgozóipar is sérült, hiszen Arad a mezőgazdasági termékek egyik felvásárló piaca volt, a cukorgyárnak és a malomnak az új határokon túlra voltak addig jelentős beszállítói. Egy határ, amelyik nem átgárható, olyan, mint egy zsákutca, és ennek a hátrányait nemcsak Arad érezkelte, hanem minden határ-

széli település. Romániában általános jelenség volt, hogy ebből a térségből máshová vették az itt megtermelt javakat. 1990 után már azt is mondták, hogy Arad Románia nyugati kapuja, és ilyen szempontból átértékelődött a szerepe, és abból származott előnye, hogy tranzitváros volt. Nem annyira kulturális vagy turisztikai célpont lett, de Nagylak vagy Körösök felé Aradon át vezet(ett) az út. Bizonyos iparágak fejlődtek 1990 előtt is, csak a hasznát mások fölőzték le. Akár a két világháború közötti idősakra, vagy a második világháborút követő kommunizmusra gondolok. Arad a vagongyártás és a textilipar központja volt, ilyen szempontból mondhatjuk, hogy iparvárosi jellegét megtartotta – a kommunizmusra jellemző körülmények között. Nagyon sokat beköltöztek a városba, a diktatúra végén, 1989-ben 200 ezren laktak. Ez felhígította a város összetételét, a többség polgári attitűdje is oldódott.

– Hogyan változott az etnikai összetétel?

– Ahogy az erdélyi magyarlakta városokban. Ha a legutóbbi népszámlálási adatokat vesszük figyelembe, a magyarok aránya 13 százalékot tesz ki, ahhoz képest, hogy a 20. század legelején még közel 70 százalék volt. Egyrészt a demográfiai mutatók voltak kedvezőtlenek a magyarok szempontjából, másrészt nagyfokú betelepítés zajlott. Nemcsak az ipar fejlődésével párhuzamosan, hanem amúgy is, Arad vonzó város volt, sokan itt keresték a boldogulásukat. Kisdiák koromban, az 1960-as években Arad még százezer lakosú volt, és az azt követő 25-30 évben megduplázódott a lakosság száma. Akkor, amikor vegyipari kombinátot építettek, amikor hétezer dolgozott a textiliparban, 16 ezren a vagongyárban, sok ezren az esztergapadgyárban – felduzzasztották az ipart, munkásokra volt szükség.

– Milyen ipartörténeti műemlékek vannak még, és mi az, ami már elveszett, az enyészeté lett, és csak az idősebb nemzedék tagjai emlékeznek rá?

Bognár Levente

– Elsősorban azt kell vizsgálnunk, hogy mennyire kötődnek egyesek Arad ipari múltjához, mennyire fontos ez a jelenlegi aradiaknak. Ezeket a meghatározó létesítményeket a világon mindenütt kulturális központokká alakítják át. Nagy probléma, hogy a privatizáció során a városnak nem volt beleszólása ebbe, és nem csak Aradon, hanem másutt sem. A folyamatot Bukarestből irányították, és eladták a különböző épületeket, így felbecsülhetetlen értékű műemlékek és ipari emlékek tűntek el, amelyekkel szegényebb lett a város. A régi cukorgyárra gondolok, vagy a Neuman fivérek malomából ócskavas telepre került gőzgépre, amelyik Angliából származott, és egyedülálló volt a térségben. Egy központi tengellyel hajtották meg a malmot. Én még láttam, de sajnos az akkori tulajdonos azt mondta, hogy azzal, hogy összevágatta, és az ócskavasra vitette, pillanatnyi hasznot húzott belőle. Nem gondolt az utókorra, az eszmei értékre. Megmenthettük volna, ha szől idejében, mert egy határon átvelő pályázat keretében voltunk ott a múzeum igazgatójával, és felhívtam a figyelmet, hogy erre vigyáznunk kell. De nem volt köztulajdonban a gép, ő ugyanis megvásárolta vagy az államtól, vagy a magánosítás után valakitől a malomépülettel együtt. Az autógyár épületére is vigyáznunk kell. Az szerepel a műemlékek listáján, nem lehet könnyen lebontani. Ha a jelenlegi tulajdonos el akarná adni, a művelődési minisztériumhoz és az önkormányzathoz kell fordulnia, mert nekünk van elővásárlási jogunk. Remélem, ha rákerül a sor, meg is vásárolhatjuk. Próbálok odahatni, de egyedül nem könnyű, ezért örvendek, hogy a helyi műemlékvédők megalapították a Pro Urbe civil szervezetet, és bízom benne, hogy elindul egy civil

összefogás is ez irányba, hogy megmentjük ezeket a fontos ipari emlékeket.

– *A kommunizmusban létezett egy olyan szándék, hogy a polgári időkre emlékeztető városrészeket szándékosan elhanyagolják, és ez kísértett a rendszerváltás után is. Érezhető némi szemléletváltás e téren a román többségű önkormányzatban?*

– A szocialista-nacionalista diktatúra idején cél volt eltüntetni a más nemzetiségű emlékeket. Arad az etnikai és vallási közösségek kultúrájának és szellemiségének összessége. Magyarok, románok, németek, szerbek, zsidók éltek és alkottak együtt. A városközpontban lévő csodálatos minorita templomot egy híres szerb építész, Milan Tabakovics építette, vagy a román régi ortodox katedrális a Czigler építész dinasztia egyik tagja építette. Nagyon sok ilyen egymásrataltságra, kapcsolatra hozhatnánk fel példát. Ezt a kommunizmus nem nagyon akarta felvállalni vagy elismerni, de mivel már van törvény rá, nekünk alkalmaznunk kell. Arad attól megszabadult, hogy a diktátor által pusztulásra ítélt régi városrészt lebúldózzerezzék. Jelenleg spontánul tűnnek el épületek, most sok helyi kiskirály uralkodik, olykor garázdálkodik. A pénz diktál; az illető megveszi az épületet, és egyszer csak azt vesszük észre, hogy eltűnik, mert vagy nem tesz semmit a megőrzése érdekében, vagy elintézi, hogy megkapja a bontási engedélyt. Ily módon már komoly veszteségek értek minket az óvárosban. A városnak pénz kellene arra, hogy elővásárlással éljen, mert az új tulajdonosok, akik nem azonosulnak ezekkel az értékekkel, semmibe veszik ennek a védett városrésznek az érdekeit. Nekik ez nem érték.

Városháza - városkép

A szeszgyár 1851-ben átadott épülete ma

Minden téglá, minden kő, ami eltűnik, a város karakterét, jellegzetességét rövidíti meg. Jelenleg több pályázat is fut, azon dolgozunk, hogy próbáljuk az épületeket listázni, felmérni az állagukat, rajzok készülnek a homlokzatokról, hogy ha valami „történik”, lehessen visszaállítani az eredeti formát. Elkészült a zonális városrendezési terv – még nincs jóváhagyva minden szinten –, és remélem, hogy olyan eszközöket kapunk, hogy megállíthassuk ezt a folyamatot.

– Az épített örökséghez tartozik a városháza is, ami ritkaságnak számít a Kárpát-medencében...

– Az épület igazi esztétikai élményt nyújt. A polgárok pénzén épült, 1874–1875-ben fejezték be. Akkor építették a színházat is, s mivel kevés volt a pénz, az akkori képviselőtestület úgy döntött, hogy a színház készüljön el az eredeti terv szerint, a városháza egy emelettel kisebb legyen. De nagyon jól érvényesült ezen a téren. Már 1844-ben felmerült az igény, hogy új városháza kell, mert a régi, ami 1770-től működött a Szabadság téren, már kicsi volt. 17 pályázatot nyújtottak be, és a Lechner Ödön nyert. Viszont időközben elfogyott a pénz, ezért Pekár Ferencet bízták meg, hogy átdolgozza és kivitelezze a tervet.

– A tanácsstermet jelenleg renoválják. Meddig?

– Igen, van abban némi pikantéria, hogy műemlékvédelemről beszélünk, mások felelősségéről, miközben a polgármesteri hivatal dísztermében komoly károk keletkeztek a beázás miatt. Nagy összeget szántunk a restaurálásra, a díszterem belsejére, és a tetőre egyaránt. Reméljük, hamarosan elkészül, és miután befejezik, méltó lesz ehhez az épülethez.

– Az 1989-es rendszerváltás után sikerült-e visszaszerezni a város régióközponti jellegét, vagy legalább elindultak ezen az úton?

– A változások utáni sajátságos kapitalista rendszer, amibe belecsöppentünk, sok pozitívumot, de negatívumot is hozott. Textilgyár már nincs, az esztergapadgyár megszűnt, az óragyár haldoklik, holott az országban egyedüli volt valamikor. Képzett munkaerővel rendelkezett a város, és ez a réteg hamar el tudott helyezkedni az új, zöldmezős beruházásokkal létrejött üzemeknél.

Ekkor szerencsénk volt a határ mentiséggel, és hogy nem volt autópálya. Ha valaki átjött a nagylaki vámon, az első jelentős város, ahol képzett munkaerőt és megfelelő infrastruktúrát talált, Arad volt. Létrehoztuk elsőként Romániában az ipari parkot, ahol 150 hektárt biztosítottunk a beruházásoknak, és el is adtuk a felületet. A beruházó, aki gyárat akart létesíteni, azt akarta, hogy biztonságban tudhassa a vállalkozását, és megvehesse a területet. Tatabányával együttműködve végeztük ezt, az ottani kollégák figyelmeztettek a buktatókra, mit ne tegyünk, és kellő rugalmassággal sikerült Aradhoz kötni a vállalkozásokat. A többség ma is működik, sőt újabbak is megjelentek. A nyugati után a keleti ipari övezet is létrejött, a délit pedig jelenleg fejlesztjük.

– A kapcsolatokban mire helyezik a hangsúlyt?

– Lévén, hogy a nyugati régióhoz tartozunk, sok határ menti kapcsolatot létesíthetünk. 1997-ben jött létre a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió, ami nagyon fel-emelő esemény volt. Egy feszült kétoldali viszonyt kellett úgy továbbvinni, hogy az emberek bízzanak az együttműködésben. Egy másik lehetőség volt a PHARE által támogatott határon átnyúló együttműködés, ennek keretében 1996-tól már pályázhattunk. A közeledésben, egymás megismerésében Aradnak és Gyulának volt úttörő szerepe, a Kézfogás projekt révén, amely rendezvénysorozat nemcsak a két város, hanem a román és a magyar nép közeledését is jelentette. Ez 1993-ban indult, és egy év múlva testvértelepülési kapcsolatra lépett a két város. Testvérvárosunk Hódmezővásárhely is, ugyanis Aradon halt meg 1989. december 23-án Tóth Sándor vásárhelyi teherautósófor, aki segélyeket hozott Aradra és Temesvárra, de a forradalom zűrzavarában a várhídon lelőtték. Határ menti polgármesterek találkozókat rendeztünk éveken keresztül, és fontos volt a tapasztalatcsere, hogy lássuk, hogyan gondolkodnak a magyarországi kollégák a közigazgatásról. Nehéz lenne felsorolni, hány közös pályázat volt közintézmények és a civil szervezetek között, amelyeket szintén mi generáltunk. Aradnak kedves testvérvárosa Pécs, Európa tavalyi kulturális fővárosa, mert fontosnak tartottuk, hogy egy olyan várossal is tartsunk kapcsolatot, ahol hasonló a kulturális örökség, és példa lehet Arad számára.

– Ezek a magyarországi kapcsolatok is segítenek abban, hogy Aradnak magyar alpolgármestere van, sikerült visszaállítani a Szabadság-szobrot, a Szentháromság-szobrot, vagy ügyesen kell politizálniuk a magyarság képviselőinek?

– Itt, az önkormányzatban kell megtalálni a közös nevezőt a többségekkel. Amikor a Szabadság-szobor újraállításáról született határozat, a 25 tagú képviselőtestületben mi három tanácsossal rendelkezünk, míg a döntéshez 17 szavazatra volt szükség. 14 kollégát meg kellett győznünk, hogy ez fontos a város számára, mert azzal, hogy a Szabadság-szobor köztérre kerül, Arad ténylegesen bizonyítja európaiságát, kialakítottuk a Megbékélés parkját. Az avatóünnepségen jelen volt az EU nagykövete és Magyarország akkori miniszterelnöke is, és Európa figyelmének középpontjába kerültünk, ami a városnak, a románoknak is sokat számít. Nagyon fontos, hogy meggyőzzük őket, hogy ezeket az értéke-

ket nem a románok ellenében próbáljuk megvédeni, hanem a város kulturális örökségét gyarapítják, és tényleg, világszintű műemléket sikerült visszaállítani. Zala György alkotása után a Szentháromság-szobrot, Róna József szobrát eredeti helyén állítottuk fel. Természetesen ellenszélben is kellett dolgoznunk, de hál' istennek a bölcsesség győzött. Az sem mellékes, hogy amikor a Megbékélés parkját avattuk, a magyar zászlót Gyula polgármestere adta át, és azt hiszem, az aradiak többsége ezt értékelte.

– A magyarságtudatot igyekeznek erősíteni, a magyar közintézményeket fejleszteni, vagy újakat létrehozni. Ilyen a Kamaraszínház, vagy a Csiky Gergely Iskolaközpont, amely előbb bentlakással, majd tavaly új épületszárnyal bővült. Mégis fogy a magyarság. Van elképzelés arra, hogyan lehetne megállítani a fogyást?

– Egy általános erdélyi stratégia kéne. Mindenki a magyarságát a helyi sajátos körülmények között éli meg. Bár más-más dolog magyarnak lenni a tömbben, például Székelyudvarhelyen, mint a szórványban Aradon, Temesváron, más az anyaországban, Szegeden, mint ott, ahol folyamatos a fogyás, Kassán vagy Nagy-

becskereken – a lényeg, a cél az identitás megőrzése. Ez elképzelhetetlen iskola és kulturális élet nélkül. Udvarhelyen vagy Csíkszeredában bármi, ami kultúra, az magyar kultúra. Itt Aradon, ha kultúrát emlékek, különbséget kell tenni a többségi és kisebbségi kultúra között. Előrelépés, hogy kidolgoztuk a város kulturális stratégiáját, amelybe beemeltük a kisebbségi kultúrát is. Próbáljuk megteremteni a feltételeket, hogy kapjanak támogatást. Más lenne, ha létezne kulturális autonómia, mert az automatikus támogatást jelentene. Ezt a 13 százalékos etnikai arányt figyelembe vesszük a kulturális költségvetés elkészítésekor, és bár nem kapunk annyit, amennyi járna, de létre tudtuk hozni az Aradi Kamaraszínházat, úgyhogy közel hatvan év után ismét lett magyar színháza Aradnak. A városban működik a megye egyetlen magyar középiskolája, az épületet a katolikus püspökségtől 49 évre használatba kaptuk, aminek fejében kb. egymillió eurós beruházást eszközöltünk, egy új szárnyat építettünk. Fontos az egyházak szerepe, velük is együttműködünk, segítünk, együttműködünk, például Gájban két éve Szent Gizelláról neveztük el a templom előtti teret.

UJJ JÁNOS

Arad fejlődése a XIX. században

Az elmúlt több mint egy évszázadban Aradról több jelentős, máig hasznosan forgatható monográfia látott napvilágot. Kezdvé Lakatos Ottó 1881-es háromkötetes munkájától el egészen a Megyei Múzeum által koordinált, 1999-ben megjelent összefoglaló munkáig. A „hivatalos” történelmi munkákban hol a társadalmi, hol a nemzeti, hol a gazdasági kérdések jelentették az elemzés fő szempontját. A marxista történetírásban az osztályharc, a munkásmozgalom szinte minden más kérdést a háttérbe szorított.

Szinte valamennyi munkában csak kis figyelmet kapott, vagy teljesen kimaradt a civilizációtörténet egy igen fontos aspektusa: a városi infrastruktúra fejlődésének taglalása. A kevés kivételek közé tartozik dr. Somogyi Gyula 1913-as munkája (*Arad szab. kir. város és Arad vármegye községségeinek leírása*), amelyben nem csak a politikai történetről és gazdasági-kulturális változásokról, hanem a város vezetésének szervezeti felépítéséről, az infrastruktúra alakulásáról, a különböző szervezetek, egyesületek (kulturális, karitatív, sport) működéséről is adatokat kaphatunk. A következő ilyen szellemben megírt munka megjelenésére több mint nyolc évti-

zedet kellett várni: Gheorghe Lanevschi *Aradul vremurilor de mult apuse 1834–1914* (A régi idők Aradja) című munkája 2005-ben Kolozsváron jelent meg.

A színház a visszaállított Szentháromság-szoborral

A monográfiákban, tanulmányokban a szerzők említést tesznek a városkép kialakulásáról, a legjelentősebb épületekről, de a mindennapi élet, a hétköznapiok kerete, a „banalitásoknak” számító világitásra, ivóvízre, közutakra, járdákra, közszállításra fordították a legkevesebb figyelmet. Még az 1999-ben, tehát nem a diktatúrában megjelent munkában is, alig néhány mondatban érintézik a kérdéskört. Ezért értékelték egyesek több mint figyelemre méltónak a víztoronyban megnyílt kiállítás a fürdőkultúráról és az ivóvíz-szolgáltatásról – a Horia Truța tanár, magángyűjtő által összeszedett, s a megszokott kiállításoktól eltérően bemutatott anyagot az aradi „vízről”.

Arad a török fennhatóság alatti közel 140 év alatt a vár mellett vegetáló jelentéktelen település volt. Evlija Cselebi török világutazó a vár borosjenői és a temesvári kapuja melletti 200-200 keresztény szegényes házat, valamint az évi vásárokat említi.

Az 1691-es végleges felszabadulást követően Aradot már 1702-ben kamarai városi rangra emelték, és tagadhatatlan fejlődésen ment keresztül. Ennek ellenére a XVIII. század végéig megmaradt rendezetlen, kövezetlen utcájú városnak. Lakóinak száma nem érte el a tízezer főt. A falusias kinézésű településnek a templomok (szerb és román ortodox, a régi minorita templom), az egyemeletes, tornyos városháza és a Főtér néhány épülete (közülük négy a mai napig áll), valamint kevés számú, többségében földszintes vagy egyemeletes polgárház kölcsönzött némi városias jelleget. A városban megalkult céhekben tevékenykedő kézművesek, a műhelyekben dolgozó céhlegények és inasok számának növekedése ellenére, a lakosság nagy része még mindig főleg a mezőgazdaságból élt. Jellemző: a város két polgármestere is (Arsits Sava 1815-ben és Heim Domokos 1850-ben) az iskolák tanítóinak, illetve a fiatal pedagógusoknak jövedelmük kiegészítésére földet adatott megművelésre.

A város szinte védtelen volt a Maros áradásaival szemben, csak egy alacsony, szakszerűtlenül megépített gát védte. A feljegyzések szerint a XIX. század folyamán, a Maros végleges gátjának megépítéséig tizenkét nagyobb árvíz öntötte el a várost. Az 1805. évi elsodorta az Újarad felé vezető fahidat is. A kövezetlen utcákban egy-egy jelentősebb esőt követően hatalmas sártenger keletkezett. Az első utcát (Templom, ma Lucian Blaga) csak 1817-ben kövezték ki. Éjszaka teljes sötétségbe borult a város, esténként a városházán gyülekező éjjeliőrök teljesítettek szolgálatot, ők járőröztek az utcákon, fegyver nélkül tartva fenn a rendet, és figyelmeztették a lakosságot az esetlegesen fellobbanó tüzekre. A város közvilágítását 1827-től kezdődően szervezték meg. Abban az évben december 4-én a város utcáin 156 olajlámpás gyúlt ki. Közel harminc évnek kellett eltelnie, hogy ezek helyett petróleumlámpákat szereljenek fel.

Nem véletlenül született a közismert latin nyelvű versike a XIX. század elején a városban uralkodó állapotok illusztrálására: O Arad, Arad luridum,/ Nec civi-

tas, nec oppidum,/ Quas perfers, vexas hominum,/ Sicut pessimus omnium./ Vagyis: Oh, szennyos Arad, Arad,/ Sem község, sem város./ Gyötrője a benned élőknek,/ Mindenek között a legrosszabb.

Ebből a jellegzetes alföldi por- és sárfészekből alig több mint egy évszázad alatt egy modern város fejlődött ki! A város polgársága mindig igyekezett felkarolni az újat. 1817-ben, a Főtér (ma: Avram Iancu) sarkán Hirschl Jakob, bécsi származású kereskedő a családi háza mellé felépített egy színházépületet. A ma is álló épületben bizonyíthatóan már 1818-ban játszottak. Az akkori szokás szerint télen német, nyáron magyar nyelvű társulatokat fogadtak. 1818 nyarán itt vendégszerepelt Dérnyé Széppataki Róza, a magyar színjátszás csillaga. A következő évtizedekben többször vendégszerepelt itt Latabár Endre társulata, de színpadán fellépett a német Traumann truppja, s itt vendégszerepelt a Romániából érkezett Pascaly majd Matei Millo társulata, előbbiben Mihai Eminescu költő sűgőként. A régi színházban 1874-ben játszottak utoljára, azt követően színházi díszletraktár lett, majd 1907-ben itt nyílt meg a város első állandó mozija, az Uránia, s hatvan éven keresztül szolgálta a hetedik művészetet.

Itt alakult meg a régió legrégebb konzervatóriuma. Az Aradi Zenekedvelők Egyesülete vezetőinek (Daurer József, Markovics Ignác és Nimsgern Péter) a kezdeményezésére 1833. május elsején alakult meg a zeneiskola, ahol zongorát, hegedűt, klarinétot, fuvalót, csellót, gitárt, valamint kantót, zeneelméletet és összhangzattant oktattak. A tanárok és diákok első koncertjét már 1835-ben megtartották. Az iskola a XX. század elején is működött Schreyer-féle magán zeneiskola néven. A konzervatórium létének is köszönhető, hogy olyan neves vendégművészek léptek fel a Maros-parti városban, mint Liszt Ferenc (1846) vagy ifj. Johann Strauss (1847), később Brahms vagy Pablo Casals. Működése alatt az iskolának több mint 3000 hallgatója volt, közülük többen zenetanárok, zeneszerzők, néhányan európai és világhírű előadók (Telmányi Emil, Weil Magda) lettek.

A város gyarapodott, lakossága az 1815 évi 15 ezer-ről 1848-ig több mint 22000-re növekedett. Ez az időszak a lakosság polgárosodását hozta magával. S a gyorsuló fejlődést tükrözi az a tény, hogy 1827-ben a város vezetése Pikuley Lajos mérnököt kinevezte építési felügyelőnek, hogy a város területén folyó építkezések rendben készüljenek, hogy a közösség érdekeinek figyelembe vételével adják ki az építési engedélyeket. A megbízott a következő évben benyújtotta a városrendezési tervet. Ennek is betudható, hogy a városban kevés a görbe utca, a házak többsége az utcafrontra épült. Az ettől eltérőek korábban épülhettek. Az ő terve szerint a város utcáinak vonalát a Főtér felé kellett irányítani. Tervei szerint szabályozták a Pesti (ma: Mărășești), a Hosszú (Coșbuc), a Crișan (Karolina), Kórház (Ghiba Birta) utcákat, valamint két külvárost, Polturát és Gájt. Pernyáva (Erzsébetváros) rendezése a XVIII. században történt, a várat építő hadmérnökök jelölték ki a nyilvános, egymással párhuzamos utcákat. Néhány mo-

numentális klasszicista stílusú épület (az egykori vármegyeháza, a neológ zsinagóga, avagy a Főtér tér több épülete) a mai napig áll, megőrizve eredeti stílusát.

A város urbanisztikai fejlődése a szabad királyi város státusz elnyerésével vett nagyobb lendületet. Báró Orczy Lőrinc 1834. augusztus 21-én nyújtotta át az arról szóló díszes oklevelet Heim Domokos polgármesternek, amely bizonyos privilégiumokat biztosított a helyi hatóságoknak az adók felhasználásában, valamint vármok beszédésében is, jelentősen megnövelve a város saját céljaira fordítható jövedelmét. A fejlődés a XIX. század második felében gyorsult fel. Az 1848/49-es forradalom alatt az osztrák katonaság által a városra kilőtt több mint 40000 löveg óriási kárt tett a település lakóházaiban, a civil halottak száma száznál többre tehető.

A legjelentősebb fellendülés a kiegyezést követő 1870-es években, a gazdasági világválság elmúltával kezdődött, amelynek eredményeként megtörtént az addig falusias jellegű település urbanizációjának a kiteljesedése. Ez idő alatt a település egy modern ipari várossá alakult át. A negyven év alatt a város lakossága megkétszereződött. Íme a népesség alakulásának statisztikája: 1870 – 32625, 1880 – 35556, 1890 – 42052, 1900 – 53903, 1910 – 63166.

Abban a negyven évben alakult ki a belváros mai arculata a régi Főtérrel az állomásig. Kiépült a három kilométer hosszú főút, az egész várost behálózó kövezett, majd (részben) aszfaltozott utcahálózat. A századfordulóra a város 552 km hosszú utcáinak egynegyede, 125 km volt burkolva. A burkolásra bazalt kockakövet, keramitot, aszfaltot és zúzott követ (makadám) használtak. Az aszfaltozott járdák 52 ezer négyzetmétert tettek ki. A XX. század első évtizedére megépült a három vasút a Maros felett, amely a közúti és vasúti összeköttetést biztosította a Bánság felé. Ebből a Károlyi Gyula gróf (ma Traian) és az Erzsébet (Decebal) híd közútinak, a harmadik vasúti hídnak épült. A közúti hidak mellett, valamint a város fontosabb bejáratainál vámházak épültek. A hidaknál hídpénzt szedtek a gyalogosoktól, valamennyi vámnál útpénzt a járművek tulajdonosaitól. A vámházak közül kettő ma is áll, az egyik homlokzatán a város régi címere látható. Az ipari műemléknek nyilvánított Károlyi híd (tervezője Toth Róbert /1857-1913/ resicabányai mérnök) rekonstrukciója most van folyamatban.

Aradra 1858. október 25-én gördült be az első vonat Szolnok-Kürtös irányából, akkor épült az első állomás is. Tíz évvel később nyitották meg az erdélyi vonalat Gyulafehérvár, majd 1870-ben a bánságit Temesvár felé. 1877-től Boros Béni tervei alapján megkezdődött a Körös-vidéki vasútvonal építése is, amelyet aztán Makó-Szeged irányában is folytattak. E két társaság 1886-ban létrehozta az Arad-Csanádi Egyesült Vasúttársaságot. A huszadik század elejére kiépült a megyei teljes vasúthálózat, amely eredményeként Arad vasúti csomópont lett, ahova öt irányból (Békéscsaba, Erdély, Temesvár, Nagyvárad és a Körösök völgye) futottak be és indultak onnan szerelvények. A megyei vasúthálózat az első vi-

Kultúrpalota: itt működött az 1848-as ereklyemúzeum

lágháború kitöréséig 499 kilométerre nőtt, ebből 140 km volt állami kézen. Az aradi állomásra naponta 32 személyszállító vonat futott be és indult tovább. A nagy utasforgalom tette szükségessé az állomás épületének átépítését. Az új épület 1911-12-ben készült el Pfaff Ferenc (1851-1913) MÁV-tervezőmérnök tervei szerint. Az épületet és a pályaudvart a második világháború alatt, 1944. június 3-án a szövetséges légierő bombatámadása érte, de azt eredeti formájában hozták rendbe.

A város külön büszkesége a hegyaljai vasút. 1906-ban indították el az Arad-Győrök közötti motoros járatot, amely a Hegyalján kettévált: az egyik ág Máriaradna, a másik Pankota irányába. Az 58,35 km hosszúságú vonalat 1913-ban villamosították. Ez volt a kontinens 5., a világ 8. villamosított vonala, Románia területén 1964-ig az egyedüli villamosított vonal.

A közvilágítás, a víz- és csatornahálózat kiépítése, a közszállítás megszervezése, a közfürdők elszaporodása is ennek az időszaknak az eredménye. Az 1869-ben felépült a „gázgyár”. Az ott termelt légszesszel az utcai világítást biztosították. Az egykori aradi gázlámpákból kettő ma is látható a Csanádi-palota udvarán. Közhivatalokban, éttermekben, színházban alkalmazták, magánlakásokban nem hódított tér. A villanyvilágítást 1891-ben, az akkor alapított Weitzer vagon- és gépgyárban alkalmazták először. Az üzem saját telepe biztosította az ahhoz szükséges áramot. A városi villanytelep 1896-ban létesült, a szerződés értelmében a GANZ vállalat 6 ívlámpából ingyen biztosított utcai világítást a főtéren. 1898-ban bekapcsolták az áramszolgáltatásba Új-aradot, majd tíz évvel később a város környéki falvakat is. 1908-ban a városi közvilágítást 433 gázlámpa, valamint 74 utcában 359 utcai izzólámpa biztosította.

A város eső- és szennyvizét a XIX. század utolsó negyedéig a városon átvezető hat csatornán keresztül gyűjtötték össze. A helyenként fedett, de többségében nyitott árkokba szűrés nélkül került a víz. A csatornázást Vörös Pál polgármester idejében, 1872-ben kezdték el kiépíteni, és 25 évvel később fejezték be. Az 1890-es években az angol F. J. Meyer vállalkozó elosztott rend-

szerű csatornapályázata nyert. Az esővizet külön beton-csatornába gyűjtötték, azt Arad alatt tisztítás nélkül engedték a Marosba. A szennyvizet a Shone-féle hidropneumatikus rendszerrel gyűjtötték össze. A lakásokból a víz 178 mm-es köcsöveken keresztül szabadesséssel a föld alatt elhelyezett öt kisebb gyűjtőmedencébe került, azok megtelte után sűrített levegővel nyomták a város szélén levő ülepítőkhöz. A folyadék elpárolgása után a visszamaradt szerves részt földdel keverték, s a kertészetben szerves trágyaként használták.

A város ivóvizét a XIX. század végéig ásott közutakból biztosították. A higiénia hiányában a várost három nagy kolerajárvány is sújtotta (1831-32, 1873, 1892). A közfürdőkbe lajtos szekereken hordták a vizet a Marosból, az első fúrt kutat a Simay gőzfürdő udvarán készítették. A város 1895-ben írt ki pályázatot a vezetékes vízvezetékra, amelyet szintén az angol F. J. Meyer cég nyert meg. A víztelepet a Maros partján helyezték el, ott egy 41 m mély, 225 mm-es csőút biztosította a városnak szükséges vizet. A vízmű ünnepélyes avatására 1896. november elsején került sor, amikor átadták az aradiaknak a 26 420 m hosszú hálózatot. A városban 11 közutat állítottak fel, tűzoltásra 12 tűzcsapot építettek be az útburkolatba. Akkor épült fel a város legmagasabb épülete, a 38 m magas víztorony, amelynek legfelső szintjére egy 300 ezer literes tartályt helyeztek. A közlekedőedények elve alapján működő rendszer egészen az 1950-es évek végéig, a tömbházak megjeleléseig szolgáltatta a vizet a város egész területén.

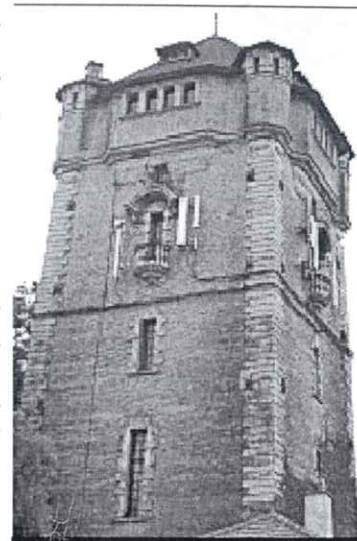
A polgármesteri hivatal 1868-ban partnert keresett a városi közszállítás megszervezésére. A következő évben 340 ezer forint tőkével megalakult az Aradi Közüti Vaspálya és Gőztéglagyár, amely 50 évre kötött szerződést a várossal, s elkezdte a lóvasút kiépítését. Október 24-én indult az első járat a Szabadság tér és az állomás között. Bécsből öt díszes kocsit hozattak, azok közlekedtek az Óvár (ma: Romana) téren keresztül a Zsigmondháza-Újaradra vezető fahídig. A három útvonal (az említetten kívül az egyik az állomástól a szeszgyárig, a másik a templom és Pesti utcán keresztül a disznópiacig) összhossza 13,6 km volt. A járatok negyedóránként közlekedtek, kivéve az 1890-es dél-alföldi kiállítás, amikor a járatokat 10 percre sűrítették. Az utasok száma folyamatosan emelkedett: 271.000 (1875), 447.000 (1893), 700.000 (1914). Már az 1890-es években felmerült az igény a villamosok bevezetésére, de a vállalattal kötött 50 éves szerződés felbontása nem sikerült. 1908-ban a városban akkor létesített MARTA autóbusszár Westinghouse emeletes buszát állították forgalomba. A 34 férőhelyes, 100 lóerős motorral ellátott emeletes busz bevált, 1914-ig 13-at szereztek be a közforgalom lebonyolítására. A kitört világháború miatt a járműveket a hadsereg elrekvirálta, ezért abban az évben két kis, fával fűtött gőzmozdonyt szerzett be a város, s azokkal vontatta a lóvasút kocsijait. Az éjszakánként áruszállításra is használt járművek 1927-ig közlekedtek a városban, 1932-ben felszedték a síneket is. (A keskenyvágányú villamosok második világháborús hadizsákmány-

ként Ogyeszszából kerültek a városba.)

A közfürdők már a középkorban is léteztek, azokhoz hasonlóak működtek a városban a XIX. század elején, fakádakkal, a Marosból hordott vízzel. Az első modern értelemben vett közfürdő, a Kishalmy-féle férfi és női gőz-, valamint kádfürdővel rendelkezett. A legkorszerűbb, több mint száz esztendőn keresztül működő fürdőt Simay István, egykori '48-as „közharcos”, tanító, iskolagazgató, tanfelügyelő alapította 1884-ben a Bárány (később Petőfi, ma Unirii) utcában. (Fennállása 100. évfordulóján emléktáblát is elhelyeztek rajta.) 1892-ben a fürdő udvarán 337 méter mélységű artézi kutat fúratott, amelyből ivó- és fürdővíz mellett jelentős mennyiségű gázt is nyert a kazánok fűtésére. A gőz- és kádfürdő mellett iszapfürdővel is szolgált, s létezett külön női osztálya is. A 15 méteres medencéje hosszú ideig a város egyetlen fedett uszodájának számított. A XX. század elejére kialakult fürdőkultúra új fürdők alapítását tette szükségessé. Így alakult meg a Diana, Katalin, Vas fürdő, de a Deák Ferenc (Eminescu) utca 2. sz. alatt Posch Károly hideg gyógyfürdőt is kínált az érdeklődőknek. A szabadtéren előbb a Grünberger-féle strandot létesítették, majd megalakult a Neptun strandfürdő, amelynek a Maroson férfi és női tükörfürdője volt. A XX. század elején az akkor felépített ortodox zsinagóga udvarán rituális fürdő működött külön férfiak és külön nők számára.

Ebben az időszakban szervezték meg az egészségügyi hálózatot úgy, hogy a század végére sikerült megfékezni a járványokat, utolsóként az 1892-ben Kelet-Európa felől érkezett kolerajárványt, elsősorban dr. Posgay Lajos tisztii főorvos hozzáértő tevékenységének köszönhetően. A század utolsó negyedében alakultak meg az első sportegyletek, a kulturális és karitatív egyesületek is.

A város akkori kiváló polgármesterei, Atzél Péter (1867-1871), Vörös Pál (1872-1875), Salacz Gyula (1875-1901), Institoris Kálmán (1901-1905), Varjassy Lajos (1905-1917) idején épültek meg a legjelentősebb, ma is álló középületei: a városháza, a városi színház, a pénzügyi palota, a posta, a nagyalloinás, a második megyeháza. Közülük elsősorban Salacz Gyulát kell megemlíteni, hiszen a 26 évig folyamatosan polgármester, az ő idején épült ki a 60-100 méter széles, két fasorral díszített főút (Nicolae Iorga történész a Bécsi Ringhez hasonlította), valamint a főutat és a vele párhuzamos két körutat szegélyező palotasor, amelyek Arad sajátos jellegét adják.

Víztorony

1885–1896 közötti évtizedben a városban 656 új ház épült, ebből 6 kétemeletes, 21 pedig egyemeletes. Az első világháború évében a városban 5701 ház állt, ebből háromemeletes volt 5, kétemeletes 69, egyemeletes 293.

Az új színházat 1874-ben adták át, ide már bevezették a gázvilágítást. A nyitóelőadáson, Fáy András *Mátrai vadászat* című darabjának előadásán maga Ferenc József császár is jelen volt. Az 1200 férőhelyes színház 1883-ban leégett, azt Halmai Andor aradi építész tervei szerint átépítették. Az egy évvel későbbi ünnepélyes megnyitón Csiky Gergely prologusát Prielle Kornélia tolmácsolta. A színház koncesszióját elnyert társulatok közül külön említést érdemel a Krecsányi Ignácé, Aradi Gerőé, majd Szendrei Mihályé. 1902-ben az aradi elnyerte a „nemzeti színház” státust. A prózai és zenés társulata mellett operatársulattal is rendelkezett.

Paulovits Márton szegedi számtiszt levéltári adatok alapján összeállított és Szegeden nyomtatásban is megjelentetett tanulmánya alapján Arad város tiszta vagyona 1896-ban elérte az 5 737 285 forintot. Nem volt a régió leggazdagabb városa (Nagyvárad 10, Temesvár 8 millió forintnyi vagyonnal rendelkezett), mégis a legtöbbet fordította ár- és belvízvédelemre, az épületek fenntartására, a közigazgatásra.

Az ár- és belvízvédelem másfél évszázadon keresztül jelentett óriási gondot. Az 1844-es, összesen 636 ház összeomlását eredményező árvízet követően a várost egy körgáttal igyekeztek megvédeni, illetve a városon keresztül folyó öt csatornára zsilipet építettek. Az 1877-es árvíz bebizonyította, mennyire védtelen a város. A következő évben megkezdődtek, s 1880-ig tartottak a nagyszabású, hatalmas összegeket felemészítő védőgát-építési munkák. A gátat a normális vízszint magasságáig terméskövel töltötték fel, s azon felül tömörített földet raktak rőzsekötegekkel erősítve. Akkor szüntettek meg két zsilipet, az abból induló csatornákat feltöltötték. Másik két zsilipet 1909-ben számoltak fel. Az egyedüli megmaradt zsilip a város határán kívül, a Szél (ma Ineului) utcán túlra esett, ebből alakították ki az Élővíz-csatornát (ma Holt Marosnak nevezik), amelynek vizével Mezőhegyesig öntözték. A várost lényegében máig is az akkor épített gát védi, nem törte át sem az 1970-es, sem az 1975-ös árvíz.

A századforduló évtizedeire épült ki a város teljes iskolahálózata. Az aradi oktatás alapjait a XVIII. században rakták le, amikor Höfflich Kamill minorita atya nyitott elemi iskolát (1708), majd megnyílt a román ortodox felekezeti (1722), 1792-ben pedig a szerb ortodox, míg 1832-ben a zsidó felekezeti iskola. 1745-ben indult a hat osztályos gimnáziumi oktatás. Ezt az iskolát 1801-ben a Templom utcába költöztették, ott működött a minorita rendház vezetése alatt 1872-ig. Az 1850-es években nyolc osztályos magyar tan nyelvű gimnáziummá bővült, ebbe járt Csiky Gergely, Mircea V. Stanescu újságíró, majd Ioan Slavici író is. Az iskola 1872-ben költözött át az új épületbe (most Moise Nicoara Főgimnázium), s itt indult meg a Királyi Főgimnázium, majd két év múlva a Főreál is.

Az aradi oktatás kimagasló eseményének számított a Preparandia (román tanítóképző) beindulása 1812-ben. Az Arsits Sava városi rendőrkapitány (később polgármester) házában megindult első tanévben az iskolát 126 tanuló látogatta. Első igazgatója Dimitrie Țichindeal (1775-1818) tanító-író volt. 1822-ben ugyanitt indult be a görögkeleti papképző is. 1885-ben új székhelyet építettek számára a Báró Sina (ma Academia Teologică) utcában. A román tanítóképző az egyesülésig 1077 pedagógust adott a bánsági és bihari iskoláknak.

Az aradi középfokú iskolahálózatról teljes képet kapunk, ha megemlítjük a magyar tanítóképzőt (1873), a polgári fiú- és leányiskolát, a fa- és fémipari szakiskolát (1892), a siketnéma iskolát is. Az elemi iskolahálózatot a belvárosi tanintézetek mellett a külvárosban létesített iskolák egészítették ki. A századfordulóra új iskolaépületet emeltek a Mosóczy telepen, Gájban, Ségában (magyart és románt külön), Rácfertályban (Fűrj/Ciocârlii), Pernyáában pedig hármalt (Kapa/Căpitan Ignat, Illés/Oituz, Mihály/Episcop Roman Ciorogariu utcákban).

A postaszolgálat a városban immár több mint három évszázados múltra tekinthet vissza. A Karlócai békét (1699) követően indult meg Szeged-Buda irányába a katonai postaszolgálat. A birodalom határának délebbre tolódása után, 1722-ben III. Károly a postaszolgálatot állami tulajdonba helyezte át. Mária Terézia kettéválasztotta a levélpóstát a személyszállítástól. Aradon, akárcsak szerte a birodalomban, 1817-ben helyezték el az első levélszekrényeket a postahivatalok előtt. A belvárosban (Templom utca) 1886-ban épült fel a most is álló (más célra használt) postapalota, ahova a távíró-állomást is átköltöztették. Az első világháború kitörésének évében a központi postán kívül a városban még öt fiókposta működött.

A telefon a városban 1885-ben indult magánvállalkozásként, 1890-ben államosították, három évvel később csatlakoztatták az interurbán hálózathoz. 1894. január elsejétől Budapesttel, Pozsonnyal, Szegeddel, Temesvárral és Győrrel lehetett beszélni. Egy év múlva kiépítették a megyei távbeszélő-hálózatot is. 1900-ban már közvetlen kapcsolat volt Béccsel és Magyarország valamennyi nagyvárosával. A világháború kitörésének évében a városban 960 előfizetőt tartottak nyilván.

Ezekről a megvalósításokról, eseményekről fotók, újságok, dokumentumok beszélnek, a létesítmények pedig helyenként ma is láthatóak. Mármint azok, amit nem semmisített meg a felelőtlen utókor. Az eszmefuttatás lényegében Arad modern várossá fejlődésének a folyamatát, annak száz évnél hosszabb időszakát követi nyomon, bemutatva a még megmaradt emlékeket.

Ezekben a recessziós években csak remélhetjük, hogy visszatér az egykori, a XIX-XX. század fordulójára jellemző gazdasági pezsgés, s vele együtt az itt lakók számára a jólét is. És az a légkör, amit Franz Josef Strauss német kancellár nekrológiájában úgy fogalmaztak meg, hogy „österreich-ungarische Höflichkeit”. Vagyis osztrák-magyar udvariasság. Reméljük, egyszer a város polgárainak mindennapos magatartását ismét evvel a jelzővel lehet majd jellemezni.

MATEKOVITS MIHÁLY

Az aradi minoriták hányatott élete

A témát összefoglalni és leírni egyetlen dolgozat keretében – szinte lehetetlen. Amire vállalkozom, töredék: az aradi minoriták életéről, munkásságáról, örömeiről és szenvedéseiről írni úgy, ahogy ezt a fellelhető szakirodalomban olvastam, néhány atya rám hagyott feljegyzéseiből kivehettem és egészen kis mértékben a saját emlékeim alapján is, hiszen fél évszázadot a minorita templomban, rendházban és bérházban voltam otthonom után a legtöbbet.

Magyarországon a minorita rend még szent Ferenc (1182-1226) életében megjelent, rendházakat alapítottak, plébániákat vezettek. 1220 körül jegyzik fel az első magyar rendtartomány megalapítását. Amikor V. Sixtus pápa idején a minoriták függetlenségüket elnyerték s egész Európában teret hódítottak, magyar földön is rendházakat alapítottak. Különálló Erdélyi Minorita rendtartomány két időszakban működött: 1627 és 1714, illetve 1926 és 1993 között. Mindkét alkalommal külön is, majd a közös Magyarországi és Erdélyi rendtartományt Szent Erzsébetről nevezték el, a mindmáig ropant népszerű Árpád-házi Szent Erzsébet (1207-1231) után, akit halálát követően már négy esztendővel szentté avattak.

1729-ben P. Ladányi Elek 4 őrségre osztja a magyarországi rendtartományt: 1) A szeráfi Szent Ferencről elnevezett őrség. Rendházai: Arad, Szeged, Lugos és Pancsova. 2) Pádúai Szent Antaltól elnevezett őrség. Rendházai: Eger, Nagybánya, Nyírbátor, Szilágysomlyó és Gödöllő. 3) Szent Bonaventúráról elnevezett őrség. Rendházai: Miskolc, Csütörtökhely, Lőcse, Imreg. 4) A Szentháromságról elnevezett őrség. Rendházai: Kolozsvár, Kézdivásárhely, Nagyenyed, Marosvásárhely.

1744 óta a minoriták töltik be a római Szent Péter Bazilikában az magyar nyelvű apostoli gyóntatói tiszteletet.

1750-ben minorita szerzetesek vezetik az aradi, a csütörtökhelyi, az imregi, a kézdivásárhelyi, a lugosi, a nagybányai, a nyírbátori, a pancsovai, a szegedi és a giródtótfalui plébániákat.

1918 után Magyarországon 4 rendház maradt, az egri, a szegedi, a nyírbátori és a miskolci. Erdélyben Aradon, Marosvásárhelyt, Lugoson, Nagybányán és Kézdivásárhelyen maradt rendház Trianon után. A szilágysomlyói Minorita Főgimnáziumot a román kor-

mány a húszas évek elején megszüntette, a kolozsvári minorita templomot pedig 1926. november 7-én a görög katolikusoknak adták használatba, s ez 1948-ban hivatalból ortodox templom lett, amit 1989 után nem adtak vissza, de 2001-ben a görög katolikusok visszafoglalták.

Trianon után zavaros volt az erdélyi rendházak kapcsolattartási lehetősége a magyar rendtartománnyal, s ezért 1926-tól erdélyi minorita commissariatust létesült, majd 1930-tól (több mint 200 év után) visszaállt az Erdélyi Minorita Rendtartomány. Ennek jogi elismerése a Vatikán és Románia közötti konkordátum 1929. június 11-én történt román ratifikálás következménye. Vezetői: 1926-1927: P. D'Andre Krizosztom, 1927-1931: P. Pazsitny Bonaventúra, kinevezett komisszárok. Ezután a választott tartományfőnökök következtek: 1931-1939: P. Pazsitny Bonaventúra, 1939-1942: P. dr. Lakatos Ottó, 1942-1944: P. Novák Mihály, 1944-1962: P. Duma János, 1962-1980: P. Oláh Ferenc, 1980: P. Laschober Herbert, 1980-1988: P. dr. Benőcs Ambrus-Zoltán, 1988-1993: P. Héjja János-Gábor.

Duma János 1945 és 1949 között az aradi rendházban lakott, majd börtönbe zárták, s ez alatt Oláh Ferencet bízták meg de iure helyettesítésével. Miután a katonai törvényszék hazaárulás vádjával Oláh atyát is elítélte és börtönbe került (1951-1954), a rendtartomány irányítását P. Herbert Laschober, akkori lugosi minorita atyára bízták, azaz ő lett a helyettes helyettese. 1956-tól Duma atya dobrudzsai kényszerlakhelyéről végzi a tar-

A Karácsonyi márványtábla

tományfőnöki feladatokat, a gyakorlati munkát azonban Oláh Ferenc irányítja. Tényleges tartományfőnökségét a rend római előjárói csak P. Duma János halála után ismerik el.

A XX. századra esik a két nagy világégés, amelyekből Arad, az aradi hívek és a minorita rend csak tehetetlen, szenvedő alanyok, a kész tények elé állítottak szerepében. A század első éveiben a legnagyobb megvalósítás az új templom építése és felszentelése volt. Ezt a század első éveiben, Tabakovits Emil tervei szerint Frick József építész építette, az aradi Minorita Rendház költségein. Mind a templomot, mind pedig a mellette levő háromemeletes házat az akkori plébános, Csák Alajos Czirják atya, tartományfőnök elképzelése szerint építették fel. A templom festését Lohr Ferenc és Bogdánffy Pauli Erik festőművészek végezték 1905-ben.

Az előcsarnok tábláinak szövegei: „*Anno, a quo Pius VI Pontifex, ac Josephus II Hungariae rex Viena in Austria pari sensu, convenerunt Minoritae Concentualis Provinciae Sanctae Elisabeth Hungariae pesteritatis saue felicitati erarerunt*”. A táblát az 1780-as Erdélyi Minorita rendtartomány káptalani gyűlése alkalmából készítették és a régi templom falából hozták át. A másik, magyar nyelvű tábla felirata: „*Isten dicsőségére, Pad. Szent Antal tiszteletére és a megdicsőült aradi vértanúk örök emlékére emelte a konventuális minorita rendház 1903-ban*”. Az előcsarnoki kupola közepén körbefutó perem-mélyedés felirata: „*Boldogasszony Anyánk, ne feledkezzél el szegény magyarokról. Áldd meg országunkat, mi magyar hazánkat, óvd meg királyunkat!*”. Ezt a szöveget az első festéskor írták fel, majd 1919-ben letakarták, az 1965-ös tatarozáskor újra letakarták, de ekkor már felkerült a most is olvasható szöveg: „*Dicsőség a magasságban Istennek és béke a földön a jóakarátú embereknek*”.

A főoltárkép – Pádai Szent Antal – Vastagh György festőművész alkotása, akinek több képe látható a budapesti Nemzeti Galériában. A képet 1935-ben unokája restaurálta (akiről egy anekdota szerint a könyvet tartó anyag mintázta a művész). A főoltárt 1963-ban Oláh páter átalakította, akkor vette le az addig szentségtartóként szolgáló napot a sugarakkal. Az egész templomot 1965-1966-ban restaurálták a Miltahler testvérpár, Sándor és Lajos vezetésével. A mennyezetképek felújítását Soós István tanár, szobrász végezte. Az újraszentelés 1966. március 20-án volt, ezt Konrad Kernweisz temesvári ordinárius végezte 26 pap közreműködésével. Ekkor volt az első mise szembenézéssel oltárnál.

A templom harangjait az előző templomból hozták át, a II. világháborúban azonban a nagyharangot (1944-ben) lövedék érte és megrepedt. Helyébe, németországi támogatással 1972. december 19-én emelték be az új nagyharangot. A harangszentelő szentmisét 30 pap végezte közösen.

A XX. század két kiemelkedő minorita plébánosa dr. Lakatos Ottó és dr. Grüber Ernő. Az első névrokona a város történetét 1881-ben nagy alapossággal megíró Lakatos Ottó minorita atyának. Nagyon nehéz időszakban, 1919. május 6. és 1940. április 21. között vezette a plébániát. Ebben az időszakban épült és nyílt meg a

Katolikus Főgimnázium, kezdte el működését a Zárda, amelyet Notre-Dame nővérek vezettek és felépült a templom udvarában a Minorita Kultúrház. Grüber Ernő atya aradi születésű volt, Rómában doktorált, a nagybányai minorita teológián tanított, majd hazajött a Maros-parti városba. Mindenkit ismert, nagyon sok emberen segített az államosítást követő nehéz időszakban. Latintanárként is tisztelték azok a pedagógusok, akik az iskolák államosítása után a Magyar Vegyes Líceumban maradtak. Börtönévei, majd korai halála veszteség volt a rendnek, de Aradnak is.

1951 júliusában a két vezető, Grüber plébánost és Oláh házfőnököt letartóztatták, majd augusztusban minden minoritát kényszerlakhelyre vittek a Kézdivásárhely közelében levő Esztelnek helységbe. Ott naponta miséztek, imádkoztak, kertet műveltek, saját ellátásukra állatokat tartottak. De az aradiak rendszeresen gyűjtöttek és alapélelmiszereket, ruhákat vittek a kb. félszáz összezárt szerzetesnek Esztelnekre. Az utazó, egy-két szatyros néniket nem egyszer a brassói állomáson leszállították, elvették csomagjaikat (ha 2-3 kilogramm cukor volt egy személynél, az akkor népszilóznak számított!), de bizony néha még verést is kaptak a rendőrségen. Ennek ellenére két-három hét múlva ugyanazok vagy mások ismét indultak – hiszen lelki vezetőik hiányt szenvedtek. Az aradi vállalkozók, kereskedők, magyarok, zsidók, de néhány ortodox is titokban pénzzel támogatta a csomagkészítőket, mert szégyellték, hogy a hatalom így bánik el a katolikus papokkal.

1962 és 1980 között Oláh Ferenc volt a plébános, aki szigorú, de roppant pontos, ügyintéző típusú ember volt. Többször konfliktusba keveredett a rend papjaival, akik a minorita szabályokat továbbra is be akarták tartani. P. Dónáth atya 3 évig volt egyedül a szobájában, nem is jött ki, csak a mosdóba és mindössze az ebédet fogadta el, mert nem akart megválni szerzetesi ruhájától. Később, a nagy paphiányt és szolgálatának szükségességét megértve, Majláthfalvára került plébánosnak, ahol az akkor nagyon szegény, papnélküli faluban csomagolópapírból vágott ki ollóval miseruhát magának. P. Nagy Alfonz az állami hatóságok eltiltották a prédikálástól, mert szinte betegesen, állandóan csak a magyar szentekről beszélt, azok litániáját megírta és terjesztette. Naponta 8-12 órát ült a gyóntatószékben, soha látogatták itt, nyugalmat keresve. Élete utolsó 10 évében teljesen elborult elmével, családi körben élt.

Komoly megrázkódtatást jelentett az aradi híveknek Szoboszlai¹⁾ atya letartóztatása, majd kivégzése, ugyanakkor a népszerű, nagy formátumú zenész, az aradi születésű Karácsonyi István²⁾ atya letartóztatása és Duna-deltai halála. Amikor a hetvenes években Benőcs Zoltán atyát, a mindig kedvesen anekdotázó pap bácsit bezárták, az aradiak csaknem naponta várták hazaérkezését, olyan képtelen volt a vád.

Héja atyának komoly terhet jelentett a minorita ház kezelése, a plébánia irányítása. A forradalom teljesen készületlenül érte, de naivitásával sok bajt elkerült a rendszerváltást megelőző utolsó napokban. Amikor 1989. december 19-én 14 órakor az egész világon a

temesvári áldozatokért harangoztak, a még aktív egyházi ügyekben felelős pártmegbízott felszólította Héjja atyát, hogy ne harangozzon. Ő a megadott időben a városban sétált, s amikor ordítva felelősségre vonták a harangozásért, pontosította: arra kérték, hogy ő ne harangozzon. Nem is tehettem, mondta agyafűrt székelységgel, hiszen a városban járkáltam. Tehát, **valaki más** harangozott. De annak nem szóltak a tilalomról!

Amikor 1993-ban az Erdélyi és a Magyarországi Szent Erzsébetről elnevezett két minorita rendtartomány (újra) egyesült, Erdélyben igazán már csak Aradon volt rendház és plébánia és Marosvásárhelyt rendház. Ez utóbbit is azóta átadták az erdélyi püspökségnek. A rend

székhelye Miskolcon és Aradon van, annak függvényében, hogy a tartományfőnök hol tevékenykedik.

Az ország románsága előtt a minorita szerzetesrend élete és az aradi rendház léte kétségtelenül Zala György Szabadság-szobrának átvételével és megőrzésével vált ismertté.³⁾ De a rend tagjai, aradiak és nem aradiak büszkének lehetnek 300 éves múltjukra, arra, hogy a Maros-parti város lakói zivatarokban is kiálltak mellettük. De ez fordítva is igaz – minden, a várost és annak lakóit ért baj esetében az atyák a hívek mellett, előtt, velük és együtt haladtak, álltak, örvendtek vagy búsultak.

Legyen ez még pár száz éven át!

1) Szoboszlai Aladár (Temesvár, 1925-1958, Arad) erdélyi római katolikus lelkész. A „Román állam megdöntésére irányuló szervezkedés” miatt az 1956-os forradalom után több társával együtt kivégezték.

2) Karácsonyi István minorita szerzetes, orgonaművész, zeneszerző 1908. július 10-én született Aradon. Luciu-Giurgeni-i megsemmisítő munkatáborban kukoricatörés közben hunyt el, 1963. november 9-én. Emlékét az aradi minorita templomban márványtábla őrzi.

3) Orbán Viktor, a Magyar Köztársaság miniszterelnöke 1999. december 18-án Kisebbségi-díjjal tüntette ki az Aradi Minorita Rendházat, a Szabadság-szobor átvételéért és őrzéséért. A kitüntetést P. Csergő Ervin házfőnök, plébános vette át.

MATEKOVITS MIHÁLY

Az aradi Minorita Kultúrház rövid története

Arad városának egyik építészeti büszkesége az 1912-1913-ban, Szántai Lajos műépítész tervei alapján épült Kultúrpalota, amely a Kölcsey Egyesület kezdeményezésére és pályázatával készült el. Sajnos, néhány év múlva az itt szerepelni kívánó magyar csoportoktól, de akár a kölcseysektől óránként egymillió lej terembért kértek, ami akkor is nagy összeg volt. Ezért merült fel egy olyan művelődési központ létrehozása, amely a kispénzű, de anyanyelvi kultúrát ápolni kívánó emberek, csoportok számára anyagilag elérhető legyen.

A minorita atyák már a hatalomváltás óta tudták, hogy az új körülmények között megnövekedett feladatuk is. Azaz a katolikus szellemben történő lelki gondozáson kívül, a kisebbségi sorba zuhanó, háborútól elszegényedett emberek százain, ezreinek kellett segíteni – kenyérrel, jó szóval, anyanyelv-ápolással és főleg reménnyel. Ezért merült fel már az 1920-as évek elején az ötlet, hogy a minorita rendház udvarán levő szabad telken kultúrházat építsen a rend az aradiak, az anyanyelv őrzői és hitük védelmezői számára.

Az Aradi Minorita Kultúrház **alapkölétételére** 1926. április 18-án, fehérvasárnap került sor. 10 órakor a templomban P. Harsányi Vince házfőnök ünnepi szentmisét celebrált, majd a Veni Sanctet énekelve elindult a menet az alapkölétételre. Elöl mentek a katolikus cser-

készek, majd a papság a baldachin alatt, amelynek 4 rúdját a Vasárnap nyomda 4 munkatársa vitte. Idézet a lapból: „az egész udvart, erkélyt, folyosókat már előbb elepte az érdeklődők nagy tömege”. Szilágyi Dózsa premontréi tanár tartott ünnepi beszédet, aki a „kultúráról beszél, az igazi kultúráról, amely a technika kultúrája felett a lélek kultúrája – s ennek Krisztus a szerzője, az egyház az alapítója, a szeretet a programja”, majd dr. Mónay Ferenc minorita plébános az építendő ház alapkövére kéri a Mindenható áldását. Hivatalosan megbízták Weil József és Szömorkényi Rezső mérnököket, hogy az elfogadott tervek szerint építsék fel „a művészet és a tudás házáat Isten dicsőségére, Szent Ferenc emlékére és a lélek boldogulására”.

A Minorita Kultúrház **szentelésére** 1927. június 5-én, pünkösd vasárnapján kerül sor. Az ünnepköszöntő csoport a színpadon foglalt helyet, a zenekar Longhi nemes testőr indulóját játssza, amely Rómában akkor hangzik fel, ha a pápa belép a Szent Péter bazilikába. P. Wild Endre olaszul köszöntötte a vendégeket, majd magyarul ismertette a minorita rend történetét, a Kultúrház célját és jövőjét. Dolci Mariae Angelo érsek, Öszentse, a pápa bukaresti követe beszélt a falakat, majd ünnepi beszédet mondott, amelyet Pazsitny Bona-ventura rendfőnök fordított magyarra. Magyar kano-

nok olaszul beszél, majd Schill József, az egyházközség elnöke kisebbségi politikusként is, hite mellett kiálló szavakkal szól. Dr. Parecz Béla képviselő, a Katolikus Kör üdvözlését tolmácsolta, majd dr. Lőcs Rezső a Katolikus Népszövetség elnöke és Fischer Aladár, az aradi Katolikus Főgimnázium igazgatója köszöntötte a rendkívüli eseményt.

A Minorita Kultúrház

Az épület kétemeletes. Eredetileg a földszinten a Vasárnap sajtóvállalat nyomdája kapott helyet. A főbejárat fölötti felirat **PAX ET BONUM! BÉKE ÉS ÁLDÁS!**

A nagyterem az oldalteremmel kereszt alakban 300 négyzetméter, belső oldalon a színpaddal, a másik oldalon apszisszerűen van kiképezve. A nagyterem magassága 9,5 méter, az ablakok 7 métereseek. Az épület stílusa modern, leegyszerűsített barokk. A díszítésemotívumok a középkor és újkor keresztény művészet szellemét idézik.

A színpad fölött a Krisztus monogram az alfa és omega között hirdeti az épület célját: Krisztus mindennek kezdete és vége. A mennyezeten a miseruha színes bordúrra fut végig. A mennyezeti párkány alatti freskók: - Szent Ferenc megáldja Assisit, a háttérben az assisi minorita kolostor, a Sacre Convente, amely az alapító sírját őrzi. - Szent Antal és a páduai minorita templom. A színpaddal szemben állva, a jobb oldali freskón Szent Klára, Boldog Kinga és Jolán, Szent Erzsébet, Bolognai Szent Katalin. A színpaddal szemben állva, a bal oldali freskón V. Sixtus pápa, Szent Bonaventúra, Michelangelo, Dante és Kolumbusz látható, valamilyen nyien a III. rend tagjai.

A Minorita Kultúrház külső falán, homlokzatán Krisztus és Szent Ferenc stigmás karjával egybefont minorita címer körül a 1226-1926 évszámok. Az épület záróköve a társalgóban befalazott, pápai kulcsokkal díszített téglá, amely a vatikáni Szent Péter-templom kupájából való.

Az építkezés során kiemelték 3600 fuvar földet, beépítettek 400 000 darab téglát, 12 vagon cementet, 8 vagon meszet, 1 000 köbméter homokot és kavicsot, 4 vagon vasanyagot.

Az esti ünnepi előadás műsora: Sauer Erzsébet szavalta Ivánffy Tamás (Tanfi Iván) házavató versét. Fellépett Feller Irén énekes (Hummael Allelujáját és Reger Szűz Mária bölcsődalát adta elő), Weil Magda hegedűn Vitali Ciaccona és Paganini Kreisler etűdjeit tolmácsolta, zongorán kísért dr. Szelle Károly. P. Monay Ferenc plébános ünnepi beszédet mondott, majd a zárzó következett, amelyet dr. Pacha Ágoston temesvári megyés püspök tartott. Pünkösdhétfőn a *Vasárnap* írógárdájának és a Katolikus Daloskörnek ünnepe volt, amelyen részt vett a pápai nuncius is.

A két világháború között számtalan egyházi, irodalmi vagy zenei esemény színhelye volt a Minorita Kultúrház. Valamennyit felsorolni nem is lehet, de érdemes megemlíteni néhány rendkívüli eseményt.

- 1929. november 30-án tartották a Székely írók estjét, amelynek vendégei voltak Szentimrei Jenő, aradi születésű költő és felesége, Ferenczy Zsizi énekművész, György Dénes, a *Páztortűz* szerkesztője, Tompa László költő, műfordító, Nyíró József író és az akkor 32 éves Tamási Áron.

- 1931. január 4-én dr. Wild Endre, a Minorita Kultúrház alapító-igazgatójának ezüstmiséje alkalmából rendezett hangverseny.

- 1932. február 20-án az aradi Katolikus Daloskör karnagyának, Szabloczky Jánosnak 25 éves jubileumi hangversenye.

- 1937. június 21-én ünnepség a minorita rend aradi működésének 235. évfordulója alkalmából. A rendezvény vendége volt msgr. Cassulo Andrea érsek, apostoli nuncius, a zenekart Karácsonyi István minorita atya vezényelte. Több jeles vendég írt az emlékkönyvbe, ezekből csak két idézet: „Sfântul Francisc de Assisi, mie, unul din cei mai dragi, să ocrotească și să facă la fel pe totii fiii săi”, Episcop Ioan al Lugojului, illetve dr. Pacha Ágoston püspök „Szívvel megáldom az én aradi híveimet”.

A II. világháború alatt és után nehéz évek következtek. Még 1939 áprilisában találkozik a Minorita Kultúrházban Roger Beaumont, Párizs püspöke, dr. Andrei Magieru, Arad román ortodox püspöke és dr. Lakatos Ottó plébános, szentszéki tanácsos, de ezután a Katolikus Főgimnázium nyilvánossági engedélyezésének kérdése, az állandó fűtőanyag-gondok és a fiatalok egy részének besorolása vagy elmenekülése szinte megbénította a Kultúrház működését. 1948-ban államosították a felekezeti iskolákat, így az aradi Főgimnáziumot és a Zárdát is, majd kormányrendelettel megszüntették a szerzetesrendeket. Ez az egész ház, de benne a Minorita Kultúrház jogállását is homályossá tette, hiszen ezt nem államosították, csak a tulajdonos szűnt meg – jogilag – létezni. Az a kérdést úgy gondolta a hatalom megoldani, hogy a papírforma szerinti jogutód, az Arad belvárosi plébánia minorita vezetőit (Oláh Ferenc házfőnököt és Gruber Ernő plébánost) 1951-ben börtönbe záratta, a többi minoritát 1951. augusztus 19-én Eszternekre (Háromszék, ma Kovászna megye) viték évekig tartó kényszerlakhelyre.

A Minorita Kultúrházat papírraktárnak, a *Vasárnap* cég nyomdáját állami nyomdának használták, elsősorban a két aradi pártlap, a *Flacăra Rosie* és a *Vörös Lobogó* elkészítésére. A nagytermet megtekintő elvtársak elrendelték a freskók azonnali levakarását, a festők azonban diszkréten és gyorsan budaifölddel fedték le a három festményt.

Jobb idők következtek, amikor az aradi Állami Színház épületét restaurálni kellett, a társulat és az évad megmentése érdekében, a Színház rendbe hozatta a Kultúrházat és itt játszottak. A Színház elkészülte előtti időszakban azonban már a minimális karbantartásra sem figyeltek, épületüknek átadás előtti csaknem teljes leégése meghosszabbította három évvel az Állami Színház szereplését a Minorita Kultúrházban. 1959-ben egy börtöncserző cégnek adtak a városi pártbizottságnál engedélyt, hogy szövetkezetét itt virágoztassa fel, de a pártnál dolgozó néhány magyar meggyőzte a vezetőséget és a városi kultúrház egyetlen éjszaka és engedélyek nélkül beköltözött, elfoglalta a Minorita Kultúrházat. Végül meggyőzték minden illetékest, hogy az ateista, szocialista kultúra terjesztésének legalkalmasabb helye pont a katolikus templom udvarában található többemeletes, színpaddal rendelkező komplexum. Észrevették ugyan, hogy a színpad felett kibújik a szürke fal alól a régi freskó, ekkor azonban más festőcsoport ismét húzott egy réteg budaiföldet a freskókra.

A Városi Kultúrház anyagilag szerény, csendes körülmények között dolgozott, sokszor inkább tessék-lás-sék módon, hiszen tánc- vagy színjátszó csoportokra nem sok állami pénz jutott. Kiemelkedő Znorovszky Attila művelődésszervező tevékenysége, aki a Kultúrház legstabilabb alkalmazottja volt, igazgató magyar volta miatt sohasem lett belőle. Megalakította az aradi Periszkóp színjátszó csoportot, amely később Népszínház rangra emelkedett, de csendes, szívós munkával nagyon vigyázott a Minorita Kultúrház állapotára, nem engedte meg a vallásellenes megnyilvánulásokat s a kötelező vasárnapi mise-ellensúlyozó rendezvényeket szervezési nehézségekre hivatkozva, ki-kifejezte.

Időközben kikerültek a börtönből a minoriták és feloldották a kényszerlakhelyet is, 1956. július 22-től Oláh Ferenc tartományfőnök, Grüber Ernő pedig plébánosként házfőnök lett, de a Kultúrház állami használatban maradt, amiért a plébániának rendszeres havibért fizettek, kb. 200 lejt egy hónapra. 1963. augusztus 13-án Popovici állami vallásügyi felügyelő bizalmasan kérte a plébánost, hogy adják át ajándékozási formában a városnak a Minorita Kultúrházat, de ezt határozottan megtagadták. Néhány nappal később Tapedal Mihai tartományi vallási felügyelő már erélyesebb volt: „ha az aradi ortodox püspökség szó nélkül átadta az államnak a püspökség melletti leányinternátust, akkor a katolikusok miért késnek átadni a Kultúrházat?”. Oláh Ferenc, aki Grüber Ernő korai halála után plébános is lett, ezt megtagadta, de kompromisszumra hajlott. A megkötött szerződés értelmében a város végzi a Kultúrház teljes felújítását, karbantartását, a számlákkal igazolt költségeket azonban leszámítják a házbérből, a renoválás elvégzése után pontosítják, hogy a város meddig nem fizet bért a minorita rendnek (érdekes, hogy a szerződésben így szerepel, bár a pecsét és a számlák a plébánia nevére készültek, hiszen a rend államjogilag nem létezett). Végül 1968-ban, a felújítás befejeztével, a számlák alapján a Város 2004 júniusáig *lakhatta le* az általa kifizetettek fejében a házbért.

Znorovszky Attila kitelepülése (és hirtelen halála) után a Minorita Kultúrház állapotával senki sem törődött, villanyvezetékek lógtak a falból, csőtörések következményei látszottak mindenhol, lyukas volt a függöny és szakadtak a székhuzatok. Változás csak 1989 decemberében állt be, amikor jogilag is visszaállították a szerzetesrendeket, majd az egyházi mozgásokra jobban figyeltek.

1990 első napjaiban Csiszter Kálmán műépítész társaságában felkerestük a Városi Művelődési Ház akkori vezetését, ahol Tuleu Ioan igazgató személyében a nyitott, kiköltözésre hajlamos művelődési szakemberre találtunk. Gondja csak az volt, hogy nincs hova menjenek, s egyszerű megszűnés esetén 10 ember marad állás nélkül, azaz ennyi ellenség keletkezik. Áadtuk pénzügyi szakembereknek az 1965-1968-as számlatömböket vizsgálatra. Ebből kiderült, hogy a Minorita Kultúrház teljes felületének háromszorosát parkettázták és másfélszeresét borították márványlapokkal, 12 kilométernél több villanyvezetéket számoltak el. Ekkor következett a zsarolás, P. Héjja János akkori plébános, házfőnök és tartományfőnök hallgatólagos beleegyezésével. Ha néhány nap alatt elköltöznék, nem adják törvényre

a Rend által fizetett összegekért a Művelődési Ház akkori vezetőit. Azt is tudtuk azonban, egy ilyen per elhúzódhat és a marosvásárhelyi márciusi események után már nem voltunk semmiben sem biztosak. Végül 1990 májusában a Minorita Kultúrház teljes egészében visszakertült de facto is jogos tulajdonosához. (Érdekesség és a sietést igazolja, hogy egy héttel később jelent meg az a kormányrendelet, amely iskolák és művelődési intézmények tulajdonosuknak való visszaadását megtiltotta, pontosabban alapos kivizsgálás és törvényszéki döntés kellett hozzá. Ezt sikerült megúsni!).

A Minorita Kultúrház állapota katasztrófális volt. Ezért az 1992-es pénzügyi évben az aradi EMKE, mint jogi személy, pályázatot nyújtott be a budapesti Illyés Alapítványhoz, a Kultúrház belső tatarozására. P. Héjja János írásban vállalta a pénz elköltésének erkölcsi felügyeletét és azt, hogy a Minorita Kultúrház az aradi magyar és egyházi művelődést fogja szolgálni. Az Alapítvány megítélt tízezer német márka értékű összeget, de a pénzt csak egy évvel később utalták ki, majd a munkálatok elvégzésére 1994-ben került sor. A kapott összeg négyszeresébe került a belső tatarozás, ennek egy részét az akkori plébános Ilonka Géza a plébánia jövedelméből fedezte, de római támogatást is hozott. Sándor Tivadar arad-gáji plébános, Caritas igazgató a teljes állványzatot megszerezte ingyen, és sok hívó önkéntes, szakképzett és szakképzetlen munkája a költségek kb. 25%-át jelentették, amit nem kellett kifizetni.

Életem egyik legnagyobb meglepetése és öröme volt, amikor a festők kérték, hogy másszak fel az állványokra és nézzem meg: a vastag, budai föld alatt festett képeket vélték felfedezni. Szépen lemosva ezt a réteget, néhány nap alatt előkerültek azok az eredeti freskók, amelyek meglétéről akkor még senki sem szólt, vagy környezetünk nem tudott.

Az aradi Minorita Kultúrház birtokbavétele és újraszentelésére 1994. november 19-én, Árpád-házi Szent Erzsébet napján került sor. Az esti ünnepi mise után a papság és a hívek körmentben vonultak át a templomból a Kultúrházba, ahol a Horváth Tünde karnagy által vezetett Vox Juventutis kórus a *Jubilare Deo* énekszámmal várta az érkezőket. P. Tóth Lajos, akkori tartományfőnök szentelte be a felújított házat, majd *Ferencesek és minoriták* címmel tartott előadást. A zeneszámokkal és szavalatokkal tűzdelt műsorban még 4 előadás hangzott el. Csörgő Ervin aradi házfőnök *Emeljük fel fejünket* címmel a Minorita Kultúrház művészi értékeit ecsetelte, Matekovits Mihály a *Köszönet hangja* cím alatt felsorolta és megköszönte a támogatóknak a segítséget, majd dr. Kötő József, az EMKE országos elnöke *Gondolatok az önművelődés templomában* címmel értekezett. Végül Matekovitsné Korodi Mária Arad megyei EMKE-elnök *Mi aradiak és nem maradiak* címmel a művelődés összefogó erejéről beszélt. A már említett kóruson kívül fellépet az aradi magyar baptista gyülekezet énekkara, az aradi református és evangélikus ifjúsági csoport, a Periszkóp Népszínház és a Pedagógus színjátszók egykori tagjai, a Kölcsey Stúdió, a Csíky Gergely Líceum táncscsoportja, a pécskai Búzavirág együttes néptáncosai és olyan diákszavalók, akik azóta színészek lettek, mint Kézdi Imola, Éder Enikő, Tapasztó Ernő vagy Kelemen Kinga.

Azóta a Minorita Kultúrházban kisebb és nagyobb események zajlanak. Itt ünnepelte 10 éves fennállását a Vox Juventutis gyermekkórus, majd a Kölcsey Egyesület színjátszói, minden évben karácsonyi, anyák napi és sokszor március 15-i műsor színhelye a Kultúrház. 2001-ben ismét pápai nuncius látogatta meg az intézményt, msgr. Jean Claude Périsset személyében, aki megtekintette elődje aradi látogatásának emlékére állított márványtáblát.

Ma a Minorita Kultúrházban működik folyamato-

san a Kölcsey Egyesület, könyvtárral és olvasóteremmel, a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetségének megyei pedagógiai és módszertani könyvtára, időközönként a Játsszóház. A nagyterem rendszerint szeptemberben és decemberben, illetve májusban és júniusban naponta foglalt – az építetők szándékainak megfelelően. Az időközben bevezetett (városi) központi fűtés egyre többbe kerül, ezért a téli időszakban a színházterem nem használható. A földszinti nagy próbateremben 16 éve a görög katolikusok tartanak istentiszteletet.

PUSKEL PÉTER

Történetek és legendák a vértanúkról

Idén két jeles évfordulóra emlékezik Arad magyar-sága: 150 évvel ezelőtt jelent meg a „magyar Golgota” városában az első vidéki napilap, az *Alföld*, a sajtótörténet igazi mérföldköve, és 130 évvel ezelőtt alakult meg a város szellemi életében a kovász szerepét betöltő *Kölcsey Egyesület*. A két esemény összefonódása nélkül pedig aligha jöhetett volna létre Arad mindmáig emblematikus értékű ’48-as ereklyemúzeuma, amely hosszú évi némaság után újabban ismét az érdeklődés homlokterébe került.

Tiszti Lajos (1835–1911) szerkesztő az *Alföld* hasábjain „plántálta be” a köztudatba 1867. július 15-én azt a nemes gondolatot, hogy állítsanak emléket a szabadságharc Aradon kivégzett tábornokainak. És az 1881-ben életre hívott *Kölcsey Egyesület* terjesztette ki a „termékeny talajba hullajtott” kezdeményezést az 1848–49-es szabadságharc ereklyéinek megmentésére, és a gyűjtemény múzeumi rangú bemutatására.

A lap lelkesítő felhívása országos visszhangra talált. A történelmi múlt és a mártírok emléke iránti tisztelet 1881-ben a vesztőhelyi obeliszk, majd 1890-ben Zala György Szabadság-szobrának felállításában öltött testet. A *Kölcsey Egyesület* irányította az egész országra kiterjedő ereklye-gyűjtési mozgalmat, annak tudományos rendszerezését. A maga nemében egyedülálló gyűjtemény 1893-ban a színház épületében, majd 1913-ban, a kultúrpalotában megnyitott Múzeumban vált a nagyközönség számára is hozzáférhetővé.

A gyűjtemény írásos és tárgyi dokumentumait összegező állandó kiállítás átvészelt a hatalomváltást, a világháborúkat, a kommunista diktatúra első három évtizedét, noha az idők során többszöri átszervezést szenvedett el. Egy 1974-es Ceaușescu-látogatást követően azonban sorsa megpecsételődött. A pártfőtitkár személyes utasítására a páratlanul értékes kiállítás anyaga az alagsori raktár mélyére került. Tavaly az Arad Me-

gyei Múzeum, a szegedi Móra Múzeum, valamint a hadtörténeti intézet és múzeum közös pályázata nyomán e három intézmény szakemberei hozzáálltak a mintegy 17 ezer ereklyét tartalmazó gyűjtemény tudományos feldolgozásához. A tervek szerint fáradozásukat a dokumentumok restaurálása és időszakos vándorkiállításokon való bemutatása, valamint egy emlékalbum megjelentetése követi.

A szabadságharc gyászos aradi epilógusa óta eltelt bő 160 évben Aradon és a környékén a mártírokkal kapcsolatos számos igaz történetet és legendát őriztek meg az emberek. Összegyűjtésük azonban nem fér bele az említett koncepcióba.

Haynau esete a szolgálólánnyal

A világosi fegyverletétel után a szabadságharc 13 honvédtábornokát az aradi várbörtönbe kísérték. Haynau tábornok itt állította fel a vésztörvényszéket. Az olaszországi vérengzése miatt „bresciai hiénának” titulált osztrák főparancsnok Heim Domokos polgármester Úri utcai (később Deák Ferenc, ma Eminescu 20-22. sz.) alatti házába kvártélyoztatta be magát 1849. augusztus 21-én. A ház és a város ura örült, ha távol maradhatott otthonától, és nem kellett egy levegőt szívnia nem kívánt vendégével.

A legenda szerint, Haynau szemet vetett a polgármester házában szolgáló takaros magyar cselédlányra, és a házigazda távollétében „kézzel fogható”, félreérthetetlen ajánlatot tett, mire a tűzről pattant leányzó, aki nyilván nem volt teljesen tisztában azzal, milyen következményekkel járhat erkölcsössége, pofon ütötte. Haynau tajtékzott és, ha véletlenül éppen nem toppant volna be Heim Domokos, talán a szolgálólány is az akasztófán végezte volna, mint Ormay Auffenberg Norbert, Kossuth hadsegédje. Heim Domokosnak azonban a helyén volt a szíve, amikor valami olyasmit meré-

szelt mondani Haynaunak, hogy egy talpig úriember nem kezd ki egy cselédlánnyal.

A legendának van egy tragikusabb változata is, mely szerint a háziúr minden ellenkezése hibával volt: Haynau felkötötte a szolgálólányt.

Fogoly honvédtisztek a Fehér Kereszt fogadóban

Egy közszájon keringő másik Haynau-történet, amely az Aradon raboskodó gróf Teleki Sándor honvédszázadostól (1821–1892) származik, valamivel kedvezőbb arcát mutatja a megnyilvánulásában és tetteiben kiszámíthatatlan, kegyetlen hóhérnak.

A város legrégebbi, ma is működő szállodája, az egykori *Fehér Kereszt* fogadó emeleti része akkoriban épült. Az Aradra hurcolt fogoly honvédtiszteket ideiglenesen a földszinti részen helyezték el, huzatos, bűzös helyiségekben. Közvetlenül mellettük volt ugyanis a nyílt illemhely az építkezésen dolgozó munkások számára. A kettőt csak egy vékony fal választotta el. A foglyok egyike, gróf Teleki Sándor honvédszázados az ideiglenes deszkajátórésen kikémlelve megszólított egy arra haladó cs. és kir. tisztet, és a lovagiasság szabályaira hivatkozva, elpanaszolta, hogy milyen mostoha körülmények között tartják ott a tiszteket.

A történetesen jóindulatú császári tiszt kikérte az öröktől Telekit és felkísérte a közeli Heim-házba, Haynauhoz. A tábornagy eleinte szoba se akart állni a honvédtiszti egyenruhás Telekivel, de amikor megtudta, hogy nem tényleges katonaként állt át a honvédsereghez, hanem önkéntesként, ráadásul gróf és földbirtokos, hangnemet változtatott, és megkérte a kísérelő osztrák tisztet, hogy vigye vissza a gróf urat, és helyezték el a tiszteket a már elkészült emeleti szobák egyikébe.

Hadisarc ezüstben

A világosi fegyverletétel után a Maros bal partján elterülő Ujaradra érkezett Franz Schlick (1798–1862) tábornok, aki magához hívatta az aradi zsidó hitközség elöljáróságát. Tudtukra adta, hogy mivel a város zsidósága nyíltan támogatta a szabadságharcot, sőt még azokban a napokban is honvédek rejtegettek házaikban, büntetésül harmincezer forint hadisarcot vetett ki rájuk, amelyet három napon belül ezüstben kell befizetniük. Ellenkező esetben a katonaságnak megengedi, hogy szabadon fosztogassanak a zsinagóga körüli, zsidó negyed házaiban.

Olyan hatalmas összeg volt ez, amelynek kifizetése gyakorlatilag lehetetlennek tűnt, hiszen alig pár száz család zsidó élt akkoriban Aradon. Steinitzer Farkas hitközségi elnök még aznap éjjel gyűjtőkörútra indult. Egy teljes nap alatt csak a hadisarc egyharmadát, tízezer forintot sikerült összegyűjteni, amelyet haladék ellenében el is fogadtak. Az összeg nagyobbik részének bevasalása szerencsésen elmaradt, mert Schlicket áthelyezték.

1848-as aradiak a Bach-korszakban

Dr. Karácsonyi Aladár, aradi ügyvéd, egykori városi tanácsos 1913-ban Noel álnéven jelentette meg *Feljegyzések az aradi városházáról* c. memoár-kötetét. Ebben említést tesz a Bach-korszak aradi kiskocsmáiról. Ezek közül nem egy a '48-asok titkos találkahelye volt. A Petőfi-

csárda, a Prés-kocsmá vagy, a neve ellenére, a hazafias érzelmű magyarok által közkedvelt Hotel Stadt Wien előtt mindig akadt egy sétálgató ügyeletes „őrszem”, mert a város Bach-korszakbeli polgármesterei és detektívek vakbuzgón kiszolgálták a hatalmat. Egy hazafias nótáért, ha fiatal volt az illető, besorozás járt, legalább tíz esztendőre. Ha idősebb, akkor a várbörtönben vagy Kufsteinban letöltendő több évi rabságra számíthatott.

A törzsvendégek a tilalmak ellenére a hajnali órákban gyakran eldúdolták egészen csöndesen a Kossuth-nótát. Itt, a kocsmái fehér asztalok mellett szerveződött aztán a későbbi függetlenségi és a '48-as párt erős magja. A „Wien” borozójában tervezték el a város értelmiségei, hogy, ha eljön a „boldogabb idő”, akkor mind a 13 vértanúról és Kossuthról, Bemről, Batthyányról ismét utcát neveznek el Aradon, mint ahogy azt megtették a március 15. utáni napokban.

A Hotel Stadt Wien sokáig dacolt az idő vasfogával. De mivel a városvezetők nem fordítottak gondot a felújítására, 2002-ben pár nap alatt lebontották a történelmi emlékműként számon tartott, de már romos, lakatlan épületet.

A szabadságharc emlékhelyei

Arad polgármestere, dr. Ioan Robu ügyvéd 1922 decemberében pontos összeírást kért a városban létező magyar vonatkozású szobrokról, emléktáblákról. A szobrok sorsa ismeretes: kivétel nélkül lebontásra kerültek. Az emléktáblák java a szabadságharc aradi mozzanatait, résztvevőinek dicső tetteit örökölte meg. Ezeket is rövid idő alatt eltávolították.

Az egykori Kossuth utca (Mărășești) ma is létező iskolájának falán a következő szövegű tábla díszelgett: „Ezen az utcán vonult be a városunkat megmentő bátor honvédsereg 1849. február 8-án. A hősök emlékének, 1896. október hó. Arad polgársága.”

A Szép utca (később Asztalos Sándor, ma Tribunal Dobra) sarkán álló épület külső részén és udvarában is egy-egy emléktábla őrizte a környéken zajló csata eseményeit. A ház utcai frontján elhelyezett tábla szövege így festett: „Ezen utca Asztalos Sándortól kapta nevét, ki vitéz honvédekkel az 1849. február 8-án városunkba betört ellenséget véres utcai harcokban kiverte és Arad városát a pusztulástól megmentette. Az Asztalos Sándor Társaság.”

Az udvari részen elhelyezett emléktáblán ez állt: „E tábla Boczkó Dániel teljes hatalmú kormánybiztos az 1849. február 8-án vívott harc Polgárőrségének dicsőségét hirdeti. Az ő bölcsessége és lángszava, Asztalos Sándor honvéd őrnagy vitézségével párosulva, közösen mentették meg Aradot a biztos pusztulástól. Arad hálás polgárai.”

A Tökölly Imre (Paul Chinezu) utca 3. számú házában márványtáblája: „E házban volt utolsó főhadiszállása Nagy Sándor József honvédtábornoknak, 1849. augusztus 1–12-ig.”

A Szabadság tér (Piata Avram Iancu) 17. sz. alatt állt a régi, 1881-ben lebontott városháza. Helyébe Domány József bornyakereskedő, cs. és kir. udvari szállító építtette fel kétemeletes palotáját. Ennek a falára került az egykori városháza létezését igazoló tábla. A lépcsőházba elhelyezett emléktábla pedig a következőkre hívta fel a figyelmet: „E helyen, a volt városháza termeiben tartotta meg 1849. augusztus 11-én az 1848–1849-s országgyűlés utolsó ülését.”

A közvetlen szomszédságában lévő bérház falán az alábbi szöveg volt olvasható: „Ezer éves hazánk dicsőségére Asztalos Sándor és Boczkó Dániel vezérlete alatt 1849.

február 8-án e téren megvívott győzelmes harc emlékére. Is-
ten áldd meg a magyart! 1896. október hó. Arad polgársága."

Az emléktáblák többsége annak idején nem került
be az ereklyemúzeum gyűjteményébe, így elkallódtak.
Pontos szövegüket Boros János 1909-ben Aradon meg-
jelent *Aradi útmutatójából* ismerjük.

A lekopaszított eperfa és a fakereszt

Barabás Béla országgyűlés képviselő jegyezte fel
Emlékirataim című, 1929-ben Aradon megjelentetett
könyvében, hogy édesapja, Barabás Péter 1867 után egy
kiszáradt 13 ágú eperfával és egy fakereszttel jelölte
meg a kivégzés helyét.

A Veszthelyen felállított első emlék azonban tisz-
virág-életű volt. Még aznap tönkretették a lelkes aradi-
ak. Valakinek az jutott eszébe, hogy emléket visz a fá-
ból. Letört hát egy gallyacskát. A példa hatott, s rövide-
sen mindenki törölte, faragta a kiszáradt eperfa-em-
léket. Hamar lepusztították.

A fakereszt azonban „megálljt” parancsolt a tömeg-
nek. Négy évig jelezte a történelmi gyászhelyet. Az
1870-es évek elején az Aradi Honvédegylet állított fel a
mai obelisztk helyén egy kocka-alakú faragott termés-
követ, rajta szerény felirattal: „1849. október 6.” Ezt vál-
totta fel 1881-ben a ma is létező obelisztk.

Jászai Mari és a vértanúk

Jászai Mariról, a nagy tragikáról feljegyezték, hogy
volt két férfiideálja, akit holtáig imádott: Petőfi és
Széchenyi. A lángelkű költő iránti rajongásában arra is
hajlandó volt, amire a nők, s főként a színésznők soha-
sem. Az életrajzában idősebbnek tüntette fel magát.
Születési évét 1850 helyett 1849-re tette. Mindezt azért
tette, hogy elmondhassa: abban az évben született, mi-
kor Petőfi végleg lehunyta a szemét.

Jászai Mari az 1890-es években az évad utolsó felé-
ben pár hónapig az aradi színház társulatának volt a
vendégszereplője. Szavajárása szerint a „vértanúk em-
lékére” lépett fel Aradon. Az akkoriban már csak kel-
léktárként használt régi színház szomszédságában
lakott, s a korabeli szemtanúk úgy emlékeztek rá, mint
aki naponta kísért a Veszthelyre, hogy lerója kegye-
letét. Az obelisztkre a vár körüli mezőn szedett virágok-
ból szép csokrokat helyezett el.

A színésznő napi sétáinak persze hamar híre ment
és, a szóbeszéd szerint, a város aranyifjúsága gyakran
végigkísérte a Veszthelyre vezető úton a tragikát. Ké-
sőbb azt mondogatták, hogy Jászainak ez volt a legjobb
reklámfogása, hogy növelje népszerűségét és „táblás
ház” legyen minden fellépésén.

Prielle Kornélia koszorúja

A mártírok emlékének áldozott első koszorúk egyi-
két Prielle Kornélia, a neves színésznő küldte Damja-
nich János özvegyének. Csernovics Emilia Pesten, 1867.
június 4-én keltezett válaszában, megható sorokban
köszönte meg a nemes gesztust, hangsúlyozva: a koszo-
rút megőrzi, hogy férje majdani örök nyugvóhelyének
első éke legyen. Az évek során több levelet váltottak.

A Széchenyi könyvtár kéziratárában található levél
szövegét dr. Kovács Géza közölte 1999-ben az Aradon
megjelent *Az emlékező város* című könyvében.

Munkácsy és a Szabadság-szobor

Salacz Gyula, Arad polgármestere a Vértanú-szobor
felavatási ünnepségére udvarias levélben hívta meg
Munkácsy Mihályt. Az aranyecset mesterét ugyanis
szoros szálak fűzték a magyar Golgota városához. A
fiatal Lieb Mihály Aradon volt asztalos legény; itt rajzol-
gatott üres óráiban, és barátkozott a minorita gimnázi-
um békéscsabai illetőségű diákjaival. Bettelheim Vil-
mos könyvkereskedő, az *Alföld* című lap későbbi szer-
kesztője figyelt fel a fiatal legény tehetségére és további
rajztanulásra biztatta. Ugyancsak Bettelheim vásárolta
meg, és állította ki kereskedése kirakatába Lieb Miska
első zsengéit. Később igazi mesterétől, Szamossy Elek-
től is sokat tanult a Maros-parti városban.

Arad a nélkülözések, de az első parányi sikerek vá-
rosa volt Munkácsy számára. Pályája csúcán, Párizs-
ban, vagy francia felesége luxemburgi kastélyában se
feledkezett meg az Aradon eltöltött évekről, a vértanúk
városáról, amelyet szeretettel keresett fel újra. Erről
tanúskodik az a válaszlévele, amelyet colpachi kastélyá-
ból címzett Salacz polgármesternek. A levélben Mun-
kácsy megköszöni, hogy meghívták a Vértanú-szobor
felavatási ünnepségére. Sorait átítatja a népszerűség
csúcára érkezett művész szerénysége, a forradalom és
a szabadságharc eszméje iránti határtalan tisztelete.

„Mélyen Tisztelt Polgármester Úr!

Először is legyen szabad legmelegebb köszönetemet
nyilvánítani Arad városa nagyra becsült közönsége és
mélyen tisztelt Polgármester úrnak azon megtisztelő fi-
gyelméért, melyben engem részesíteni, és az aradi vért-
tanúk szobrának leleplezési ünnepélye alkalmával ró-
lam megemlékezni méltóztatnak.

Csakis valamely komoly, előre nem látható ok le-
hetne az, amely engem gátolhatna ez igen megtisztelő
meghívásnak eleget tenni; annyival is inkább, mert tel-
jes szívvel és lélekkel osztozom azon kegyeletes
érzelmeiben, melyek október 6-án szeretett hazám né-
pének ezreit fogják az Arad városi Szabadság téren egy-
begyűjteni. És mély hazafiúi önérzettel térek vissza 30
év után Arad városába, ahol éppen azon korszak utolsó
éveit töltöttem, midőn e vértanúk neveit – kiknek ma a
jogaik érvényesítésében diadalmas nemzet méltó szob-
rot emel – csak suttogva lehetett említeni, és a lelket rá-
zó események fájdalmainak csakis egy elfojtott sóhaj-
ban lehetett kifejezést adni.

Mily megnyugtató és a nemzet önérzetének elégté-
ltet szolgáló nap lesz ez az október 6-ka!

Oh igen! Örömmel veszek részt szeretett hazám ezen
ünnepén és szent ihlettel hajtok térdet azon szobor előtt.

A megtisztelő megemlékezésért köszönetemet is-
mételvén, kérem, mélyen tisztelt Polgármester urat és
Arad város nagyra becsült közönségét, fogadják legmé-
lyebb hazafiúi üdvözlétem kifejezését.

Colpach (Luxemburg), 1890. augusztus 22.

Munkácsy Mihály

Nagy-Sándor József emléktáblája

Különös sorsa volt Nagy-Sándor József honvédtá-
bornok (1804–1849) emlékére állított kő táblának. Az
egykori Halász (ma Cuza vodă) utca 3-as számú ház-
nak homlokzatán elhelyezett tábla szövege szerint: „E
házban volt utolsó főhadiszállása Nagy Sándor József hon-
véd tábornoknak 1849. augusztus 9–12-ig.”

Ezt a táblát is a többivel együtt távolították el az 1920-as évek elején, de az akkori háztulajdonos a háza falába becsapódott ágyúgolyóval együtt megőrizte. Az épület az évek során többször is gazdát cserélt. Az új tulajdonosok egyike a már elmosódott nehezen kislábízálható bevésést el se olvasta, vagy kellő magyar nyelvtudás híján meg se mutatta senkinek, hanem az udvara végében lévő emésztőgödör fedőlapjaként „hasznosította.”

A tábla feltételezhetően végérvényesen tönkrement és elveszett 1996-ban, amikor az épület gázrobbanás következtében összedőlt.

Bohusné szobra és a világosi románok

Bohusné Szögyény Antónia, a világosi kastély úrnőjének ülőalakos bronzszobrát 1910-ben leplezték le a kastély udvarán. Phillip István és Wass Győző munkája azt a nagyszonyt örökítette meg, aki nemcsak lejegyezte naplójában a Görgey és Frolov cári vezérkari tábornok közötti fegyverletételi tárgyalások menetét, a főtisztek lelkiállapotát, hanem igen gazdag karitatív tevékenységével kivívta a környékbeli román lakosság rokonszenvét is. Óvodát tartott fenn, varrni tanította a falusi asszonyokat, az 1844-es aradi árvíz idején szorgalmazta az *Aradi Vészlapok* című díszkötésű album megjelentetését. A kor szinte minden számottevő írója, költője közölt a kiadványban, melynek bevételét az árvízkárosultak segélyezésére fordították.

Bohus Antónia nevét a későbbi nemzedékek is hálával emlegették.

Aztán eljött az idő, amikor ezt a szobrot is le akarták bontani. Akkoriban Világoson már túlnyomó többségben román lakosság élt. A helybeliek szinte egy emberként kiálltak a falu jótevőjének emléke mellett, és a szobor a helyén maradt.

Az 1970-es években történt még egy kísérlet a szobor eltávolítására. Ekkor már furfangosabb ötlettel álltak elő a kezdeményezők. Egy kis restaurálási munka ürügyén a bronzalakot lebontották, üresen hagyták a talapzatot. Arra számítottak az akkori kultúrdeológusok, hogy azontúl örökön örökre csonkán marad a talapzat. A falu románsága kikövetelte az igazságos nagyszony szobrának visszahelyezését eredeti helyére.

És csodák csodája, Bohus Antónia ma is érintetlenül tekint le a történelmi levegőjű nagyközségre.

Aradi iparos ágyúí Vécsey tábornok seregében

Az aradi Hönig harangöntő dinasztia 120 éven át gyártotta a templomi harangokat. A sokáig szájhagyományként kezelt ágyúhistóriájukról az 1990-es évek elején bebizonyosodott, hogy szintiszta igazság.

A cégalapító, id. Hönig Frigyes 1849-ben az Aradtól 40 kilométerre fekvő szentandrászi műhelyében mozsárágyúkat gyártott, és ezeket elküldte Vécsey Károly Temesvár alatt táborozó seregébe. Ezért a Bach-korszakban börtönbüntetésre ítélték. A kiegyezés után id. Hönig Frigyes azonnal felajánlotta ágyúöntései ereklyéit a Nemzeti Múzeum igazgatójának. Az izgalmas szövegű levél másolatát az ágyúöntő mester dédunokája, néhai ifj. Hönig László mutatta meg nekünk a '90-es évek elején. Íme a levél eredeti helyesírással:

„Aradon, december 7-én, 1867.

Méltóságos Úr!

A fájdalmas emlékü 1849-ik esztendőben Temesvár alatt táborozó Gróf Vécsey Károly magyar tábornok által a magyar szabadsági harczhoz szükséges ágyúk, mozsarak és egyéb öntvények szállítására felszólítottván, egyszersmind a Temes megyében Szent-Andráson felállított országos öntöde felszerelésével és vezetésével is megbízattam, utóbbi Kossuth Lajos kormányzó úr által az öntöde igazgatójává kineveztettem. Megbízatom folytán a többi között 6 darab messzehordó mozsarat öntöttem Szent-Andráson. Ezen mozsarak Gróf Vécsey táborába szállítottak, s ugyanazokkal lövettett az ostrom alá vett Temesvár vára.

Habár Szent-Andrásról az ellenség elől éjjel és sietve menekülni kellett, s minden szerszámaim az öntödében visszamaradtak, habár magam – rövid időre ugyan – fogságba jutottam, mégis sikerült a fűvót, amely által és a mintadeszkákat, amelyek után a fent érintett 6 mozsarak készültek megmenteni. Az eddig nálam hú őrizet alatt tartott kérdéses fűvót és mintadeszkákat, amidőn most mára magyar ügy újjászületésének korszakában rejtekhelyükből nyugodtan elővehetőknek véltem – hazafiúi örömmel sietek Méltóságodnak átadni, esedezvén: méltóztassék azokat jelen kísérő soraimmal, tőlem, a mestertől és eddigi tulajdonostól átvenni, és mind az 1849-ik évi magyar szabadságharc egyes jelvényeit örök emlékül a Magyar Nemzeti Múzeum birtokába és tulajdonába átbocsájtani. Fogadja Méltóságod szokott szívélyességével szerény kérésemet, mely után mély tisztelettel maradtam

Méltóságodnak alázatos szolgája, Hönig Frigyes m. k. harangöntő.

Kubinyi Ágoston úr Ő Méltóságának cs. és kir. Kamarásnak, mint a Magyar Nemzeti Múzeum Elnökének mély tisztelettel Pesten.”

A levél lábjegyzékében ez áll:

„Tekintetes Dr. Erdy János régiségosztály ör. úrral a tárgy átadása mellett közölte.”

Pesten, 1868. jan. 2-án. Kubinyi Ágoston.”

A Hönig család 1998-ban Aradról Budapestre költözött. A levél másolata az özvegy tulajdonában van.

Damjanich mankója és a hóhér kötele

Damjanich János honvédtábornok mankója valóban igen kalandos úton került a múzeum birtokába. Özvegy Kocsis Ferencné ajándékozta a gyűjtőknek, férje, Kocsis Ferenc, egykori 48-as honvéd hagyatékából. Az ura 1849-ben Aradon bádógosként dolgozott. Később meg-nősült, méghozzá kétszer is, és második házasságába is magával vitte azokat az ereklyéket, amelyeket egykori anyósától „örökölt.” Ez pedig nem volt más, mint egy kis zsámoly, egy mankó és egy darabka kötél. Első feleségének anyja ugyanis a tábornokok kivégzésére Brünnből Aradra hozatott hóhér mosónője volt. A hóhér gyakran emlegette, hogy a szobája sarkában álló zsámolyt maga eszkalálta az akasztás előtti éjszakán, s a kötél egy darabkáját is megőrizte „émlékebe.”

Mikor a munkáltató megtudta, hogy a mosónőjének veje 48-as honvéd volt, kaján vigyorral azt mondta, akkor vigye haza a lánya férjének ezeket a „szép darabokat”, hadd emlékeztesse mindig arra, hogy mi jár a lázadóknak.

Kocsis Ferenc később Nagyváradra költözött, a zsámoly sorsáról nem tudunk.

Az 1970-es években élt még az Arad megyei Fazekasvársádon egy Kalmár Lajos nevű idős hegedűkészítő mester. Az ő dédapját kényszerítették az osztrákok, hogy szállítsa ki szekeren a Veszthelyre a törött lábú Damjanichot.

Lajos bácsi nem volt büszke a felmenőjére.

„Kifundált, durva rászedés”

A két világháború közötti időszakban, elsősorban 1932-ben, amikor az ásatásokat megkezdték a vértanúk földi maradványainak felkutatására, az aradi román sajtó, főleg a nacionalista beállítottságú *Știrea* (A Hír) heves támadásokat indított a „Kossuth-szellem felújítása” ellen, s az akkori Magyar Párt politikai ízü manipulációjaként igyekezett beállítani a szakértők bevonásával végzett kutatásokat. Fél éven át sok mindent felhoztak, hogy megcáfolják a kutatás eredményeit, „durva rászedésnek” jellemezték a dr. Kara Győző, a jeles főgimnáziumi történelem-tanár és közíró vezette munkálatait.

Azokban az években a kisebbségi sorsba került magyarságot számos diszkriminatív intézkedés sújtotta. Többek között a magyar gimnáziumtól megvonták a nyilvánossági jogot. „Kara úr annak az iskolának a dérék képviselője, amelyet a hatóságok azért zártak be, mert a román állam elleni összeesküvésre nevelte a diákjait, olyan jól tett eleget hivatásának, hogy minden bizonnyal megérdemelt egy horthysta kitüntetést...” (...) „Mert, és most következik a dolog botrányos oldala, kiderült, hogy a Kossuth-tábornokok egész ügye példátlan rászedés. Először is Kara úr és a magyar sajtó senkit se tudtak meggyőzni arról, hogy a tábornokokokat a történészek által már azonosított helytől néhány száz méterre végezték ki” – írta az említett román lap 1932. május 26-i számában.

Leiningen lábszárcsontja Borosjenőben

Leiningen-Westerburg Károly tábornok földi maradványait 1879. augusztus 11-én az Arad megyei Borosjenő római katolikus templomának Atzél-sírboltjába helyezték el. A vértanú tábornok volt az első, akit nem az Atzél-család tagjaként temettek oda. A nyugvóhelyet márványtábla jelölte. 1974. szeptember 28-án a kriptából eltávolították Leiningen csontjait, és sorstársaival együtt Aradon a veszthelyi obeliszk alá temették.

Pár nap múltán az akkori borosjenői plébános észrevette, hogy a kriptában felejtettek néhány csontot: három csigolyát és egy szákapocs csontot. A helybeli magyarok elhatározták, hogy amikor majd Borosjenőben szobrot állítanak Leiningen tábornoknak, e csontokat dobozba helyezve beépítik a talapzatba.

A szoborállítás régi vágya volt a borosjenői magyarságnak. Már 1908-ban ezzel a céllal elkezdtek a gyűjtést, de mire az összeg kikerekedett, kitört az első világháború. Trianon után senki se gondolhatott magyar vonatkozású szobor felállításáról, főleg szórványvidéken, hiszen a környék is tele volt színromán településekkel.

Leiningen-Westerburg Károly egészalakos bronzszobrát egyébként 1911-ben leplezték le Törökbecsén (ma a szerbiai Vajdaságban: Novi Becej). A szoboralak

túlélte mindkét világháborút. Mindazok ellenére, hogy az impériumváltás után a bronzalak az ottani városháza alagsorába került, egy építkezés során 1954-ben megtalálták. A törökbecsei magyarság kérte a szobor alábbi védnökség alá helyezését, de az államügyész rendelkezésére átadták a helyi labdarúgó-csapatnak, azok szétverték, ócskavasként értékesítették és az árából sportfelszerelést vásároltak.

(A vértanú tábornok csontmaradványait nagybecsű relikviaként dr. Vajda Sándor szájszész, helytörténeti kutató őrzi. A történetet is az ő elbeszélése alapján és szíves engedélyével adjuk közre.)

Egy legenda utolsó „koronatanúja”

A vértanúk kivégzésének 150. évfordulója előtt nem sokkal még élt Aradon egy századik életéhez közelítő hölgy, Kiss Klára. A 14. aradi vértanú, a várfogságban megőrült és emiatt a kivégzéstől megmenekült Lenkey János rokona. Lenkey János 1850 februárjában a várbörtönben halt meg.

Az 1863-ban felállított Lenkey-sírkő az egykori ótemetőben állt. Jó ideig szinte magányosan, hiszen a számos honvédsírt rejtő sírkert már 1916-ban betelt, s „útjában állt” a városfejlesztésnek. Trianon után teljesen felszámolták, a síroknak csak egy töredékét exhumáltak és vitték át a városi Felsőtemetőbe. Az 1930-as évek elején a felparcellázott ótemető helyén már építkeztek, de a honvédtábornok sírja még ott állt. Mivel ilyen hosszú ideig nem jelentkezett a Lenkey-sírkőért senki, a város el akarta árvereztetni. Szerencsére erre nem került sor. A tábornok földi maradványait 1936-ban szülővárosába, Egerbe szállították.

Az idős hölgy jól emlékezett a rózsaszínű, nem túl díszes márvány obeliszkre. Ő mutatta meg azt a féltve őrzött családi fényképet, amelyen nagyanja, Lenkey Johanna és nagyapja, egri honvédegyeseti vezető állják körül a sírkövet.

A Lenkey-családról az aradi rokon egyéb történeteket is mesélt. Például azt, hogy a család több száz évre visszanyúló családfája sok leány-ágot mutat, míg a férfiak többsége szerencsétlenség áldozata lett. Tucatsyi Lenkey-leszármazott halt meg párbajban, golyó által, vagy öngyilkosság következtében.

A mikelakai katonai temető

A honvédsírokkal teli ótemetőnél is cudarabbul bánt el a Ceaușescu-korszakban a városvezetőség a Mikelaka nevű peremkerület katonai temetőjével. A Napóleon elleni háborúk áldozatainak sírhantjait rejtő kegyeleti hely sorsát a tanácselnöki hivatalban az 1970-es évek második felében egyetlen tollvonással pecsételték meg. A sírkert bejáratánál emelt két díszes kőoszlopot, valamint a turulmadaras emlékművet felrobbantották.

Ebben a temetőben volt elhantolva Anton Howiger osztrák ezredes, aradi várparancsnok, az 1849-es vész-bíróság elnöke, aki belehalt egy lőporraktár felrobbanásakor szerzett sérüléseibe.

A temető helyén hatalmas lakótelep épült. A temetőkapu szobrainak talapzatát azonban nem sikerült teljesen eltüntetni. A 12-es iskola bejáratánál egy hatalmas betontömb őrzi emléküket.

Katonák voltak

Valamikor a '80-as évek elején, október 6-án történt. A kora délutáni órákban az aradi magyarok több-

sége a sok évtizedes hagyományok szellemében kizárándokolt a szabadságharc 13 tábornokának vesztőhelyi obeliszkjéhez. Egy kedves idősebb aradi úr többször is mesélte, hogy ilyenkor mindig egy szomorú pillantást vetett a katonai őrszemektől strázsált aradi várkapura. Ő tudniillik építőmesterként ott volt az 1956-ot megelőző előkészületeknél, mikor már-már úgy nézett ki, hogy visszaállítják eredeti helyére a Szabadság-szobrot, sőt a téren a munkások már dolgoztak is a betonalapozáson.

A magyarországi forradalom leverése után ebből nem lett semmi, és a darabokra bontott Szabadság-szobor egy külvárosi raktárból a vár egyik távolabbi sáncába „költözött”, csekély 32 évre. Nos, a történelem XX. századi nagy viharait átélte ismerősöm – saját bevallása szerint ilyenkor gondolatban mindig e rabságban lévő gyönyörű szobor talapatára is letette az emlékező virágait.

Nos, ez az úriember mesélte, hogy egy ilyen gyásznapon a várhídon egy román katonatiszt és elegáns felesége haladt előtte. Románul beszélgettek és meglepődve tapasztalta, hogy egy az útjuk, ugyanis a tiszt elhaladt a várkapu előtt, a Vesztőhely irányába. Ráadásul az aszszonyka kezében virágcsokor volt. A gyalogúton összefutottak egy ellenkező irányba tartó ismerősükkel, egy akkori elég magas beosztású pártfunkcionáriussal. A kölcsönös üdvözléseket követően a „káder” nem minden élce nélkül érdeklődött, hová indulnak virággal, hiszen abban az időpontban, arrafelé nemigen lehetett más a céljuk. Az őrnagyi rangot viselő román tiszt kerekén kimondta: a 13 tábornokhoz. – Ön oda? – A feleség megelőzte a párját. Kihúzta magát és megvetően válaszolt: – Igen, oda. Katonák voltak!

Petőfi megtalált domborműve

Arad megye egyetlen magyar gimnáziumát 2001-ben ádáz politikai csatározás után sikerült visszakapnia a helyi magyarságnak. Ezt az iskolát is ugyanis 1959-ben, a kolozsvári Bolyai Egyetem a Babeş egyetemmel történő egyesítését követően saját épületében összeolvasztották egy román gimnáziummal.

Az iskolát Trianon után a római katolikus egyháztól ajándékba kapott telken az aradi magyarság önerejéből

építette fel. A kényszerházasságot 41 év után sikerült felbontani. A román tagozat elköltöztetése után ismét helyi összefogással kellett az épületet rendbe hozni. A padlás egyik elhagyatott zugában Csiszter Kálmán aradi építómérnök egy fehér márvány plakett maradványaira bukkant. A Petőfi portréját ábrázoló domborművet az alján található monogram szerint nem kisebb művész készítette, mind Aradi Zsigmond. Az 1949-ben a jubileumi 100. évfordulóra tervezett nagy ünnepségen szerették volna felállítani az intézet előcsarnokában, de valamilyen okból a kezdeményezést megtorpedózták. És az államosítást követő évtizedekben a plakettnek nyoma veszett, szétföredezett. A plaketet Kocsis Rudolf aradi szobrászművész restaurálta.

Az aradi magyar fiatalok Csiky Gergelyről elnevezett iskolájának tanulói március 15-én és október 6-án nemcsak a Vesztőhelyen és a Szabadság szobornál tisztelegnek a vértanúk emléke előtt, hanem koszorú kerül Kossuth és Petőfi az iskola félemeletén elhelyezett domborművére is.

A róffel mért szobor

Az igazsághoz tartozik, hogy a Vértanú-szobor felavatásával járó országos ünnepség lecsengése után 1890-ben a mártírok városához egyáltalán nem méltó kicsinyes vita alakult ki a szobor kivitelezésével és alkotója, Zala György honoráriumával kapcsolatban. Az aradi átvévo bizottság tagjai a szerződésben leszögeezett magasságnál egy róffel alacsonyabbnak találták a szobrot és esztétikai szempontból is némi kifogásokat emeltek. Ekkoriban hangoztatták felháborodottan a Zala köré tömörülő fővárosi művészkörök, hogy Aradon a művészetet róffel mérik. Az elvtelen vita odáig fajult, hogy Zalának nem akarták kifizetni járandósága hátramaradt összegét. Szerencsére a városvezetőség hangadó részének és főként Salacz polgármester bölcsességének köszönhetően hamar elcsitul a vértanúk emlékéhez méltatlan vita.

A szobor újrafelállítása 2004-ben pedig kései megkövetése volt a zseniális alkotónak. És meggyőző példa arra, hogy 160 év múltán is Arad városa rendületlenül ápolja a szabadság eszméjét, a mártírok emlékét.

PUSKEL PÉTER

Aradi pilóták és konstruktőrök

A repülés hőskorában nagyon sok tehetséges ember fantáziáját meglódította a földtől való elrugaszkodás, a magasba emelkedés semmi addigival össze nem hasonlítható varázsa. Sokan kísérleteztek repülő alkalmazhatóság építésével, néhányuk olyan eredményesen, hogy nevüket megőrizte a technikatörténet. Mások próbálkozásai szélesebb visszhang nélkül maradtak. Érdekes módon az aradi úttörők javának neve nem merült feledésbe, de viszonylag csak szűk szakmai körben

ismert. Pedig a város és vonzáskörzetének jeles műszaki alkotói nemcsak a vagon- és autógyártásban, a vasútépítésben, a bűtorszakmában, civil építkezésekben hagyták névjegyüket az utódokra, hanem az aviatika fejlesztésében is. Tervezőként, gyártóként és pilótaként egyaránt fontos szerepet játszottak.

Két meggyőző példát említenék a fentiek alátámasztására.

Aradon az első világháború alatt harci gépeket gyártottak. Trianon után az első román repülőgépeket itt ter-

vezték meg, és itt kiviteleztek. A 120 évvel ezelőtt az Arad megyei Pankotán született **Asbóth Oszkár** (1891–1960) légszár kísérletei meghatározó fontosságúak voltak a helikopter kidolgozásában.

De ne szaladjunk annyira előre az időben!

Némethy Emil (1867–1943), a helyi cellulózzsugár mérnöke 1901-ben saját készítésű repülő szerkezetével a gyár tetejéről simán leereszkedett a földre. Konstruktója tulajdonképpen egy alig egy lóerős motorral felszerelt szárnyas bicikli volt. Egy újabb, sokkal erősebb motorral ellátott repülő szerkezetével egy méter magasba emelkedett, és közel tíz métert tett meg. Az ezüstéremmel jutalmazott masinát a Bécsi Műszaki Múzeumban állították ki közszemlére.

A másik konstruktőr, **Faludy Károly** színész-aviatikus (1872–1974) saját készítésű gépével 1909 májusában rugaszkodott el először a földről és mintegy 15 méteren át „bukdácsolt” a levegőben. A matuzsálemi kort (102 évet!) megért Faludyt volt szerencsém személyesen is megismerni, riportot írni róla, és első „forrásból” hallani próbálkozásairól, amelyekhez vidéki táncoskomikusként, aligha számíthatott anyagi támogatásra. Kísérletező kedve csak akkor hagyott alább, amikor egy közönség előtti próbarepülés során lábát törte. Ez egy táncoskomikus számára fatális is lehetett volna.

Beszélgetésünkkor az idős színész azt állította, hogy ő ébresztette fel **Asbóth** érdeklődését a repülés iránt. Szavainak nyomatékául meg megmutatta a *Rendkívüli Újság* egyik 1938-as számát, amelyben a következőket nyilatkozta: „*Asbóth mint diák érdeklődött gépem iránt, s udvarias levélben kérte, hogy egyik korábbi modelletem adjam át neki, miután őt is érdekli a repülés problémája. Örömmel adtam át neki első gépemet, amelyet 14 lóerős motor hajtott.*”

Pontos-e a történet, vagy nem, azt ma már aligha tudjuk eldönteni. Tény, hogy a fantáziadús, inventív gimnazista a Verne-regények és Jókai hatására, saját fászkamráját alakította át műhellyé. Itt gumimotoros, légszavaros modellekkel végzett kísérleteket. Édesapja támogatta szenvedélyét, de a kísérletek pénzbe kerültek, és a fiatalember igyekezetét anyagi támogatás helyett környezete csak jóindulatú mosollyal nyugtázta. Az akkoriban már családjával Aradon lakó Asbóth külföldről hozott alkatrészekkel megépítette első gépét. Motorkerékpár vontatású siklórepülőgépével sikerült néhány pillanatra elrugaszkodnia a földtől.

A nagyközönség előtti aradi demonstráció, amelyet 1909-ben a vásártérre tervezett, oda, ahol Faludy demonstrációját is éljenzéssel fogadták az aradiak, egy ostoba és rosszindulatú félreértés meghiúsította. A 7,5 m hosszú, pár lóerős motorral felszerelt, percnként 700 fordulatot elérő propellerrel felszerelt szerkezetet a társbélró a hangárba kidobta. A gép használhatatlanná vált.

A tragikus eset sem tudta kedvét szegni, noha az első kudarc rossz ómennek bizonyult. A balszerencse ugyanis egész élete során elkísérte Asbóthot. Az aradi közjáték után nem sokkal a család Budapestre költözött. De a Maros-parti városnak a magyar, majd később a román aviatika történetében is mellőzhetetlen szerep jutott.

A MARTA autógyár az első világháború alatt a hadiipar kényszere alatt átalált repülőgépgyártásra. Előbb az aszói Magyar Lloyd repülőgyár, majd az UFAG számára gyártott 220 lóerős Benz-motorokat. Később

átvette a Brandenburg típusú repülőgépek teljes gyártását. Berepülésükre Arad Gáj nevű külvárosában katonai repülőteret alakítottak ki. Az átállítás az autógyártásról viszonylag simán ment. A Magyar Automobil Részvénytárság Arad (MARTA) rendkívül jól képzett műszaki gárdával rendelkezett. És a precedensre már 1915-ben okot szolgáltat egy bátor magyar pilóta, **Dobos Gyula**. A magyar aviatika egyik úttörője Békéscsabáról akart A-

Asbóth Oszkár

radra repülni, és itt bemutatót tartani, de a város közeli ötvenesi pusztán motorhiba miatt kényszerleszállást kellett végrehajtania. A MARTA autógyár szakemberei siettek a segítségére, és fél nap alatt kijavították a hibát. Másnap Dobos megtartotta a légi parádét, majd baj nélkül hazarepült.

Akkoriban az autógyáriak aligha sejtették, hogy hamarosan profilváltásra kényszerülnek. Trianon után pár évvel a repülőgépgyárat bekebelezte a Weitzer János vagongyár utódja, az ASTRA Rt., amellyel korábban az autógyártásban eredményesen együttműködött. A Román Hadügyminisztérium repülési igazgatója, **Andrei Popovici** mérnök kezdeményezésére elrendelték egy repülőgép-részleg létrehozását Aradon, az ASTRA-ban. Korábban Bukarestben egy üzemszerűen már gyártottak német tervezésű Hansa-Brandenburg gépeket, de román konstrukciójú repülőt nem. Három év alatt, 1923–1925 között három román tervezésű repülőgép prototípusa készült el az ASTRA-ban.

Az Astra-Proto első változatát **Stanislav Seșeșchi** tervezőmérnök elgondolása alapján, kétszemélyes dupla-fedelű, 250 lóerős, hathengeres kisgépnek építették. A próbarepülést **Ioan Sava** pilóta végezte, aki leszállás nélkül két és fél óra alatt ért el Bukarestbe. Az Astra-Proto 2 egy évvel később, 1924-ben készült el **Ștefan Protopopescu** mérnök tervei alapján. Ebből 25 darabot gyártott le az ASTRA, és ezeket a kétfedelű felderítő gépeket a Tecuci-i katonaiskolának utalták ki. Az utolsó Astra-Proto sorozatgyártása megrendelés hiányában elmaradt.

Némiképp Aradhoz fűződik az ejtőernyő-fejlesztés egyik epizódja is. **Sziklai Jenő** 1925-ben saját készítésű ejtőernyővel hajtott végre ugrásokat Aradon. Ezt a gyár részlegét aztán 1925-ben „nemzetbiztonsági okokból”, belső-Erdélybe, Brassóba költöztették, és ebből hozták létre ott az IAR vállalatot. (Industria Aeronautică Română.) Kilenc évvel később, ugyanebből a megfontolásból a város emblematikus nagyüzemét, az 1891-ben megnyitott vagongyárat is elakarták költöztetni a Cenk alatti városba, de ez a szándék megvalósítása olyan kemény ellenállásba ütközött az aradiak részéről, hogy végül a kormány letett a szándékáról.

És két tragikus repülészerencsétlenség is ennek a városnak a légterében történt: **Georgescu** okiráltságbe-

li pilótát 1920-ban Aradra hívták, hogy gépével bemutatót tartson az első román prefektus beiktatási ünnepségén. A városháza előtti téren tiszteletköröket leíró gép szárny beakadt az elektromos kábelekbe, és a földbe csapódott. Ioan Sava berepülő pilóta egy műszaki hiba miatt a gáji katonai repülőtér mellett zuhant le. Mindkét pilóta nevét ma egy-egy utca őrzi Aradon.

És ha már az emlékeknél tartunk, ide tartozik, hogy a vidék első repülőtérét Aradon adták használatba, 1936-ban, és itt alakult meg az 1960-as évek második felében a mindmáig létező első vitorlázórepülő és ejtőernyős sportegyesület.

FICZAY DÉNES

Fábián Gábor és a háza

A siető ember vagy a békésen sétáló, talán közömbösen megy el a Sebesului /most Dr. Georgescu/ 15 sz. háza előtt. Egyemeletes „modernizált” ház. A mai alakját 1934-ben kapta. Addig szinte tökéletesen olyan volt, mint az átellenben, a régi Három Fekete Ló (6 Martie) utcában lévő, ún. Sármézey-ház. Nagy, széles kapuján valaha kocsik jártak ki-be. A kert az elmúlt évszázadban szinte alig változott. Az ittlévő földszinti épület is változatlan.

A házat a helytörténet „a legirodalmibb” aradi épületnek tekinti. És joggal. Tulajdonosa és építtetője Fábián Gábor (1795-1877) volt. A neves író és műfordító 1825-ben költözött Világosról városunkba. A házat – feltehetően – a ’30-as években építtette. Fábián a reformkor aradi kiválóságainak egyike. Kisfaludy Károly baráti köréhez, az Auróra körhöz tartozik. Itt köt életre szóló barátságot Vörösmarty Mihállyal. Levelezésük ma is értékes forrása a kor szellemi életének.

Fábián hőskölteményt ír, de mikor megtudja, hogy barátja a *Zalán futását* írja, a megkezdett *Buda haragját* félretereszti. Ossián fordítását nagy elismeréssel fogadják. Tocqueville könyvének áttüzetésére maga Kisfaludy biztatja. Lucretius fordítása ma is megállja a helyét. De fordít neveléstudományi műveket és Napóleon önéletrészletét.

Előfizetőket gyűjt, a kor szokása szerint, aradi „láng-liszttel” fizetve, könyvekre és folyóiratokra. És vendégszolgát látja a városunkban megforduló írókat. Így 1843-ban Erdélyi Jánost és lehetséges, hogy 1836-ban Nagy

Ignácot. Ő is szorgalmazza, hogy 1844-ben Vörösmarty-nak ménesi bort küldjenek. A küldeményt Sárosy Gyula verse kíséri. Vörösmarty a *Jó bor* c. versével válaszol. Aradot „ifjú város”-nak nevezi. Fábián többször hívja szüretre költőbarátját. Feltételezhető, hogy a Zalán költője már 1838-ban részt vett a hegyaljai szüreten. 1849-ben, Bajza József társaságában, néhány napig Fábián vendége. Az ’50-es és ’60-as években a városunkban megfordult írók valamennyien Fábián vendégei. Így Gyulai Pál, Szász Károly, a műfordító és egész sereg klasszika-filológus.

Amint már mondtuk, Fábián széles körű műfordítói munkásságot fejtett ki. Szinte valamennyi latin remek-írótól fordított. *Cicero levelei*-nek máig egyetlen áttüzetése tőle származik. Részt vett kora valamennyi demokratikus megmozdulásában és a materialista bölcselet híve. Értékes történelmi munkássága is. Megyénkről 1835-ben könyvet ad ki. (Művének második kötete máig kéziratban maradt.) Számos irodalmi társaság és a Tudományos Akadémia tagja volt. 1885-ben a házat emléktáblával jelölték meg.

Az 1881-ben alapított Kölcsey Egyesületet először Fábián Gáborról akarták elnevezni. 1912-ben szobrot állítottak emlékére. Életrajzát a líceum híres tanára, Jancsó Benedek írta meg. A házat, Fábián utódai, 1916-ban eladták. Az aradi néphumor a múlt században az utcát, a benne lakó hét ügyvédre célozva, „Csalóköz”-nek nevezte.

Ficzay Dénes (1921-1985) az aradi helytörténeti kutatás egyik legismertebb alakja volt. Aradon született, itt végezte iskoláit is. Kolozsváron az egyetem magyar-latin szakának hallgatója volt. Egyetemi hallgatóként az *Erdélyi Helikon* munkatársa. 1945-től nyugdíjazásáig egykori iskolájában tanított. Megszüntetése előtt ő volt az aradi *Kölcsey Egyesület* titkára. Helytörténeti, irodalomtörténeti írásait a helyi lapban, az *Igaz Szóban*, *Utunkban*, *NyíRK*-ben közölte. Számos irodalmi dokumentumot közölt az erdélyi és a magyarországi irodalomtörténeti szaklapokban, értékes adalékokat szolgáltatva Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Justh Zsigmond, Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Tömörkény István, Juhász Gyula, Krúdy Gyula, Karinthy Frigyes, Móricz Zsigmond, Papp Dániel illetve az erdélyi írók közül Kuncz Aladár, Gaál Gábor pályaképéhez. Bibliográfiai tevékenysége során 10 000 tételből álló helytörténeti bibliográfiát állított össze Arad művelődéstörténetéhez. Halála után az újjáalakult *Kölcsey Egyesület* három könyvet adott ki hátramaradt munkáiból. 2010-ben posztumusz neki ítéltek az egyesület Kölcsey-díját. Két különlenyomata: *Török Gyula levelei családjához* (Budapest, 1965); *Ady, A Holnap és a Nyugat Aradon* (Kolozsvár, 1967).

UJJ JÁNOS

Kovách Géza életpályája: "a" Gazsi

Egy életpálya a bölcsőtől a koporsóig tart. Kovách Géza esetében Székelyudvarhelytől Aradig. Bölcsőjét a Nagyküküllő mentén, Székelyudvarhelyen ringatták, koporsóját a Maros partján, Aradon gyalulták. Nem töltötte be 79. életévét.

1925. december 22-én látta meg a napvilágot Kovács Géza szobafestő és Sárközy Margit könyvelő gyermekeként. Mondogatta, hogy szüleinek őt a Mindenható karácsonyi ajándéknak szánta. A család felhőtlen boldogsága viszont kérészetű volt, szülei hamar elváltak, zilahi származású édesanyja hazaköltözött. Nyakas reformátusnak nevezett édesapját annak haláláig rendszeresen, évente egyszer-kétszer meglátogatta Székelyudvarhelyen.

Géza gyermekkori élményei jószerével csak Zilahhoz, a szilágysági városhoz kötődnek. Ott végzte iskoláit, baráti köre is ott alakult ki. Mindig nagy szeretettel beszélt alma materéről, a zilahi Wesselényi Kollégiumról. Az ottani tanári karnak köszönhetette alapos tudását. Dicsérte egykori magyar- és franciatanárát, ugyanakkor környezetét lenyűgözte a reáltantárgyak alapos ismeretével, elsősorban a vegytanban volt járatos, de a matematikai feladatok megoldásában sem vallott szégyent. Az iskolaigazgató Szász Árpád, osztályfőnöke Moldován János volt. Az ő képük került fel az érettségi táblára.

A Wesselényi Kollégium szelleme megfertőzte, papnak készült. Nagydiákként többször volt legációban a környék református falvaiban, amikor ő hirdette az igét a híveknek. A legátusok igehirdetése becsalogatta a templomba az oda ritkábban járókat is, így mindig tele padosorok előtt mondhatta el prédikációját. Nagy élmény volt a fiatal hallgatók, így Géza számára is. Akkoriban Zilah még őrizte a Monarchia kisvárosainak kispolgári jellegét, patriarchális légkörét: szinte mindenki mindenkit ismert, a kicsapongás ismeretlen fogalom volt. Vasárnaponként megteltek a templomok hívekkel, ünnepek előtt illett csomagot készíteni a templom bejáratánál álldogáló koldusoknak. És illett eljárnai a rokonokhoz, barátokhoz is. Végül is a népes Sárközy-család kupaktanácsa eldöntötte a sorsát, elhatározták: összeadják a pénzt iskoláztatására.

Közvetlenül a sikeres érettségi után őt is elkapta a második világháború forgószele. Tizenkilence-

dik életévét nem töltötte be, amikor megkapta gyorsbehívóját a magyar királyi hadseregbe. Mint minden érettségizett, tiszthelyettesi (zászlós) rangot kapott, a hadsereg 8. rádiós zászlóaljába került. Parancsnoka bölcs előrelátásának, emberségének köszönhetően a zászlóalj minimális létszámvesztéssel úszta meg a háborút. Lübecknél az angol hadsereg katonái előtt tették le a fegyvert, amerikai fogolytáborba kerültek. Hetek teltek el, amíg a bizottság elé kerültek, amelynek feladata a foglyok közé vegyült háborús bűnösök és az SS tagjainak kiszűrése volt. A foglyok ellátása kielégítő, helyenként kifejezetten jó volt. Szerencsésen átvészelte az időszakot, a háborút, a katonaélet, a fogolytábor borzalmait több szépirodalmi alkotásába is bele-szította.

1946-ban érkezett haza, magyar állampolgárként ment el, s román közigazgatás alá került vizsgálata. Az akkori szociáldemokrata tanügyminiszter, Ștefan Voitec (később dicstelen szerepet játszott a kommunista rendszer kiszolgálásában) rendelete lehetővé tette, hogy a háborúba hurcolt érettségizettek az elvesztett éveket utólagosan pótolhassák. Így került Kovách Géza az időközben megalakult kolozsvári Bolyai Tudományegyetem történelem-földrajz-néprajz szakára, majd két év múlva, a vizsgák pótlását követően Gunda Béla mellett lett gyakornok, egy évre rá Jakó Zsigmond professzor mellett tanársegéd.

Az egyetemen végrehajtott tisztoztatások nyomán, 1951 nyarán távoznia kellett Kolozsvárról. Időközben megnősült, felesége, Pap Irén aradi lévén, a Maros menti várost választotta lakhelyéül, ahol nem ismerték múltját, hogy a kommunista rendszer számára gyanús amerikai fogolytáborban volt, ahol beszervezhették akár kémnek is. Ezért nem ment Zilahra, ahol a káderes órák alatt összeszedhette volna a reá vonatkozó információkat.

Két hónapot dolgozott a Megyei Múzeum középkori részlegén. Csakhogy a teljes szellemi életet ellenőrző és irányító (nacionál)kommunista párt mindenható helyi vezetői úgy értékelték, hogy a múzeumnál túl sok a nemzetiségi kutató, újabbra nincs szükség. A kommunista párt helyi vezetőinek ódzkodása miatt került Kovách Géza az aradi Mosóczy (Grădiște) telepi általános iskolába törté-

nelmet és földrajzot oktatni. Bevallotta: kezdetben szokatlan volt kisdíjakkal foglalkozni, de megszerette az iskolát. Ott ragadt rá a „Gazsi” becenév. Egy iskolai kiránduláson a „Kerek ez a zsemle” kezdetű dalt tanította. A kisiskolásoknak ismeretlen volt a dal utolsó sorában szereplő Caribaldi név, ezért „Éljen Gazsi bácsi” szöveggel fejezték be az éneket. Így lett Kovách Géza tanár úr „A” Gazsi minden barátjának, tanítványának. Hízelgett is neki, hogy a fél város így ismerte! Ezért adtam a róla összeállított könyvemnek ezt a címet. Rövid ideig oktatott az aradi pedagógiai líceumban, majd az 1956/57-es tanévtől átkerült a Katolikus Főgimnázium jogutódának számító 3-as sz. Középiskolába, ahol nyugdíjazásáig, 32 éven keresztül megszakítás nélkül tevékenykedett, oktatott, majd nyugdíjas-ként is visszatért. Hogy miként, az egy másik dolgozat témája.

Már Aradon született két gyermeke, Béla és Ildikó. Az 1960-as években házassága megromlott, a család kettévált: Ildikó az édesanyjával, Béla az édesapjával maradt. Bár a válást is fontolgatta, Géza végül nem indította meg a válópert, így hivatalosan házastársak maradtak. Géza elköltözött Mosóczy-telepről, egy ideig albérletben lakott, majd részletfizetésre vásárolt egy háromszobás lakást az állomás közelében, ahol élete végéig élt. Még az 1960-as években is rendszeresen látogatta édesanyját Zilahon: elintézte a soros hivatalos ügyeket, beszerezte és felvágta a téli tüzelőt, elvégezte a nagyobb bevásárlásokat. Amikor édesanyja már nem tudta ellátni önmagát, állandó gondozásra szorult, Géza Aradra költöztette. Édesanyja beköltözött a háromszobás tömbházlakás egyik szobájába. Egy ideig ő vezette a háztartást. Fia élete végéig példamutatóan gondoskodott róla, amikor hosszú ideig ágyhoz kötött beteg volt, ápolói munkát végzett, mosdatta, öltöztette, gyógyszerelte. Halálakor őszintén megsiratta.

Az 1960-as évek második felében, különösen 1968 után enyhülési folyamat indult el a román politikában. Románia nem vett részt a Varsói Szerződés hadseregeinek csehszlovákiai bevonulásában, ezért a Nyugat jelentős segélyekkel, kölcsönökkel támogatta a Moszkvával szembeforduló román pártfőtitkárt. Az akkori nyitáskor a nemzeti-ségieknek is tettek némi engedményeket: néhány nemzeti-ségiek nyelvén oktató iskola ismét önálló tanintézménnyé vált, megindult a bukaresti televízió magyar nyelvű adása, a népi egyetemeken magyar nyelvű tanfolyamokat hoztak létre, megalapították a nemzeti-ségiek számára a Kriterion Könyvkiadót.

Aradon a Megyei Művelődési Bizottságban Kovách Gézát alelnöknek nevezték ki. Ezt a lehetőséget használta ki arra, hogy a minimálisra csökkentett magyar közművelődési életet újrarendezze. A népfőiskolai jellegű népi egyetemen Glück Jenővel együtt létrehozták a magyar tannyelvű kurzust, amelyre a helyi előadókön kívül jeles kolozsvári, temesvári, bukaresti vendégelőadókat is meghívtak. Znorovszky Attila vezetésével megalakult a magyar nyelvű amatőr színtársulat, amely később népszínházi rangot vívott ki magának. Ennek hét-

fői előadásai pótolták a két évtizeddel korábban önkényesen megszüntetett aradi magyar színház produkcióit.

Kovách Géza alelnöki tevékenységének talán leggyümölcsözőbb kezdeményezése az ún. *Majláti Vasárnap* megindítása volt. Majlátfalván minden évben augusztus 15-én tartják a templombúcsút, ahova hazalátogatnak a településről elszármazottak, így nagyszámú hívő vesz részt az ünnepi szentmisén. 1970 júniusában egy bukaresti tanácskozáson azt javasolta, hogy az alföldi faluban augusztus közepén rendezzék meg az Arad megyei magyarok népi hagyományörző csoportjainak, együtteseinek seregszemléjét. A javaslatot elfogadták, s a helyi pártszervek gáncsoskodása ellenére (de nem mertek szembeszállni a bukaresti határozzal), az évben megrendezték az első Majláti Vasárnapot, amelyet a Bukaresti Televízió magyar adása is közvetített. Így abból hagyomány lett, még most is megrendezik. Már nem volt alelnök (túlzott aktivitása miatt váltották le!), amikor megindult az *Aradi Tavasz* nevet viselő, egy héten keresztül tartó rendezvénysorozat. Az ötlet kezdetben megpezsdítette a város szellemi életét, később alakult át megalomániás hőzöngéssé. A megyei pártbizottság által kegyesen megengedett néhány magyar rendezvény szervezésébe Kovách Géza mindig bekapcsolódott, segítette a szervezőket, fogadta a meghívott előadókat, lakásában is vendégül látta őket.

Bár az életet a derűsebb oldaláról igyekezett fel-fogni, aradi évei alatt is voltak nehéz időszakok. Az 1950-es évek első felében anyagi gondokkal küszködött, pedagógus létére még disznóvágást is vállalt, mert (az ő közlése szerint) a családnak szüksége volt arra a kóstolóra, amit böllérként kapott. Egészen más jellegű problémát jelentett szekuritátés meghurcoltatása. A hetvenes évek elején egyik barátja az utcán figyelmeztette, hogy a román politikai rendőrség őt is berendelte, s róla érdeklődtek. Elsősorban a Gézánál tartott névnapi eseményekről faggatták, ki volt ott, miről beszélgettek, mit énekeltek. Aztán egy másik barát is megsúgta, hogy írásban kértek információt „Kovách tanár úrról”. Egy hónap alatt a baráti társaság fele megjárta a szekuritátét, s kerülni kezdte Kovách Gézát. „Megfagyott körülöttem a levegő” – jellemezte a helyzetet Kovách Géza. Ekkor az érintett kihallgatást kért az aradi politikai rendőrség mindenható parancsnokától. Az alezredes egy feljelentésből felolvasott egy részletet, ebben Gézát és társaságát irredenta dalok éneklésével, románellenességgel vádolták meg. A szervek azt is a fejére olvasták, hogy az iskolában, a tanári szobában politikai vicceket mesél. Bevallása szerint nem tagadott semmit, az éneklést az alkohol számlájára írta, az általa mesélt politikai vicceket meg a városban szerteszét bárki hallhatja – állította. Végül egy szóbeli megrovást követően nem íratnak alá beszervezési űrlapot, de avval a feladattal bízták meg, hogy a magyarországi történelemkönyveket és az ott megjelent, Erdélyre vonatkozó tanulmányokat elolvassa, azokról szakvéleményt írjon. Géza szerint az egész egy megfélemlítési kampány volt, amelyet azért rendezett a szekuritáté, hogy őt, mint a művelődési bizottság alelnökét „leállítsák”, hogy ne kezdeményezzen több

nemzetiségi rendezvényt. Néhány hónappal később leváltották az alelnöki tisztségről.

A politikai rendőrség megbízatásának okán, Romániában valószínűleg az első között Kovách Géza olvasta el a háromkötetes *Erdély történelmét*. Azt is véleményezte, de a Lăncrănjă-féle, *Egy szó Erdélyről* című könyvet is, amelyet a róla írt több oldalas jelentésben fasiszta tartalmú kiadványnak minősített.

Az 1989-es romániai fordulatot követően nem vállalt semmiféle tisztséget az újonnan alakult romániai magyar politikai szervezetben (RMDSZ). Bár a szervezett aradi programjának kidolgozásában részt vett, de avval utasította vissza a felajánlott lehetőséget, hogy bárki rosszindulatúan értelmezheti az ő korábbi kapcsolatát a szekuritáttal, aláírása fölé bármit hamisíthatnak, s az nem lenne jót a szervezetnek. Neki lett igaza, hiszen a magyar politikusok közül többen meggyanúsítottak. Bárányi Ferencnek az alaptalan gyanúsítás karrierjébe került.

A kiváló pedagógusi és szervezői tevékenysége mellett Kovách Géza jelentős kutatói tevékenységet is folytatott. Első, 1958-ban megjelent, a zilahi céhekről szóló könyvének anyagát még kolozsvári éveiben gyűjtötte, a kiegészítéseket akkor szedte össze a zilahi levéltárban, amikor nyaranta édesanyját látogatta meg. Azt követően hosszú időre megszűnt a közlési lehetőség, helyel-közzel egy-egy tanulmányt tudott publikálni szakfolyóiratokban. Magyar nyelven a *Korunkban*, a *Művelődésben* jelentetett meg néhány rövid közlést. Megnehezítette munkáját, hogy a (céhtörténeten kívül) szakterületének számító közép- és újkori agrár- és népesedési viszonyokra vonatkozó dokumentumokat, adatokat csak külföldi levéltárakban nézhette át, gyűjthette össze. A változás 1968-ban következett be, amikor nemcsak a bukaresti Kriterion, hanem a Politikai, illetve a kolozsvári Dacia Könyvkiadó is kérte a kéziratokat a kutatóktól. Ennek köszönhetően láttak napvilágot a Téka sorozatban az *Erdélyi jobbágyok panaszlevelei*, utána a *Magyar történetírók Avram Iancurol, majd egy, Ahol Dózsa és Horea hadai jártak* című tanulmánygyűjteménye. Ezek után Kovách Gézának is könnyebben adtak útlevelet a helyi hatóságok, bejuthatott jugoszláviai, magyarországi, németországi, olaszországi, vatikáni levéltárakba, s helyel-közzel megnyíltak a romániai levéltárak addig zárt dokumentumgyűjteményei is. „Széles érdeklődési köre főleg a történelem és néprajz területére terjed ki, de hozzászól időszerű tanügyi, irodalmi, társadalmi kérdésekhez is (...) Történelemtudományi munkássága átfogja a középkortól a jelenkorig terjedő szakaszt, s különösen a céhtörténet, az agrártörténet, paraszttörténet és parasztmozgalmak területét” – olvashatjuk a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* 3. kötetében a Csetri Elek professzor írta szócikkben.

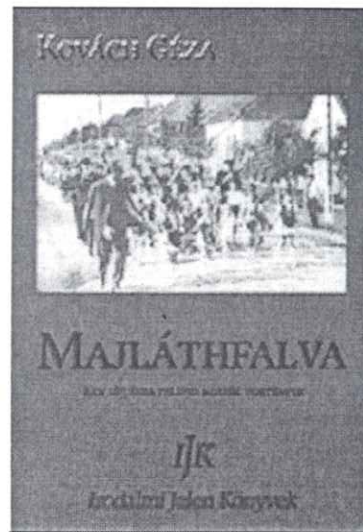
2004-ig húsz kötetnek, monográfiának, gyűjteménynek volt egyedüli vagy társszerzője, de közre-

működött olyan jelentős kiadványok megjelenésében, mint a Bukarestben megjelent 1848-as erdélyi forradalom dokumentumai négykötetes gyűjteményének összeállítás, vagy az 1996-ban Tel Avivban kiadott *Aradi zsidóság története*. Ezek közül kétségtelenül az egész régiót érintő agrártörténeti és népességstatistikai munkái voltak a legjelentősebbek. Legnagyobb közönségsikert Az

emlékező város című, a vértanúk kegyeletét őrző Aradról szóló könyve aratta, legbüszkébb a Bánság demográfiai és néprajzi fejlődéséről szóló 350 oldalas kötete volt. Arról Glatz Ferenc akadémikus is pozitív értékelést írt. Nagyra várta, de nem érte meg az Irodalmi Jelen Könyvek sorozatban megjelent *Eltűnt települések Arad megyében* című kiadványt. Halálának évében tette le az asztalra a kisíratosi és majláthfalvi falumonográfiát, azok bemutatóján júliusban és augusztusban betegen is megjelent.

Megjelent közléseiről pontos nyilvántartást vezetett. A különböző szakfolyóiratokban, folyóiratokban, napilapokban magyar, román, német nyelven megjelent tudományos, tudománynpszerűsítő közléseinek száma több száz. Ezeket a *Korunk*, a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, *Művelődés*, *Körösi Műhely*, *Szövevények*, a *Studii și Materiale de Istorie Medie* (Középkori Tanulmányok és Anyagok), *Catedra*, *Revista de Istorie* (Történelmi Folyóirat), *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, valamint számos napi- és hetilap hasábjain közölte.

Úgy ment el 2004. október 10-én, hogy tarsolyában még maradt gyűjtött, de feldolgozatlan anyag. Erre bizonyíték az a kéziratgyűjtemény, amely végül az Aradi Szoborbizottság tulajdonába került. Bár beteg volt, halála mégis váratlanul érte barátait. Dr. Almási Béla és felesége jóvoltából 2004 szeptemberében a Máltai Segélyszolgálat kisíratosi házában ápolták, állították talpra. Két nappal a tervezett hazabocsátás előtt, vasárnap reggel egy szívinfarktus pillanat alatt végzett vele. Kedden, október 12-én az aradi Panteonnak nevezett Felsőtemetőben helyezték nyugalomra a református egyház szertartása szerint. Baracsi Zsuzsanna és Baracsi Levente aradi tiszteletesek búcsúztatták a nagy számban megjelent baráttól, ismerőstől, egykori tanítványaitól.

Majláthfalva monográfia

JÁMBOR GYULA

A tízéves *Irodalmi Jelen*

Idén tizedik születésnapját üli az Aradon szerkesztett *Irodalmi Jelen*. 2001 novemberében az első szám beköszöntőjében azt olvashattuk: „Pegazust nyergelni nem a legkorszerűbb vállalkozás a világhálós száguldozások évadján”, hiszen természetesen felvetődik a kérdés, hogy milyen irodalmat kínáljon az Olvasónak a lap. „Tágabb házunk tájának mai irodalmi, művészeti terítékét hajdani esztétikai lakomák örökre ízes morzsáival szeretnénk élvezetesebbé tenni. Ha maradunk is főleg a magunk régi és új, bevált vagy csak próbálkozó ínyesmestereinél, módjával azért más, velünk érintkező szellemi tájak fogásaiból is ízelítőt kívánunk adni.” – hangzott az üzenet.

A legelső – nyolcoldalas – szám, a *Nyugati Jelen* öt megyében terjesztett regionális lap mellékleteként megjelenő *Irodalmi Jelen* Kányádi Sándor *Bajor Andor kései elsíratása* c. versével indul, mintegy jelezve: a jelenkori magyar irodalom legkiválóbbjaira is számít. Az első szám címdala alapítóként Böszörményi Zoltánt, szerkesztőként Hudy Árpádot (München), munkatársként Irházi Jánost (Arad) és Karácsonyi Zsoltot (Kolozsvár) tünteti fel. A lap költő-író ötletgazdájának, elindítójának, mecénásának a neve ekkor még nem szerepel a szerkesztők között, bár az első esztendőben is tényleges szerepet vállalt minden egyes lapszám elkészítésében.

Kezdetben többen csodálkoztak azon, hogy a sok mindenről, de az irodalmáról nem igazán nevezetes Maros-parti városban ilyen vállalkozás indul. Ezért vessünk egy rövid pillantást a város irodalmi múltjára Újj János könyvére (*Aradi irodalmi lapok*, 2004) támaszkodva. „A kassai *Új Század* és a szegedi *Magyar Szó* után, vidéken harmadikként Aradon indult útnak, 1899-ben, a *Szövetség* c. szépirodalmi, művészeti és társadalmi hetilap. 1901–1905 között az *Alföld* követte, s közben ennek vetélytársaként 1902–1903-ban az *Új Élet*. Hiba lenne túlértékelni ezeket a kiadványokat, (...) mindháromnak elsősorban a színházi rovata figyelemre méltóan szín-

vonalas. Az irodalmi részt amolyan helyi kísérletező műhelynek tekinthetjük. Jeles, országos hírvírókat ugyan nem produkált, de kitermelte az olvasóközönséget, amely aztán befogadta a valós értékű irodalmat”. „A korábbi aradi irodalmi kísérletek folytatásaként született meg 1911-ben Arad első jelentős irodalmi lapja, a grafikájában is szép kiállítású *A Jövő*. (...) Kovács János bukaresti irodalomtörténész szerint »kevés vidéki város dicsekedhet ilyen irodalmi lappal«. „Ebben a miliőben született meg 1924-ben Franyó Zoltán folyóirata, a *Genius* és az *Új Genius*” (...), majd 1925 márciusában a *Periszkop*. Kovács János szerint az „aradi folyóirat nélkülözhetetlen láncszeme volt nem csupán a hazai avantgárd kibontakozásának, hanem jelentős tényezője a romániai magyar irodalom és képzőművészet irányulásának”. Nem túlzó a megállapítás: „a Franyó Zoltán szerkesztette *Genius*nak és *Új Genius*nak és a Szántó György szerkesztette *Periszkop*nak köszönhetően kerül be Arad az egyetemes magyar irodalmi-művészeti sajtó mindenkori történetébe”. Ettől eltekintve későbbi számos, többnyire igen rövid életű próbálkozás nem változtatott azon az általános véleményen, miszerint Arad szerepe Trianon után legfeljebb másodrangú az erdélyi magyar irodalmi életben.

Az *Irodalmi Jelen* elindítójának bevallott célja volt e skatulyából való kitörés: olyan lapot vizionált egy új évezred legelején, amelynek hatóköre messze túllépi nemcsak a megye és a régió határait is, hanem – merész cél! – az egyetemes magyarság irodalmi orgánumává válik. Egy új lapnak – különösen egy irodalminak – kezdetben (de a későbbiekben is) számos nehézséggel kell szembenéznie. A lap öt éves évfordulóján írta a 2002-től főszerkesztő Böszörményi Zoltán: „a két világháború között Aradon szerkesztett *Periszkop*, *Genius* és *Új Genius* sikerét, de nem rövid életét megismétlendő szükség van egy olyan fórumra, ahol azok is közölhetnek, akik nem laknak irodalmi fellegrák közelében.

(...) Kezdetben kéziratot Aradon, Kolozsváron, Temesváron élő szerzőktől kaptunk. Nehéz első év volt, hiszen egy teljesen ismeretlen lapnak sosem adnak szívesen kéziratot a hivatásosak. Gyanúperrel éltek, miközben azt kérdezték, mit akarunk, mi a célunk ezzel a lappal. Ha azt válaszoltuk, semmi különös, csak vissza akarjuk juttatni az irodalmat oda, ahonnan eredt: a magyar falvakba és kisvárosokba, ne csak a nagyvárosok privilégiuma legyen az, többen csak legyintettek. Száznál is több irodalmi lap jelenik meg, teljesen fölösleges egy százegyediket kiadni – érveltek egyesek. Közben nőtt a kéziratok, ehhez mérten az oldalak száma is. Egyre többen figyeltek fel arra, hogy nicsak, itt van egy új kiadvány, szép a szemnek, s a tartalma is izgalmas.”

Az eleinte 8 oldalas *Irodalmi Jelen* 2004 márciusától 12 oldalra, majd 16, 20 és végül 32 oldalra jelent meg 2008 októberéig. A szűkebb értelemben vett szépirodalmon kívül tekintélyes terjedelmű könyvkritikai, színházi, művészeti rovatokban számolt be az anyaországi, a Kárpát-medencei, sőt az összmagyarság kultúrájának újdonságairól, tendenciáiról. Az évek során, állapította meg számos kritikusa, az *Irodalmi Jelen* egyre színvonalasabb, ismert és elismert szerző- és szerkesztőgárdával dolgozó lappá nőtte ki magát. Létrehozója kezdetől fogva megpróbálta megőrizni a politikamentességet, nem hajlani sem jobbra, sem balra, nem igazodni politikai szekértáborokhoz – ezért is fért és fér el békésen lapjain minden alkotó. És ez mégsem jelenti a sehova se tartozást: a lap az olvasókhoz, az olvasóknak tartozik. Az *Irodalmi Jelen* egy mindenki számára nyitott lap, amelyben senkinek nem kell ajnároznia senkit, hízelegnie – csak jó kéziratot kell hoznia. Ami izgalmas, kirívó és eltér a megszokottól, az figyelemfelkeltő. Ilyennek szeretnék alkotói a lapot.

Növekvő ismertségét és népszerűségét bizonyítja példányszámának folyamatos növekedése: fennállásának ötödik évfordulóján majdnem tizenkétezer volt előfizetőinek száma, példányszáma meghaladta a huszonkét ezret. Nem véletlenül került fel a címlapra: A világ legnagyobb magyar irodalmi folyóirata. Ismertségéhez hozzájárultak az olvasóival szervezett találkozók – Magyarországon a Művészetek Völgyében, számos nagy- és kisebb városában, vagy Szlovákiában, de Skandináviában is. Komáromban és Pozsonyban a szerzők között még fellépett a legendás Faludy György, életének utolsó éveiben a lap főmunkatársa, örökös tagja – amely címet Méhes György is viselte.

Fennállása óta az *Irodalmi Jelen* jó néhány kivételes kezdeményezésével is felhívta magára a figyelmet. 2005-ben meghirdette – negyvenezer dolláros összdíjazású – példátlan sikerű regénypályázatát: 283 alkotás futott be, az eredetileg ígért hat helyett

végül is tíz díjazott művet az aradi kiadó meg is jelentette az *Irodalmi Jelen Könyvek* sorozatban.

Az *Irodalmi Jelen* 2008 novemberétől a virtuális térbe, az internetre költözött. Főszerkesztőjének szavaival „Itt folytatódik a soha véget nem érő küzdelem és megméretkezés az irodalom »harcterein«. Hiszen tagadhatatlanul újabb és újabb csatát kell vívni minden olvasóért”. 2008 novembere óta a netes megjelenésben (www.irodalmijelen.hu) is számos pályázatot bonyolított le novella, vers, helyszíni tudósítás, egyperces novella, közös novellapályázat a Nők Lapjával... Éppen 2011 márciusában egy verspályázat fut középiskolás diákoknak SZÓNET címen. Egyébként az *Irodalmi Jelen* nyomtatott változata nem szűnt meg: havonta nyolc oldalon azokhoz is eljut, akik kevésbé jártasak, vagy csak ritkán böklásznak a világhálón.

Lássunk néhány, az *Irodalmi Jelen*nel kapcsolatos statisztikai adatot. A több mint 9 év alatt 700-nál több magyar szerző publikált a lapban a világ minden részéről. A világhálóra felkerült eddig majdnem 9000 írás – próza, költészet, interjú, tárca, esszé, kritika és híryanag. A netes olvasók száma az induláskori napi 100-150-ról elérte a napi átlag 2350-et. Az *Irodalmi Jelen* ott van a Facebookon, és 2011-től havonta egy 72 oldalas lapozható változatban is elérhető a neten.

A lap állandó munkatársai: Böszörményi Zoltán főszerkesztő, Mányoki Endre, Onagy Zoltán, Boldog Zoltán, Laik Eszter, Hudy Árpád, Weiner Sennye Tibor és Bege Magdolna lapszerkesztő. A szerzők közül megemlíthetők Debreczeni György, Faludi Ádám, Fenyvesi Ottó, Jász Attila, Jónás Tamás, Keszthelyi Rezső, Lackfi János, Ladik Katalin, Merényi Krisztián, Muszka Sándor, Nagy Sára, Nyerges Gábor Ádám, Orbán János Dénes, Papp Tibor, Prosenszky Robert, Rónai-Balázs Zoltán, Sántha Attila, Szőcs Géza, Szőke Gáspár, Tandori Dezső, Tóth Erzsébet, Tóth Krisztina, Tőzsér Árpád, Vasadi Péter, Zalán Tibor – és még sokan mások.

Az internetes átálláskor, a lap hétéves évfordulóján mondta alapítója, főszerkesztője és mecénása: „ennyi év után úgy érzem, az *Irodalmi Jelen* a magyar nyelven megjelenő irodalmi lapok palettáján nem egy volt a sok közül, hanem az irodalmi folyóirat, melyre oda kellett figyelni, melynek munkatársai, ha nem is a kanonizáltak közül kerültek ki, ám mindenképpen, figyelemre méltó teljesítményük által, irodalmunk legjobbjaihoz tartoztak”.

Ma, a tizedik évforduló küszöbén e megállapítás ugyanolyan időszerű. A majdani krónikás pedig sok évtized távlatából leszögezheti majd: az *Irodalmi Jelen* nemcsak az Aradon megjelent irodalmi lapok közül a legjobb és leghosszabb életű, hanem a huszonegyedik század irodalmi magyar lapjai között is igen előkelő helyen szerepel.

BÖSZÖRMÉNYI ZOLTÁN

Találkozó

Esett az eső, amikor a New-York-i La Guardián landolt. Torontóból érkezett üzleti tárgyalásra. Több mint két órát késett a gép. A biztonságiak gubancot találtak valamelyik utas poggyászában. Mire megkezdődött a véget nem érő cirkusz. Néhány fekete csuklyás, géppisztollyal felfegyverzett kommandós szállta meg a területet, ahol kétségbeesve álldogált, s legszívesebben a nyugalomról, békéről szeretett volna álmodozni.

Lezárták az ellenőrző pontot. Olyan erélyesen és szigorúan tették a dolgukat, hogy akaratlanul is átvillant rajta: a következő pillanatban mindnyájukat arccal a falnak, terpeszállásba fogják kényszeríteni, s arra kötelezik, hogy kezüket a fejük fölé tegyék, míg ők egyenként sorra mindenkit megmotoznak. Mellette hatvan év körüli, erősen kopaszodó, jólöltözött férfi egyik lábáról a másikra nehezedett. Izgatott volt. Tekintete ide-oda repdesett.

Mivel az elmúlt évben több, a mostanihoz hasonló esetet élt át, nem találta furcsának, ami a szeme előtt zajlik, sőt, inkább mulatságosnak tűnt az egész. Egyetlen dolog zavarta: az, hogy most már biztosan elkésik a megbeszélt találkozóról. Bár óvatosságból rendszerint minimum háromórányi időt hagyott a gép érkezése és a találkozó között, ez alkalommal – maga sem tudta, miért – csak kettő és felet. Miközben egykedvűen szemlélte, mi történik körülöttük, mentő gondolatok rohanták meg. Azal érvelt, Toronto és New York között mindössze egyórányi a repülőút, ráadásul ilyenkor, ősz elején még havazás sem várható, szélorkánokra sem igen van példa. Erre a meglepetésre viszont nem számított. Pedig amióta a terroristák a manhattani iker tornyokat előbb utasszállító repülőkkal megtámadták, majd – állítólag – a bontások során alkalmazott eljárással felrobbantották, és földig rombolták, igenis számítani lehetett a mostanihoz hasonló, pánikot és félelmet keltő incidensekre.

Észrevette, hogy a mellette álló úriember gyanakvoan fixírozza. Első pillanatban átfutott rajta, biztosan azért, mert nem látott rémületet az arcán, s ezt furcsának találta. Felé fordult, s mosolyt erőltetett.

– Ez már a harmadik ilyen eset idén – magyarázta. – Higgyen nekem – mondta határozottan, s

névjegyet vett elő a belső zsebéből. – Üzletember vagyok, sokat utazom. Gyáraim vannak, ma éppen a New York-i partneremhez igyekszem – magyarázta.

A kopaszodó úr tétova mozdulattal nyúlt a kártya után. Hosszasan tanulmányozta.

– Aha – nézett fel –, most már tudom, honnan ismerem a nevet. A fiam hónapokkal ezelőtt égőket rendelt önöktől. Húsz darabot azonnal bevizsgáltunk a laborunkban. Különleges eljárással öregítettük őket.

– És? – kérdezte ő a türelmetlenségtől kissé hangosabban.

– Tökéletesek. Majdnem tökéletesek. El sem hittem volna, ha nem magam végzem a teszteket – ismételte az idősebb úr, miközben feléje hajolt, hogy jobban szemügyre vegye.

– Melyik típusról beszél? – lépett most már ő is közelebb.

– A kétszázötven wattos higanylámpáról.

– Ja –, mondta legyintve. – Nem nagy kunszt. Félautomata gépen szereljük az égőtestet. A második lapítás előtt a lányok be tudják állítani az anód és a katód közötti távolságot. Plusz-mínusz egy milliméter eltéréssel – toldotta meg a férfit.

– Gondoltam, hogy valami egyszerű magyarázata van ennek, de nem jöttem rá, hogy mi – csillant meg egy fénycsepp beszélgetőtársa szemében.

Abba kellett hagyniuk az eszmecsere, mert végül is falhoz állították őket a fekete maszkot viselő rohamosztárosok. Miközben kezük a fejük felett remegett, a férfi az öregre sandított. Láthatóan nyugodtan, magába feledkezve támasztotta a falat. Arra gondolt, mennyire örült, amikor megjött a hír, hogy a Leningrádból nem sokkal azelőtt ismét Szentpétervárrá lett orosz metropolis hídjait az ő égőivel világították ki. Beüzemelték mínusz negyvenöt fokos hidegben is. Azonnal tudta, hogy miért az övéi nyertek. Az a plusz-mínusz egy milliméternyi távolság az anód és a katód között.

Másfél óra múlva valaki rájött, hogy a gyanús csomagban házi szilvalekvár volt. Már majdnem elvitették a poggyászt az időközben odavezényelt robbottal, hogy felrobbantsák, mikor az egyik csomag-

szűrő technikusként eszébe jutott: hetekkel azelőtt látott már a mostanihoz hasonló képet, s az akkori gyanúsított egy nagyon idős hölgy volt, aki San Franciscóba akart az unokájának szilvaízt vinni Erdélyből.

Kétórás késéssel landoltak. Az öregurat csak messziről látta. Bár lekéste már a találkozót, mégis

a kijárat felé szaladt, hogy az elsők között ülhesse taxiba. Ha akkor tudja, hogy akiért fut, élete legnagyobb anyagi veszteségét és lelki fájdalmát okozza majd neki, akkor lelassítja lépteit, vagy egyszerűen el sem hagyja a repülőteret, a következő géppel visszatér Torontóba.

KARÁCSONYI ZSOLT

Üdvözlét a győzőnek

I

A magvakat elvetem én is,
lehet, hogy hű szolgák mesélik
mit ér az arany és a vér.
De itt kitágul már a tér.
A valóságos birodalmat
mégse hagyom a szolgahadnak –
fejtse meg titkát tiszta, értő
beszédű férfi és ledér nő,
ki többet tud mindannyiunknál.
Hisz minden szó Érósznak szolgál –
ez hatalom és jutalom.

Az első jelzés szóljon arról,
aki még jó időben startol,
épp eleget tud már a rangról,
de őrizi még a tiszta szív
zenéjét
és a csillag éjkék
vonalát.
Beszéljünk ma arról.

Jó időben startol a férfi.
És ráruházza így a delnő
vágyait múltó és esendő
világunkra, csak félve érti,
hogy bimbós lényegünk a termő
sejtek nyomát követi szántva,
és férfiként, és megalázva,
nem érdemesül földi gyászra,
csak égi ritmusra megint.

Mert Érósz, e pokoli zsarnok,
nem tűri bamba és akarnok
vágyait mindenegy tuloknak.
Ő tudja, itt a földön oldat
nő nélkül nem lehet sosem.
De hajtsuk tovább ezt az oldalt.

II

Mennyi barát e földi pálya,
hány ellenség, ki kiszolgálja
mélyebbre rejtett énjeink.
A titkos őr, s a régi bárka,
e kettős forma megtalálja
mégis – elrejtett kincseink.

Nézd fáimat, az erdőséget,
ami ma körbeölel téged,
és lángra gyúl, és összeéget,
és hamu, csupán kedvéért.
Érósz, belőlem ő szól hozzád,
mindegy, hogy görnyedt mankók hozzák,
vagy hosszú, fénylő limuzin.
Ha felmegy a cukrom tehozzád,
és szavaim mámorok hozzák,
Te vagy nekem az inzulin.

III

Himnusz Érószhoz, és tehozzád,
most ennyi csak e Puszta Ország,
mit képzelmem benépesít.
Sárló csodáid szüzek hozzák,
amíg te megmented a formát:
testedbe írva álmaim.

Így kezdünk élni, inni végre
a tulajdonképp könnyű lére
eresztett sarki életünk.
És mindegy, hogy az égi selyma,
hogy végül is megérti-é ma,
hogy földbe gyúrva ténykedünk.

IV

Mint könnyed, mégis földi lények,
mi nem ismerhetünk szemérmes –
ezüsttel szórva ágaink.
S ha villámfényű égi nyílsáv
a túliból nekünk beint – hát:
nem ritmizálja szárnyaink.

Együtt vagyunk a kör, a link
hadsereg, aki ríva ring,
és felröhögve néz tavaszt;
akik, akár a parti párok,
kiket a dúlt homokba' láttok –
felajzva intenek szevaszt.

PATAKY LEHEL ZSOLT

Arad új magyar színháza

Kétség nem fér hozzá, hogy Aradon a magyar kultúra zászlóshajója jelenleg az Aradi Kamarszínház. Képzőművészek, tollforgatók, helytörténészek, civil szervezetek és lelkes műkedvelők navigálnak elkötelezetten a közművelődés vizein – az anyagi elismerést és a társadalmi megbecsülést tekintve legtöbbször erős ellenszélben –, de intézményesített keretek között, hivatásos rangban és magas művészi színvonalon a „kamara” képviseli a magyar kultúrát a városban (és azon kívül). Ráadásul a működése óta eltelt alig három és fél év alatt annyi szakmai elismerést kivívott a színház, amennyit talán a megálmodói sem reméltek ennyi idő alatt.

Az első világháborúig az akkor egyik legjobb vidéki együttesként számon tartott, operatársulattal is rendelkező Aradi Nemzeti Színház az impériumváltás utáni új körülmények között kemény harcot vívott fennmaradásáért. A második bécsi döntés után Dél-Erdélyben betiltották a hivatásos magyar színjátszást, az aradi társulat szétszéledt, és a háború utáni években csak népszínházi szinten szervezheték újra. 1946 elején sikerült kiharcolni a hivatásos státuszt, de a kolozsvári és a marosvásárhelyi színházak 1948-as államosítását követően Bukarest „konceptiós pert” rendezett az aradi színház sorsáról, és egy kirakat ellenőrzés nyomán megvonták az intézmény működési jogát. Ugyanakkor az 1945-ben létrehozott román népszínházi társulat kapott állami támogatást és hivatásos rangot. Ezzel

Aradon lezárul az akkor már 130 éves magyar színjátszás egy szakasza. A kényszerszünet 59 évig tartott.

Premier majd' hatvan év után

„A hat évtized törést jelentett a magyarságnak, hiszen a színház a templom, az iskola és az újság mellett az anyanyelv megőrzésének a fáklyavivője volt hosszú ideig – nyilatkozta Puskel Péter nyugalmazott aradi újságíró és helytörténész. – Miután hatalmi szóval megszüntették, nagyon nehéz időszak következett. Az aradiak sokáig el sem akarták hinni, hogy színház nélkül maradnak, és bizony lassacskán leszoktak a színházba járásról. Parányi mentőövet jelentett az, hogy az 1950-es évek elején

megindult egy erőteljes amatőr mozgalom, amelyet kezdetben a szakszervezeti színjátszók képviseltek. Utóbb a Znorovszky Attila vezette együttes már a népszínházi rangot is kivívta, és az amatőrökhöz csatlakoztak a pályájuk végén lévő hivatásos színészek. Ez a társulat 25 éven keresztül minden esztendőben teljes évadot biztosított Aradnak."

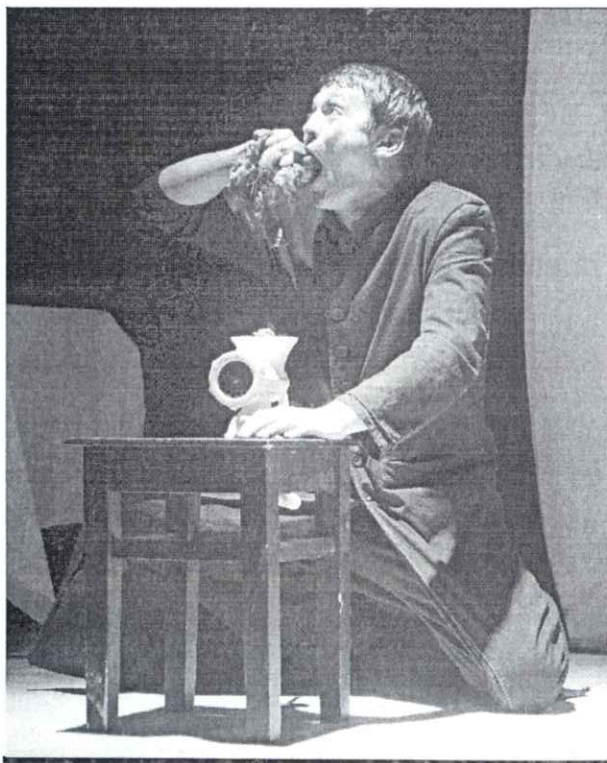
Ilyen előzmények után gördült fel a függöny az Aradi Kamaraszínház első előadásán 2007. szeptember 21-én. A sors forгатókönyve vagy sem, a debütálás a Magyar Dráma Napjára esett. Az első előadás a budapesti Madách Színház és az Aranytíz Teátrum műhely vendéjátéka volt, címe: *Tolnay Klári, 1930*, s a magyar színjátszás nagy színésznő-egyenisége életének egy epizódját mutatta be Kara Tünde és Kautzky Armand szereplésével. A szerző-rendező Pozsgai Zsolt is üdvözölte a helyszínen a kamaraszínházat és az aradi közönséget, Gheorghe Falcă polgármester és Bognár Levente alpolgármester pedig az évadnyitó előtt az önkormányzat támogatásáról biztosította a színházat. „Nagy sikerrel indult az Aradi Kamaraszínház” – címmel számolt be a premierről 2007. szeptember 25-én a *Nyugati Jelen*, és a színházi krónikás úgy érzékeltette a hatalmas érdeklődést, hogy a több mint 180 férőhelyes terembe pótshékeket is be kellett tenni (azóta többször is szembe kellett nézniük e kellemes teherrel az ültetőknek).

A „kamara” az egykori iparos otthon kultúrházában, a mai Bábszínházban kapott helyet, és jogi értelemben is ez a befogadó-intézmény, de 2009 őszétől már a nagyszínházba is visz előadásokat. A kamaraszínház művészeti vezetője Tapasztó Ernő, menedzsere Gujdár Gabriella, művészeti tanácsadó Nótáros Lajos, a produkciós és művészeti titkár Fekete Réka, a szerződéses művészszemélyzet pedig: Radu Dinulescu rendező, András Lóránt koreográfus, Harsányi Attila, Éder Enikő, Bacskó Tünde, Kulcsár-Székely Attila, Lung László Zsolt színészek, meghívott művészek Varga Csilla és Váta Lóránd.

A felsoroltakon kívül a fellépett már a „kamarában” többek között Jordán Tamás, Mácsai Pál, Huzella Péter, Hernádi Judit, Eszenyi Enikő, Sebestyén Márta, Kern András, Maksa Zoltán, vendég volt Kepes András. Magasra tette a mércét a stúdiószínház, de nemcsak a meghívott produkciók a kiemelkedők, hanem az önálló (vagy koprodukcióban) született előadások is visszhangot keltettek határon innen és túl, amit számos elismerés fémjelez. Az Alina Nelega kortárs román drámaíró szerzeményéből – a Szegedi Hetek Csoportjával közösen – készült *Rudolf Hess tízparancsolata* című monodrámat (Harsányi Attila alakítását) egyértelműen mérföldkönek nevezte a kamaraszínház történetében Tapasztó Ernő, a darab rendezője.

Nem szórványszínház

Működésének harmadik évében, 2010 áprilisában az Aradi Kamaraszínház megkapta a nemzeti jelentőségű intézmény címet a budapesti Miniszterelnöki Hivataltól. Ez jelentős anyagi támogatással járó titulus, kiszámítható környezetet teremt viselőinek egy teljes kormányzati ciklus erejéig, így négvente egyszer kell megállapodni abban, hogy mekkora támogatást kapnak az intézmények, és nem (csak) a pályázatoktól függ a létük. „Komolyan vettük a munkánkat, és ezt úgy értékelték mind Romániában, mind Magyarországon, hogy az Aradi Kamaraszínháznak, bár a múltja csekély, a jövője annál ígéretesebb. Ezt a színvonalat szeretnénk tartani a továbbiakban is” – nyilatkozta a kiténtetés átvételekor Tapasztó Ernő társalapító. „Nem szeretnénk lemondani a neves vendégelőadókról, mert az igényes szórakoztatás a fő szempont, és a színházunknak jelenleg nincs kapacitása arra, hogy egy igényes kabarét vagy operettet rendezzen – folytatta. – De ha mások megcsinálták, és jól sikerült, akkor miért ne hozzuk Aradra? Azt hiszem, az Aradi Kamaraszínház egyedülálló a romániai magyar színjátszásban, mert amellet, hogy saját előadásokat jegyez, rendszeresen más darabokat fogad be, amelyekről úgy gondoljuk, hogy az aradi közönségnek tetszik. Egy biztos: egyetlen produkció sem mehet egy bizonyos nívó alá. Ehhez ragaszkodni fogunk, vállalva a kockázatot is, hogy esetleg a nézők többsége jobban szeretni a lagymatagabb, könnyen emészthető előadásokat, mintsem a művészi értékkel bíró, tartalmasabb darabokat.”

Harsányi Attila a *Rudolf Hess tízparancsolatában*

A műsorpolitika alakításánál nem szempont az, hogy Arad szórványának számít a magyarok számát tekintve. „Éppen az a lényeg, hogy nem foglalkozunk azzal, hogy Budapesten vagy a szórványban vagyunk. Ha kijelentjük, hogy mi egy kis szórvány-színház vagyunk, akkor valószínűleg úgy is fogunk viselkedni, vagy úgy fognak ránk tekinteni, és olyan előadásokat fogunk csinálni, amilyenekkel nem lehet fesztivált nyerni, nem lehet szakmai elismeréseket kivívni. A szakma elismerése pedig magával vonja a pályázati pénzeket, amiből újabb jó előadásokat tudunk tető alá hozni” – fejtette ki a művészeti vezető.

A nemzeti jelentőségű intézmény státus megkönnyíti a kamaraszínház helyzetét, de kötelezettségeket is ró a társulatra – ismerte el Tapasztó Ernő. „Alanyi jogon jár egy bizonyos összegű támogatás minden évben. Nem nagy pénz, de elég ahhoz, hogy alapozhassunk rá, és négy évig biztosítva legyen a működés – magyarázta. – A magyar iskolaközponton és a kamaraszínházon kívül Aradon nincs más magyar közcélú intézmény. Furcsa, hogy a rendszerváltás óta el kellett telnie húsz évnek ahhoz, hogy Aradon legyen egy jelentős magyar intézmény, ami történetesen egy színház. Ezért nekünk még többet, még jobbat, még jobban kell csinálnunk!”

„I-FESZT”

Az a megtiszteltetés érte az intézményként még nagyon fiatal Aradi Kamaraszínházat, hogy rábízta a soron következő (ötödik) Etnikumközi Színházi Fesztivál, azaz a romániai nemzetiségi színházak seregszemléjének megszervezését. 2010 novemberében nyolc napon át 18 társulat és színházi műhely ugyanennyi előadása volt látható Aradon; valamennyi romániai magyar társulat, valamint a temesvári és nagyszebeni német színházak, továbbá a Bukaresti Állami Zsidó Színház randevúzott a Maros-parti városban. A rendezvényt színvonalasnak, az Aradi Kamaraszínházat kiváló szervezőnek nevezték a zsűri tagjai, a szakmabeliek, az újságírók és a nézők egyaránt.

Több premiernek is tanúi lehettünk az „I-FESZT-en”: például először osztottak díjakat a vándorfesztivál történetében, és az illetékesek szerint jól tett az előadásoknak, hogy „tétje” volt a rendezvénynek. A fesztivál nyitó és záró előadását élőben közvetítették a világhálón, miként a díjkiosztó gálát, és az esténként megszervezett műhelybeszélgetéseket is. A színházak legjobb előadásait neveztek be a versenybe, ami azt jelzi, hogy komolyan vették a megmérettetést. A Temesvári Csiky Gergely Állami Magyar Színház például az UNITER-díjas Tom Stoppard *Rosencrantz és Guildenstern halott* című tragikomédiáját hozta el, amivel méltán lett a fesztivál győztese, de a legtöbb díjat (ötöt) begyűjtött Sepsiszentgyörgyi Tamási Áron Színház is „vezér-előadásával”, Molière *A mizantróp* című darabjával állt az aradi nagyerőmű elé.

Jászay Tamás budapesti színikritikus, az V. Etnikumközi Színházi Fesztivál zsűrijének elnöke így nyilatkozott: „Önmagában a díjazást jónak tartom. Egyrészt médiavisszhangot kelt, másrészt az alkotók, a művészek elhelyezhetik magukat egy képzeletbeli rangsorban. Aki itt jelen van, bizonyos értelemben a legjobbak közé tartozik; a fesztiválnak nem volt előválogatója, hanem a színházak ajánlották az előadásokat, és feltételezem, hogy azokat, amelyekről úgy gondolták, hogy őket méltán képviselhetik.”

Szebeni Zsuzsa zsűritag, magyarországi színháztörténész nehezen tudott volna jobb fesztiválre-pertoárt elképzelni. „Néhányat láttam már az előadások közül, de a fesztiválon ezek a legjobb, sőt a jobbnál is jobb arcukat mutatták, és ez igazolja a rendezvény létjogosultságát. Olyan kontextust teremt, amelyben a színházi darabok sokkal feszesebb, erősebb arcukat mutatják” – fogalmazott.

Zsehránszky István színikritikus, a fesztivál „szülőatyja” szerint az aradi – s ezen belül a magyar – közönség újjászületésének lehettünk tanúi tavaly novemberben: „Aradon azt láttam, hogy konstans a közönség. Kimondott teltházzal nem beszélhettünk, de mindig voltak szép számban. Ugyanazokat az arcokat láttam, ami azt jelenti, hogy van egy erős színházkedvelő réteg, amelyet az Aradi Kamaraszínháznak a működése óta sikerült megszólítani. Megszokták az emberek, hogy van hová menni színházba, és mennek is szeretettel, kíváncsisággal, érdeklődéssel.”

Díjak, elismerések

2010 – A Román Rádió különdíja, V. Interetnikai Színházi Fesztivál (*Liselotte és a május*).

2010 – Nemzeti jelentőségű intézmény lett az Aradi Kamaraszínház.

2010 – A Színházért Liga Alapítvány (Fundatia Liga pentru Teatru) különdíja Harsányi Attilának – XVIII. Nemzetközi ATELIER Színházi Fesztivál (*Lovak az ablakban*).

2009 – Az év legjobb monodrámája, Toptipp.hu (*Rudolf Hess tízparancsolata*).

2008 – Az év legjobb előadása, Transindex.ro (*Rudolf Hess tízparancsolata*).

2008 – Legjobb előadás, XVIII. Nemzetközi THE-ALTER Színházi Fesztivál (*Rudolf Hess tízparancsolata*).

2008 – Az elmúlt három év legjobb tíz előadásának egyike, Z'ARTKOR (*Rudolf Hess tízparancsolata*).

Jelölések

2010 – Legjobb női főszereplő díjra (Bacskó Tünde) – XVIII. Nemzetközi ATELIER Színházi Fesztivál (*Lovak az ablakban*).

2010 – Legjobb férfi főszereplő díjra (Harsányi Attila) – XVIII. Nemzetközi ATELIER Színházi Fesztivál (*Lovak az ablakban*).

2010 – Legjobb rendezés díjra (Radu Dinulescu – XVIII. Nemzetközi ATELIER Színházi Fesztivál (*Lovak az ablakban*).

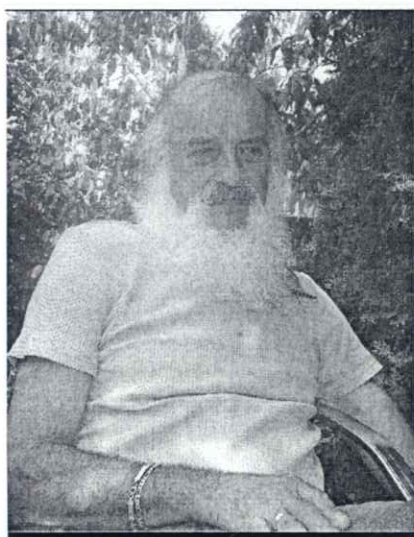
KISS KÁROLY

A szürrealizmussal rejtőzködni lehetett...

Kett Groza János festőművész

Kett Groza János 1941. augusztus 3-án született Aradon. Festő, grafikus. Tanulmányok: Temesvári Egyetem, Képzőművészeti Kar, Adalbert Luca osztálya, 1966. Rajztanár: Felsőcsertés, Hunyad megye (1966–1967), Pankota (1967–1968), Szentanna (1969–1981). Díszletfestő: Aradi Állami Színház (1981–1991). 1991-től az aradi Művészeti Népiskola tanára, a festészeti szak vezetője.

Nem lehet nem észrevenni, ha végigmegy Arad főutcáján. Hosszú, fehér szakállával mózesi vagy michelangelói modellt követ? Angyali ártatlansággal mondja a közel két méteres óriás: kettést. Neve ugyanis Kett Groza János.

Távolba néző bölcsesség

Honnan a kettős név? Édesanyja német volt, és a második világháború után abba a veszélybe került, hogy szovjetunióbeli „kirándulásra” viszik. Akkor ajánlották neki, hogy vegye fel egyik sógora nevét, a Grozát is. Jól tette, mert ezzel megszabadult a deportálástól. Így módosult a fia keresztneve is...

Az 1944-es aradi őszi bombázás után, amikor a városliget melletti emeleti lakásukat találat érte, édesanyja szüleihez kellett költözniük. Előbb Soborsinba, majd Zámba, végül Dévára került; itt végezte el a középiskolát.

Már diákkorában sportolt, kosárlabdázott, de főként röplabdázott. Játzott a vajdahunyadi másodosztályú csapatban, az egyetemen szintén a B-ligában, és ez később is jól jött, amikor el kellett he-

lyezkednie. Előbb a Hunyad megyei Felsőcsertésre (Certeju de Sus) került rajztanárnak, majd Arad megyébe, Pankotára, aztán Szentanna következett, ekkor hagyta abba a versenysportot.

A temesvári képzőművészeti után Aradon Sever Frențiu volt rá komoly hatással; annak idején ő volt a képzőművész szövetség aradi elnöke, szürrealista stílusa meghatározó volt számára. „Nem sokat tudtunk akkoriban a világról, főleg a szovjet művészettörténetet tanították az egyetemen. Sosem felejttem el, amikor első jelentkezésemkor retusálta az egyik képem pikáns részletét, azt mondva: ilyet többé ne csinálj!” – meséli.

Az elején tusrajzokat, linómetszeteket készített, később jött a festés. És mindjárt szürrealista stílusban. Kézbe vette ugyanis a nagy szürrealisták albumait, Dali volt rá a legnagyobb hatással. A szürrealizmus nagy előnye annak idején az volt, hogy általa el lehet rejteni bizonyos dolgokat, és így nem volt alárendelve a politikai követelményeknek. Az első grafika- és festménytárlatára az Alfa galériában került sor 1971-ben, aztán következtek a többiek.

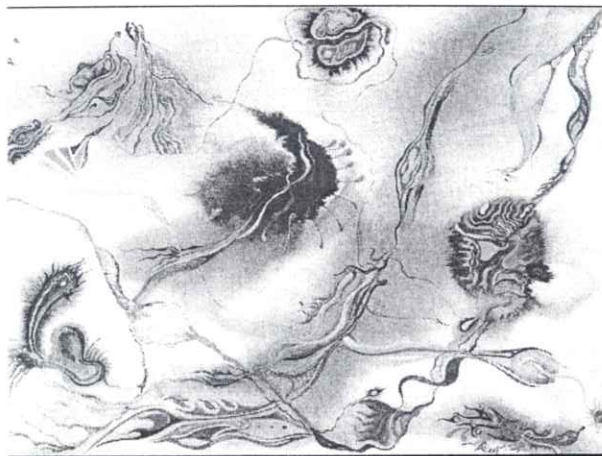
A szövetségi tagság megszerzése nem volt könnyű. Ha jók voltak a munkák, nem volt akadály a kiállításnak, a szövetségi tagságnak viszont nagyon kemények voltak a feltételei. Az idősebb művészek ugyanis megpróbálták minél szűkebbre szabni a körüket. Így – ráadásul mivel párttag sem volt – csak 1991-től tagja a képzőművészeti szövetségnek.

Az 1989 utáni nyitás után jöhettek a külföldi alkotótáborok. Igaz, korábban is volt már Magyarországon, a Békés megyei Dánfokon, de aztán többet nem engedték ki, mert politikai vicceket mesélt, és beköpték. A rendszerváltás után eljutott, többek között, Ludwigshafenbe, Rattingenbe, Budapestre

és Olaszországban is több helyre. Aztán megismerkedett Gonda Gézával, komoly kapcsolat alakult ki az általa vezetett orosházai művelődési egyesület és az aradi képzőművészek között, és így jöhettek létre Orosházán egyéni kiállításai is.

Kett Groza János festményein kívül karikatúráiról is ismert. „Ez egy ironikus játék. Apám is ironikus volt, minden bizonnyal tőle örököltem ezt a hajlamot és azt a különleges látásmódot, hogy meglátom a dolgokban a hibát, a kifogásolni valót. Különben ez számomra kikapcsolódás, az újságok kérték tőlem, és általuk sokkal jobban megismertek, mint festésetem révén. Sőt, sokan meg is lepődtek, kérdezték: festek is?!” – mondja. Az évek során több mint 4000 karikatúrája jelent meg hazai és külföldi lapokban.

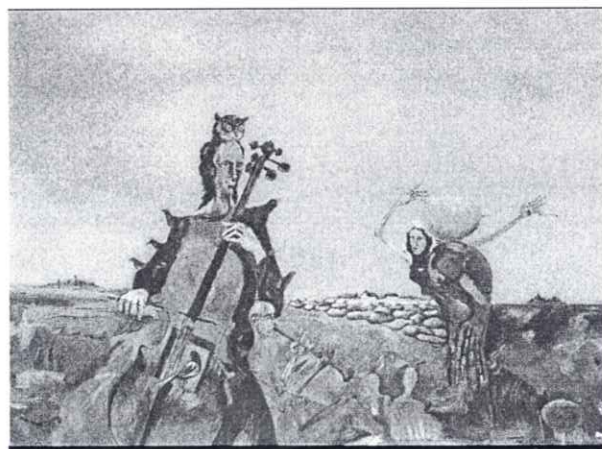
Az utóbbi évek alapos stílusváltást hoztak Kett Groza János művészetében. 2004-ben Onisim Colta kollégájával egy cserekapcsolat révén eljutott Marokkóba, az ottani élmények meghatározó hatást gyakoroltak rá. Ahogy megfogalmazza: „Amit jelenleg csinálók, az absztrakt felé haladó szürrealista gondolatok kifejezése, jelek, kódok előtérbe helyezésével. Ez azt jelenti, hogy tulajdonképpen a kivitelezési technika megy az absztrakt felé, nagy folatok használatával.” Festményeinek érdekes címeket ad. „A cím utalás az ötletcsírára. Stílusváltásomra nagy hatással volt az arab írás, amit a ceruza táncának is nevezhetek. Az ötletet gazdagítom a képzelettel, amíg eljutok a lényegig. Ezek a jelek, a kódok, a kapcsolódási pontok. Mi tagadás, ezek felfe-

Légmentes közlés romantikus lelkeknek (2006)

dezése, megértése függ a néző képzési fokától is.” – magyarázza.

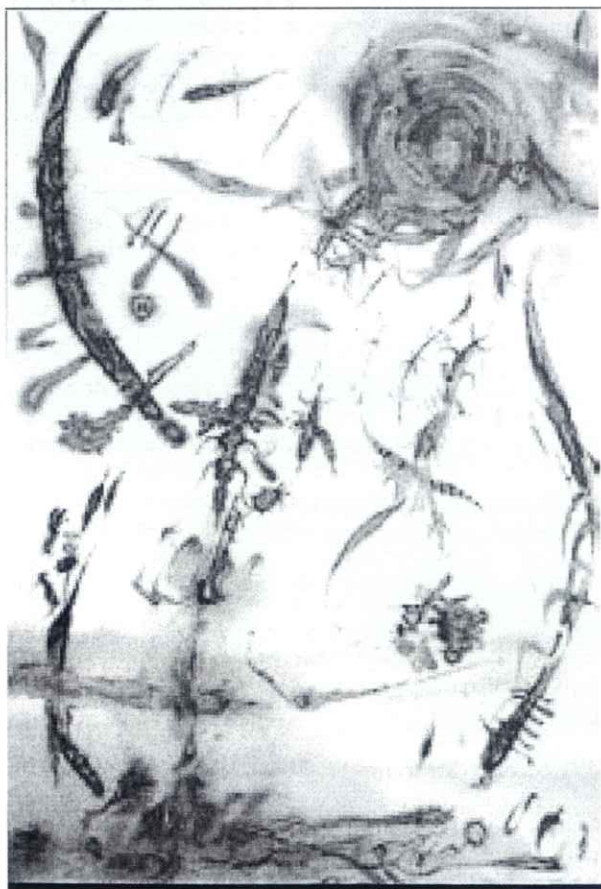
Legutóbbi egyéni kiállítását a Delta Galériában egy nagy sorozat keretében mutatta be, amelynek

Mezei hangverseny (2002)

A jelek összebogozódása címet adta, illetve ezen belül a *Kalandozások az agy színes részeiben* jelzést. Egy grafikai sorozat is jár a fejében, aminek – stílszerűen – *Kettogramma* lesz a neve.

(Rácz-fotók)

Az élet mint egy körhinta (2006)

Énekijesztő (2000)

UJJ JÁNOS

Oktatás a középkorban

A középkori aradi oktatásra vonatkozóan semmilyen közvetlen dokumentummal (anyakönyv, beiratkozási napló, kiadott iskolai bizonyítvány) nem rendelkezünk, hiszen a város középkori levéltárából a török hódoltság után megmaradt rész akkor pusztult el, amikor a Károly Sándor generális vezette kuruc seregek megostromolták az erődítményt. A várat kétszer is sikertelenül próbálták bevenni, viszont felégették a polgári település városházát, benne a város irataival. A XII. században alapított aradi káptalan és prépostság levéltárát 1551-ben átmentették ugyan Gyulafehérvárra, de az ott őrzött iratok egy része a tatárok 1658-as betörésekor megsemmisült. Így az oktatásra (is) jószerével csak közvetett utalásokkal rendelkezünk, arra csak következtetni tudunk. A jelen dolgozat csak azt tűzi céljául, hogy összegezze a máshol már közölt információkat, azokat ismertté tegye a témában kevésbé járatosok számára is.

Arad városának legújabb, 1999-ben napvilágot látott monográfiájában az oktatásról szóló fejezet írója, Vasile Popeanga csak 1666-tól kezdődően nevez meg írástudókat, konkrétan egy Ilie nevű papot, majd Maxim és Stanisa atyákat, akik görög nyelven írtak.

Némethy Károly kifejezetten szakdolgozatnak számító kétkötetes könyve (*Aradváros tanügyi története Aradmegye tanügyét tárgyaló függelékekkel*. Arad, 1890) csak a XVIII. század elejétől, a minorita iskola megalapításától kezdi a téma tárgyalását. A vármegye történetére vonatkozó összefoglaló korábbi két legjelentősebb munka közül Lakatos Ottó, az 1881-ben kiadott háromkötetes monográfiájában foglalkozik a római katolikus egyházmegye történetével, de egyetlen szóval sem említi a középkori aradi iskolát, nála is csak a minoriták alapította iskola szerepel.

Pedig vidékünkön az írásbeliség kezdetei még a XI. századba nyúlnak vissza, a Gellért-legenda tanúsága szerint Csanádon már a csanádi püspökség megalakulásától, 1030 körül működött kolostori iskola. E legendából idézve: „Ő /Gellért püspök/ alapítá székhelyén, Csanádon az első délmagyaror-

szági iskolát, mely híressé és keresetté lőn nemcsak hazánkban, de külföldön is. A falvakon parókiák keletkeztek, és templomok épültek.”

A Márki Sándor által összeállított, a megyénkire vonatkozó a mai napig legátfogóbb történelmi mű első kötetében (Arad, 1892), az aradi iskolázás ügyét egyidősnek tartja az aradi főesperesség alapításával. Az első főesperest maga Szent Gellért püspök (Velence, 977 körül–1046. szept. 24., Buda) állította a kerület élére. Márki szerint a kinevezett aradi főpap magyarul tudó, iskolázott személy volt. Ugyancsak Márki jutott arra a logikus következtetésre, hogy a magyar kereszténység első századaiban papneveldek hiányában, a főesperesnek kellett gondoskodnia az elemi ismeretekkel rendelkező, olvasni és énekelni tudó papok kiképzéséről. Mivel „az aradi főesperes azonban rendesen Csanádon, a zombolya–pankotai Egerben, a köleséri Váradon tartózkodott, a nagyszámú plébániák betöltésére valószínűleg nem is magában a megyében nevelték a papokat.”

A helyzet az aradi káptalan és prépostság megalakulásával változott meg. Bár alapításának pontos dátumát nem ismerjük, „annyi bizonyos, hogy 1197-ben már létezett, mert a csanádi levéltárban levő okirat szerint Imre király 1197-ben Richard orodi prépost kérelmére az orodi káptalant az Erdélyben bírt Asszonynépe – Ascennepe, Assunnepe – és Cuculien helységekből álló birtokán megerősíti” – írja Lakatos Ottó.

Márki az aradi „deák-iskola” létrehozását a XII. század közepére datálja, abból a megfontolásból, hogy akkor Magyarországon egyetlen káptalan mellől sem hiányzott az iskola. Különböző csanádi latin iskola 30 diákjáról már a Szent Gellért-legendában is olvashatunk, az iskola létéről még a Románia története 1962-ben megjelent II. kötetében is egy utalás erejéig megemlékeznek. Az aradi káptalan első írásos említése 1156-ban történik, amikor az egyik oklevélen az aláírók között szerepel Primogenitus aradi prépost neve. Márki szerint az aradi prépostok többnyire főiskolát végzett emberek voltak. Hasonlóképpen a politikai vagy jogi pá-

lyán tevékenykedő világi személyek is (ispánok, alispánok, ügyvédek), de közöttük akadtak írástudatlanok is.

Ezeket az iskolákat a káptalanokban tevékenykedő kanonokok vezették, akik gondozták a székesegyházat is. Az egyházi hierarchiában az ún. „oszlopos kanonokok” (Canonici columnares) sorrendje a következő volt: 1. a prépost (nagyprépost, mint püspökhelyettes), 2. az olvasókanonok (lector), 3. az éneklőkanonok (cantor), 4. az őrkanonok (custos). Közülük az olvasó- és éneklőkanonok játszott szerepet a jövő papok képzésében.

Az összesen 162 aradi (ismert) kanonok között az első lektorok neve a XIII. században bukkan elő: István (1247) és Fülöp (1267), míg cantorként Pál (1269). Az orodi káptalan tagjainak reánk maradt névsorában szerepel: Benedek olvasókanonok (1344), Jakab olvasókanonok (1350), Imre mester olvasókanonok (1412), István éneklőkanonok (1412), Mátyás éneklőkanonok (1438), Pál olvasókanonok és káptalani jegyző (1438), János éneklőkanonok (1453), Galló éneklőkanonok (1457), Ambros éneklőkanonok (1469), Somlyói László olvasókanonok (1481–1489), Barabás éneklőkanonok (1481), Somlyó Mihály éneklőkanonok (1511), Kenderesi Kenderes Pál olvasókanonok (1517). Magából a viselt címből is kiderül, hogy az olvasókanonok az írást-olvasást, míg az éneklőkanonok az éneket-zenét oktatta a jövő papoknak. A névsorban mellettük szerepel több mesterkanonok is, úgymint György mester (1395–1398), Nagylaki Jakab (1406), Ferenc mester, a Szent Mihály kápolna rektora (1421–1439), István mester (1438–1448), Bodonyi Mihály (1441), Zombory Márton (1469), Jakab mester (1491), Bessenyődy Ferenc (1510). Ők azért nyerhették el a „mesteri” fokozatot, mert különböző tisztségeket viseltek, és több tantárgyat is oktathattak. Márki Sándor a mesterkanonokokat tekinti az első aradi középiskola tanárainak, akik „reggel nyelvtanra, délben szónoklatra és gondolkodásra, délután pedig latin szavazásra tanították a papnövendékeket, s talán más, önként vállalkozókat is. Hetenként egyszer rendszeresen zeneórákat is adtak.”

Azokban a fontosabb káptalanokban (társaskáptalanok), avagy püspöki székhelyeken (székeskáptalanok), ahol teológia is működött, létezett „canonicus scholasticus” (teológiai tanár) cím is.

Az aradi káptalani iskola nem tartozott a jelentősebbek közé, csak a „közpapok” oktatását tekintette (tekinthette) feladatának, plébánosok képzésére nem volt megfelelően képzett állandó tanári gárdája. Igaz, Dankanits Ádám megállapítása szerint „a XIV. század elején még beérték avval, hogy az egyházi személy olvasni tudott, a század végén már az írástudást is megkövetelik.” Állítjuk, hogy az aradi káptalan csak a közpapok képzését végez-

te, annak ellenére, hogy már 1175-ben találkozunk az e vidékről, Zaránd vármegyéből származó, Párizsban tanuló Bethlen nevű (Tonk Sándornál Bethlehem) ifjával. S mellette biztosan mások is látogatták Nyugat-Európa egyetemait, hiszen a XII. században jutott el a magyar társadalom a birtokjogi viszonyok (adományok, öröklés, adásvétel) írásos rögzítésének fázisába. Ehhez viszont szükség volt a korábbinál gyorsabb írástípus kialakítására. Ezt, az ún. „gótikus kurzívát” terjesztették el szerte az országban a Párizsban megfordult, s ott ezt az írást elsajátító klerikusok. (Hajnal István a korszak okleveleinek vizsgálatából arra a következtetésre jutott, hogy a francia fővárosban megfordult magyar írástudók száma elérte a két-, háromezázat.) Ezt az írástípust használták az aradi hiteleshelyen (loca credibilia) is.

Engel Pál történész szerint az okleveleket, okiratokat kiállító hitelesítő hely „egy sajátosan magyar jogintézmény”, káptalanok, bencés apátságok, premontrei prépostságok, ahol „mindig volt megfelelően képzett személy iratok kiállítására.” A legtöbb vármegyében létezett legalább egy ilyen intézmény. Az aradi káptalan közhitelű oklevéladó tevékenységének első nyoma 1229-ből származik. Koszta László magyarországi történész 15-20 kanonokból álló közösségnek egyidejű tevékenységét feltételezi Aradon, hiszen felelős tevékenységük felölelte Békéstől az Al-Dunáig, s egészen a havasokig terjedő részeket. Ezzel a csanádi székeskáptalan mellett az aradi a Tiszán-túli részek legjelentősebb hiteleshelye volt.

Ismert tény, hogy az aradi káptalan tanárai között akadtak kiválóan képzett, tudós alkatú férfiak is. Közülük Apáthy (?) Miklós aradi prépost Mária királyné anyagi támogatásával 1291–94 között Nápolyban egyházjogot tanult, s vált az egyházjog tudósává. Tanulmányai befejeztével ő hozta magával II. Károly nápolyi király menlevelével Szent Agatha, Szicília egyik védőszentjének a karját, s azt az aradi egyház templomában helyezte el. A két évszázaddal később Aradon tevékenykedő Toronyi Kelemen lektor (1495–1496) az egyházjog elismert doktora volt.

Az ország területén alakult számos apátság és kolostor óriási szerepet játszott az írásbeliség elterjesztésében. Említettük, hogy a papnövendékek mellett az apátsági iskolák óráira más, önként vállalkozók is járhattak. Valószínűleg ők a helyi, szerényebb anyagi lehetőségekkel bíró kisnemesek, netalán városi polgárok gyermekei lehettek. Amolyan népiskolaként tevékenykedtek, különösen a tanítói rendként működő Benedek- és Ágostonrendű kolostorok. Arad környékén Benedek-rendi kolostor volt a bizerei (régészeti feltárása folyamatban!), bulcsi (a Maros völgyében, feltárás alatt) és pankotai (szintén most folynak ásatások), míg

Ágoston-rendi volt Dienesmonostor (Dénesmonostor, Borosjenő mellett, már Zaránd vármegyében). 1325-ben Károly Róbert Lippán letelepítette a minoritákat, akik szintén egyik fő feladatuknak tekintették az oktatást.

A kolostori iskolák létének köszönhető, hogy a világi körökben vidéken is kialakult egy írástudó réteg, amely az iskolában a latin mellett a magyar írást is elsajátította. Csak evvel magyarázható, hogy a helyi nemesség levelezett egymással, s egy idő után a levelek nyelve magyar lett. Különben az első aradi magyar nyelvemlék a XVI. század elejéről maradt ránk: Dóczy Ferenc fölbirtokos levele 1511. október 11-i keltezéssel, amelyben – többek között – említést tesz a vele perben álló Dienesy Tamás váradai lektoráról (olvasókanonokról).

Egy ilyen iskola létezésére utal Szerémi György (1490–1558 után) aradi kanonok és udvari káplán, később esztergomi kanonok Magyarország romlását felidéző emlékirataiban található leírása is. Országjárása során Szapolyai (Zápolya) János erdélyi vajdát, magyar királyt kísérte 1532-ben. A király Lippáról Kovászi (Kowazy – most Kovaszin) mezővároskába lovagolt, ahol az éjszakát töltötte. Másnap, december 15-én, vasárnap a felébredő királyt iskolások az „Örvendezzetek, és ismét mondom, örvendezzetek!” kezdetű énekkel fogadták. Hogy a minden bizonnyal latinul éneklő iskolások helyiek voltak-e, arról nem ír Szerémi, de tudva, hogy Lippán latin iskola működött, valószínűleg a Maros menti városból rendelték őket át Szapolyai köszöntésére.

Márki véleménye szerint a XVI. században e vidéken is elterjedő reformáció „részint készen találta, részint csak átalakította, részint ekkor alapította a vidék középiskoláját, Gyulát, Békést, Csánádot, Temesvárt és Lippát.” Lippán a mohácsi vészt (1526) követően, valószínű, két középiskola is működött. Az egyik a már említett, a Róbert Károly által telepített minoriták létrehozta iskola volt, amely 1551-ig háborítatlanul tevékenykedett. Akkor a város a törökök kezére került, s rövid időn belül az iskolát megszüntették. Az iskola és a konvent élén huszonöt éven keresztül (1526–1551) olyan kitűnően képzett pap állott, mint Lippay Ferenc, aki a krakkói egyetemen végezte tanulmányait. Tanítványai közé tartozott Szegedi Kis István, aki az alföldi reformáció kimagasló egyénisége lett, s aki az első folkloristának is tekinthető, hiszen már tanulói éveiben régi magyar énekek gyűjtésével foglalkozott. Szegedi Kis István a lippai tanulóéveit követően szintén Krakkóba került, s másfél évtizeddel később ott a klasszika-filológia tanára lett. A dokumentumok őt a lippai protestáns iskola tanáraként is említik, ami arra enged következtetni, hogy a római katolikus iskola mellett e Maros parti városban egy protestáns középiskola is működött. Erről vi-

szont pontos adatok nem léteznek, de tudjuk, hogy Lippa várparancsnoka, Petrovics Péter 1522–1541 között maga is terjesztette a városban Luther tanait. A protestáns egyháztörténész, Rácz Károly, Budai Ferenc református lelkész XIX. század eleji *Magyarország polgári históriája* c. könyvét idézve állítja, hogy Petrovics Lippán protestáns főiskolát működtetett. Igaz viszont, hogy Petrovics Péter, János Zsigmond kiskorú erdélyi fejedelem gyámja, már Dél-Magyarország főkapitányaként 1541-ben Temesváron létrehozott egy protestáns tanintézetet, amely igazgatójául Szegedi Kis Istvánt hívta meg. Az iskola csak rövid ideig működött, miután a várost elfoglalta a török, az is megszűnt, Szegedi Kis István Lippán keresztül Mezőtúrra menekült.

A minorita iskola Szapolyai János idejében, s az ő halála után, még a török hódoltság első éveiben is működött. A protestánsok és a minoriták viszonya nem volt felhőtlen, tudjuk, hogy az előbbieket bevándolták utóbbiakat Ullemán győztes török vezérnél avval, hogy kincseket rejtegetnek.

Külön fejezetet érdemelne az Arad vármegyei diákok egyetemjárása a középkorban. Az erdélyi diákok egyetemjárásának néhai Tonk Sándor, kolozsvári egyetemi tanár egy könyvet szentelt, amelyben a középkori egyetemjárás hagyományait foglalta össze. Korábban már szó volt arról, hogy az írásbeliség terjedésével a XII. századtól mintegy 2-300 magyarországi diák fordult meg Párizsban, volt, amikor 10-20 diák is tanult egy időben. A pápaság azon igyekezete, hogy az egyház ügyeit jogtudó, művelt papok irányítsák, megegyezett a magyar uralkodók saját királyi kancelláriát kialakító politikájával. Az 1279-ben, Fülöp fermói püspök, pápai legátus vezetése alatt Magyarországon megtartott zsinat határozata kimondta, hogy a főesperesek csak jogtudó papok lehetnek. Amennyiben nem végeztek egyetemet, úgy a hiányosságot három év leforgása alatt pótolniuk kellett. Tonk Sándor szerint ennek is tudható be, hogy a XIII. századtól megsaporodtak az egyetemjárók a jogoktatás fellegvárának tekintett páduai és bolognai egyetemen.

Az egyetemjárók első nemzedéke a papság soraiból, avagy előkelő, módos családokból származott. Az első nagy változás a XIV. század utolsó évtizedeiben következett be, amikor Közép-Európában is megalakultak az egyetemek, így nem kellett olyan nagy távolságokat bejárni a különben is bizonytalan európai utakon. A prágai, bécsi, majd krakkói egyetem megnyitása után az erdélyi diákok döntő többsége e két utóbbi felé tendált, bár nem kizárt, hogy Prága is a látogatott főiskolák közé tartozott, de a Károly Egyetem anyakönyvei a harmincéves háború (1618–1648) során majdnem teljesen megsemmisültek. (Azt viszont tudjuk, hogy 1383-ban Miklós pankotai apát más két ma-

gyarral együtt tanult a prágai egyetem jogi karán.) Tonk kimutatása szerint 1520-ig az európai egyetemekeket 2496 erdélyi diák látogatta, közülük 1588-ban a bécsi, 811 a krakkói egyetem előadásait hallgatta. Természetesen, ez a névsor korántsem teljes. A diákok nemzeti hovatartozására legtöbbször csak nevükből következtethetünk. Csakhogy az egyetemei iratokban a diákok egy részénél nem tüntették fel a származás pontos helyét, hanem csak a tartományt vagy ritkábban az egyházmegyét, avagy kisebb tájegységet jegyeztek fel (de Transilvania, vagyis erdélyi; de Ungaria, dioceza Schanagiensis, vagyis Magyarország Csanád egyházmegyei).

Arad, s részben Zaránd vármegyéből a XV. században, egész 1520-ig kimutathatóan mintegy 50-60 diák tanult különböző európai egyetemeken. Az egyetemisták több mint a fele, összesen 34, Lippáról származott. A királyi városban 1327-től ferences (minorita) kolostor működött, 1446-tól mezővárosként (oppidum) szerepel. Az onnan származók túlnyomó többségének vezetéke mellett ott található különböző módon leírva Lippa neve is: Amborius Nicolai de Lyppa, Augustinus de Lypa, Barnabas Alberti de Lippa, Barnabas Petri de Lippa, Benedictus Petri de Lippa, Cristianus Lodicz de Lippa, Franciscus Michaelis de Lypa stb. Az 1329-ben civitasként (város), majd 1388-ban oppidumként (mezőváros) említett Aradról mindössze két hallgató szerepel: Nicolaus Scaulus de Arratt (1469-ben), valamint Petrus de Orodino (1466-ban), vagyis Aradi Miklós, illetve Aradi Péter. További települések a megyéből: Borosjenő (2 diák), Hódos (1), Kövi – Cuvin (1), Macsalaka – Masloc (most Temes m., 1), Micske (1), Nadab (1), Nagylak (5), Pankota (1), Séptely (eltűnt település Borosjenő mellett, 1), Székudvar (1), Váradja – Tótvárad – Váradia (1), Világos (1).

A XV–XVI. században Arad vármegyéből a legismertebb egyetemekre bizonyíthatóan a következők jártak:

- a bécsi egyetemre: Etheley Mihály és Thasy Ferenc (1500), Suri Ségi János (1506) a nemesi származásúak közül; a közemberek (polgárok) soraiból: Lippay Tamás (1500), Szentkirályi Tamás (1503), Kisjenei Bernát (1515), Pankotay András, Bélaváry Mihály, Panaszy Ferenc (1522), Csuray Mihály, Kutasy András, Felthóty Albert, Kereky István (1524);
- a bolognai egyetemre: a XVI. sz. elején Kesorú Mihály aradi birtokos, utóbb boszniai püspök, Paksy Farkas (1526), Balsarati Vitus János (1556);
- a krakkói egyetemre: Lippay Ferenc és Barabás (1492), Lippay Tóbiás (1493), Lippay Ferenc, Váry András, Alathkay Ambrus (1494), Lippay Ferenc, Baký János (1508), Borosjeney

Lőrinc (1513), Bélaváry János, Makófalvy Imre (1516), Szászy Miklós (1525), Pankotai Vér Ferenc kanonok (1536);

- a lipcsei egyetemre Jaksics János (1539);
- a páduai egyetemre: Balsarati Vitus János (1556);
- a wittenbergi egyetemre (Luther és Melancton tanításának hallgatására): Fellaky Péter (1535), Kisserjényi János (1538), Lippay Kristóf (1544), Feltóti Albert (1545), Balsarati Vitus János (1550), Pankotay István (1558), Lippay Péter (1568), Toronyi Péter (1572), Pankotay András (1577).

Amint a felsorolásból is kitűnik, akadtak személyek, akik többször is visszatértek az egyetemekre (például Lippay Ferenc Krakkóba 16 év után!), de olyanok is, akik több egyetemen is megfordultak. Közülük mindenképpen Balsarati (Basaragi) Vitus Jánost (1529–1575) említhetjük. Perényi Gábor, az ország egyik főura taníttatta. Nagylakon született, Balsaraton (Basaragon) nevelkedett, Gyulán végezte középfokú tanulmányait. Előbb a wittenbergi, majd a bolognai és páduai egyetemre járt. Wittenbergben magiszteri fokozatot szerzett, Páduában avatták orvosdoktorrá, s lett V. Pál pápa udvari orvosa. 1560-tól Magyarországon élt, református lelkészként tevékenykedett. Az olaszliszka, utóbb a sárospataki gyülekezetnek lett lelkésze, majd a sárospataki kollégium igazgatója, Perényi Gábor udvari orvosa. Sárospatakon orvostudományt is tanított, gyógyszereket készített, gyakorlati tanácsokat adott a sebek és csontok gyógyítására, orvosi és teológiai munkákat írt. 1571-ben magyar nyelvű vallási könyvet jelentetett meg.

Az egyetemjárás nem kis anyagi megterhelést jelentett abban a korban. A beiratkozáskor a diákok Bécsben, a legolcsóbbnak számító európai egyetemen a társadalmi helyzetüktől függően fizettek 2-8 garast, a gazdagabbak még ennél is többet. A beiratkozást az erdélyi diákok esetében „a Natio Hungarica anyakönyvébe való beíratás követte. Ez a nem graduáltaknak (az egyetemet még el nem végzetteknek) négy bécsi dénárba, a baccalaureatusoknak (egyetemet végzetteknek) két garasba került. Szokás volt, hogy azok, akiknek nem volt egyetemi fokozatuk, sikeres vizsga után megfizették a borostyánkoszorúkra, illetve magisterekre kiszabott összeget is.” (Tonk Sándor)

Jakó Zsigmond professzor véleménye szerint a külföldön tanultak „értelmiségünknek csupán egy rétegét alkották. Az itthoni iskolákban nevelkedett <domiductus> többségre vonatkozóan viszont csak meglehetősen késői időktől, fogva vannak számszerű becslések megköszöntésére vonatkozó forrásaink. A XVI. század második felétől kezdve maradtak fenn a reformáció kifejlesztette felsőbb iskolák (kollégiumok) diákjairól összefüggő névsorok.”

1520 lényegében lezárta a középkori egyetemjárás egy szakaszát. A magyar királyság hanyatlása, az állandóvá vált török veszély, a földrajzi felfedezéseket követő árrobbanás, a városi fejlődés megtorpanása, a középkori keresztény világkép válsága, a reformáció elterjedése magával hozta a régi

egyetemek lehanyatlását. Az egyetemjárás szokása is háttérbe szorult. Az 1520-as esztendőt követően, az ország későbbi nagy romlásától függetlenül, nem a középkori értékek, hanem a reneszánsz eszmék uralkodtak e tájakon is.

Megjegyzés: A könyvészeti adatokról helyszűke miatt, mint több írás esetében, ez esetben is le kell mondanunk.

(Szerk.)

Üzenet B. Lászlónak az aradi Csikyből

Üdvözöllek Lacikám! Öszintén örülök, hogy rám találtál. Csodákra képes ez az internet. Negyven év nagy idő: ugye azóta nem láttuk egymást. Tudtam, hogy messzire kerültél, mint sok más volt iskolatárs, de éppen New Yorkba? És még mindig „László” a neved? Örülök, hogy jól vagy, és minden rendben, és érdeklődsz felőlünk, meg az iskola felől.

Az iskola ugyanott van, a Kálvin János utcában. Én meg néhány éve visszakerültem a csaknem száz éves falak közé.

Milyen jó lenne, ha itt lennél velünk te is! Igen nagy szükségünk lenne egy belsőépítész ötleteire, gondolataira! Ugyanis felépült az új szárny. A „sóhajok hídján” jutunk át az első emeletről: hat új osztályterem az első és a második emeleten, öt módszertani kabinet a manzárdon, a földszinten pedig végre egy jó nagy díszterem és könyvtár. És emlékszel még a régi épületre, amelybe együtt jártunk: 30 tanterem, fizika- és kémialabor, 3 infóterem, egy nagy meg egy kis tornaterem, közgazdasági és technológiai kabinet. Meg a korszerűen felszerelt bentlakás, ahol 120-an is elférnének, ha lenne elég igénylő. Innen toboroztuk a népi táncscsoportunk tagjainak nagy részét.

Olyan jó sulizenekarunk most nincs, mint amilyen a mi kis Andromedánk volt (olyan nagyszerű énekes-dobosunk sem lesz többé, mint amilyen te voltál, Lacikám), de van nemzetközi hírű mazsorett csoportunk, tehetséges népdalénekesek, moderntánc csoportunk és sok színparkozó diákszínjátszónk a Kölcsey Színpad égisze alatt.

Ugye, nem hangzik rosszul?!

Na meg aztán meg akarom említeni azt is, hogy a suliban a tanulást is komolyan veszik. Diákjaink és tanárjaink olyan jelentős versenyeken vesznek részt és szeletelnek a sikerből, mint az „Apáczai Csere János magyar nyelv, irodalom és kultúra nemzetközi tantárgyverseny” (amelyet mi rendeztünk az idén), az „Öveges–Vermes nemzetközi fizika tantárgyverseny”, a „Hevesi–Irinyi nemzetközi kémia tantárgyverseny”, a Zrínyi Ilona matematikaverseny” a „Mikes Kelemen magyar nyelv és irodalom tantárgyverseny” és még sorolhatnám.

Igen, az iskolában a gyerekek meg pedagógusai keményen dolgoznak. Utálnék itt néhány nemzetközi projektre, amelyen pályáztunk és részt vettünk: „Diákönkormányzat és diákpárlament szervezés”, „Diákönkormányzat határok nélkül”, „Nemzetközi diákjog”, „Civil szerveződések a diákok megsegítésére”, „Környezetünk megóvása” (Magyarország, Szerbia, Ukrajna és Románia részvételével). Minden évben megrendezzük a „Csiky-napokat”, a „Wieser Atlétikai Kupát” a „Mazsorett-fesztivált”.

Ezek a rendezvények általában részt vesznek testvériskoláink diákjai és pedagógusai. Elsősorban a budapesti Puskás Tivadar Távközlési Technikum (legnagyszerűbb anyagi és erkölcsi támogatónk), a békési Németh László Kollégium, a szegedi Cédó Általános Iskola és a Piarista Katolikus Gimnázium a krakkói „Josef Bem” nevű iskolát, a szabadkai Gróf Széchenyi István Általános Iskola, a te-

mesvári Bartók Béla Elméleti Líceum, a dévai Téglás Gábor Iskolaközpont, stb.

Most jut eszembe, hogy lehet, azt sem tudod, iskolánk neve jelenleg Aradi Csiky Gergely Iskolaközpont, és 2001 óta Arad megye egyetlen magyar nyelvű középiskolája, amelybe beépültek az egykori Zárda elemi és általános iskolai osztályai meg a Kincskereső óvoda hatvan csöppségét jelentő csoportjai is.

Közeledik a nyár, a tanévzáró, az érettségi vizsga és az érettségi találkozók ideje. Neked, Lacikám, nem sikerült eljőnnöd egyikre sem eddig. De várunk! Várjuk, hogy itt legyél velünk. Ha csak pár órára, pár napra is. Majd felmegyünk együtt a bejárati lépcsőkhöz: a bal oldalon Bolyai János, a jobb oldalon Eötvös Loránd márványtáblái, a lépcsőházban Petőfit ábrázoló, szilánkokból összeragasztott dombormű, a szemben levő falon a szigorú tekintetű Kossuth figyel ránk. Felérünk az emeletre: szemben Csiky Gergely kőből faragott mellszobra s kétoldalt a falakon az Iskola, illetve az aradi magyar oktatás je-

les alakjainak emlékét idéző márványtáblák, egy valószínűleg panteon.

Meg a hangulat...! Az osztálytermek összefirkált padjai, a modern, fehérre cserélt táblák (a krétaport már nem kell nyelnünk), a fogason felejtett kiskabát, a frissen meszelt falon éktelenkedő cipőtalp nyoma, a szürke kőlépcsők lekopott élei, az évtizedek óta alig változott fekete-szürke mozaik, a cigarettafüst szagú mosdók, a már nem „megközelíthetetlen” tanári szoba és igazgatói iroda; a kémialabor vegyszerszagtól árasztó kecsessége, a fizikalabor csodás műszerei, a sok-sok számítógép, a tornaterem bordásfalai, kosárpalánkjai, a tornaládák meg a múzeumba illő gyűjtemény. Ezt, mind látni kell újra, érezni, átélni!

Ezért várunk vissza nagy szeretettel New Yorkból az aradi Csikybe, drága Laci.

Üdvözlettel,

Juhász Béla,

az Aradi Csiky Gergely Iskolaközpont igazgatója

MATEKOVITS MIHÁLY

Arad megyei magyar iskolák névadói

1989 decembere előtt Arad megyében egyetlen magyar iskola sem viselt nevet, azaz Aradon csak száma volt az iskolának, vidéken a helység neve is azonosító elem volt. Illetve a pontosság jegyében: az aradi 3-as Líceum (jogelődei aradi Katolikus Főgimnázium, aradi Magyar Vegyes Líceum) egy ideig viselte Ocskó Terézia kommunista mártír leány nevét, akit az aradi Szigurancán vertek agyon. De erről a névről hamar lemondtak, talán mert nem volt ildomos, hogy egy középiskola alig pár osztályt végzett szülőleány nevét viselje.

A névadás sohasem ment könnyen. A jogilag 1990 szeptemberétől önálló, de ez épületen egy román líceummal osztozó magyar középiskola névadására a bukaresti Oktatási Minisztérium 3 javaslatot kért az aradi Tanfelügyelőségtől, s ebből választott. Az életrajzokkal ellátott dokumentációnak tartalmaznia kellett a személy Aradhoz fűződő kap-

csolatát és külön a román többséghez való viszonyát. Az összeállított javaslatok, sorrendben: Márki Sándor, Csiky Gergely és Munkácsy Mihály. Az első megnevezés ellen a Vatra akkor alakult aradi szervezete vehemensen tiltakozott, románellenes történelemnek nevezve Márkit (azóta sem derült ki, milyen alapon tette). Így lett megyénk egyetlen magyar nyelvű középiskolájának neve 1990. szeptember 1-jétől *Aradi Csiky Gergely Ipari Iskolacsoport*, majd 1998-tól jóváhagyták az ipari szó elhagyását.

Az általános iskolák névadása már egyszerűbb volt, mert azt a helyiek, (tantestület, szülői közösség, helyi tanács vagy akár az érdekvédelmi szervezet) javaslatára a megyei tanfelügyelőség egy bizottsága hagyhatja jóvá. Az Arad Megyei Tanfelügyelőség iskolai névadását elemző és jóváhagyó bizottság magyar tagja 2000-től Nagy Gizella magyar szakos tanár.

2003. szeptember 1-jétől a Zerindi Iskola felvette **Tabajdi Károly** nevét.

2004. szeptember 1-jétől a Simonyifalvi Iskola felvette **Simonyi Imre** nevét.

2006. szeptember 1-jétől az Ágyai Iskola felvette **Olosz Lajos** nevét.

2007. szeptember 1-jétől viseli az aradi 10-es számú (Gáji) Általános Iskola a **Neuman Fivérek** nevet.

2009. szeptember 1-jétől vette fel a Kisiratosi Iskola a **Páter Godó Mihály** nevet.

Csiky Gergely (1842-1891), drámaíró, műfordító, a Kisfaludy Társaság másodtitkára, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, az Arad megyei Pankotán született, a gimnáziumot Aradon végezte. Temesvárt, majd Pesten teológiát végez, felszentelése után 3 évig Bécsben tanul és doktorál. Káplán Tornyán, majd 8 évig teológiai tanár Temesvárt. Sorra nyeri az irodalmi pályázatokat és a díjakat színdarabjaival, a színházak bemutatják színműveit. Arad városa 1881. március 10-én díszpolgárává választotta. Közben kilép az egyházi rendből, evangélikus lesz, és megnősül. Színdarabjai közül sok maradandónak bizonyult, és ma is több színház repertoárjában találhatók.

Színpadai művei: *A jóslat* (vígjáték, 1875), *Janus* (tragédia, 1877), *Thalia megváltása* (drámai epilógus az aradi színház megnyitására, 1877. okt. 4.), *A magusz* (tragédia, 1878), *Az ellenállhatatlan* (vígjáték, 1878).

Színműveit sorozatban is kiadták 1882-88 között: *Czifra nyomorúság*, *A proletárok*, *Mukányi, Szép leányok*, *A kaviár*, *A Stomfay család*, *Bozoty Márta*, *Cecil házassága*, *Nóra*, *Buborékok*, *A sötét pont*, *Spartacus*, *Petneházy*, *Királyfogás*, *A jó Fülöp*, *A vadrózsa*, *A vasember* [1887-ben 100 arany Teleki-díjat nyert.], *Divatkép*.

Műveinek további sora: *Anna* (dráma, 1883), *Az esernyő* (vígjáték, 1888), *A nagyra termett* (vígjáték, 1890, ez a Karácsonyi-pályázaton 200 arany jutalmat nyert), *A nagymama* (vígjáték, 1891).

Tabajdi Károly (1833-1886), jogi doktor, Arad megye és város főispánja. Nagy-Zerénden (Arad megye) született, ahol apja, Tabajdi Dániel jegyző volt; a gimnáziumi tanulmányokat és a jog két évfolyamát Debrecenben, a III. és IV. évfolyamot Pesten végezte. 1867-ben, a kiegyezés után megyei főjegyző lett, 1869-től kincstári ügyész Pécskán; ez állásában a királyi törvényszékek szervezéséig maradt. 1871-ben a megye alispánjává választották. 1879 márciusában királyi tanácsos lett, és június 29-én Arad megye és szabad királyi város főispánjává nevezetett ki. 1879. július 21-én tartotta főispáni székt foglaltját. Ekkor mondott beszédét a sajtó örömmel fogadta, mert a becsületes és kitartó munkának, a hazafias küzdelmeknek és a magyar állameszme fenségének emelt oszlopot. 1880-ban Krassó megye, majd pedig az 1881. LV. törvénycikk

értelmében az egyesített Krassó-Szörény megyék főispánja lett. Meghalt 1886. október 7-én Aradon.

Tagja volt az aradi Kölcsey-egyesületnek, az 1884-es Évkönyvében cikkezett is. Szerkesztette 1868-ban a *Deákpárti Aradi Lapokat*, melyben az ő politikai és jogi cikkeinek köszönhető, hogy a Deákpárt az évi választásoknál győzött úgy a városban, mint a megyében.

Simonyi Imre (Szmola Imre) (1920-1994), költő, Simonyifalván (Arad megye) született, 1926-ban Gyulára telepedtek, a negyvenes években változtatja meg nevét, az Alföld, majd a Gyulai Kis Újság szerkesztője. 1943-ban a bevonulás megtagadása miatt hadbíróság elé állítják, majd egy ideig rejtőzködik. Az 1956-os forradalom után letartóztatják, Kistarcsára internálják, majd hosszabb ideig segédmunkásként dolgozik. 1974-ben József Attila-díjat kap, 1991-ben Gyula város díszpolgára lesz. 1994-ben hal meg Gyulán.

Tucatnyi önálló (elsősorban) verses kötete jelent meg: *Tisztességes írás* (1956), *Önéletrajz helyett* (1962), *Ne sírjatok* (1966), *Hatodnapon* (1970), *Gyulai krétarajzok* (1978), *Forgácsok egy fakesztről* (1980), *Két szerelem* (1986), *Különvélemény* (1986), *Ember Gedeon jegyzeteiből* (prózai művek, 1989), *Világ és nézet* (1990), *Az öröm hiányzott* (a szerző válogatása életművéből, 1994), *A költő törvénye* (nem publikált írások; posztumusz, 1995).

Olosz Lajos (1891-1977), az Arad megyei Ágyán született, a közeli Kisjenőn élte le élete nagy részét. Jogász, ebből tartja fenn családját, de szabad idejében a költészetnek hódol. Első irodalmi sikerménye egy Goethe-ballada és egy Horatius-óda fordításával elnyert önképzőkori pályadíj. *A Hét* című kisjenői lapban tizenhat éves korában, 1907. október 27-én megjelenik első verse, a *Rodostói árva*. Kolozsváron folytat jogi tanulmányokat. Rendkívüli hatással van rá professzora, a jogfilozófus Somló Bódog. Kiváló barátokra tesz szert Moór Gyula és Reményik Sándor személyében. Az előbbi jogbölcselet felé csábítja, az utóbbi a költészet világába vonzza. „Sub auspiciis regis” királygyűrés-ként avatják a jogtudományok doktorává 1917-ben. A háborús események és édesapjának halála a gyakorlati életre kényszerítik, az ügyvédi pályát választja, és 1917-ben, kis vásárhelyi megszakítással végre Kisjenőn telepedik le.

Szellemi vonatkozásban Reményik ráhatása győz. Olosz Lajos távol az irodalmi pezsgésű városok zajától, vidéki magányban a költészet mellett kötelezi el magát. Reményik kisjenői látogatásakor magával viszi Olosz verseit Kolozsvárra, és az *Erdélyi Szemle*-ben, majd a *Pásztortűz*-ben közölni kezdi őket. Felújítja barátságát Berde Máriával, megismerkedik Molter Károllyal. Lassan-lassan kötetnyire duzzad verseinek gyűjteménye, s 1923-ban meg-

jelenik a *Gladiátorarc*. Költészete „csiszolatlan gyémántok nyers és szigorú világa” – állapítja meg Reményik Sándor, az *Ellenzék* 1923-as karácsonyi számában.

Második kötete, az *Égő csolnakon* (1926) megjelenésekor, a *Korunk* 1926-os októberi számában Szentimrei Jenő „újklasszikusnak” nevezi Oloszt. 1931-ben megjelenik harmadik verseskötete, a *Barlanghomály*. 1933. május 14-én Kisjenőn megalakul az *Erdélyi Magyar Írói Rend* (EMIR) Berde Mária, Tabéry Géza és Olosz Lajos részvételével.

1943-44-ben társszerkesztője az aradi *Havi Szemlének*, és a temesvári *Déli Hírlapnak*. Az *Erdélyi Helikon* egyik alapítója, tagja a Gyöngyösi és Kemény Zsigmond irodalmi köröknek, később az aradi Kölcsey Egyesület elnöke.

1944-45-ben internálják, sorsa a meghurcoltatás, tizenhét hónapi munkatábor az ún. felszabadulás első éveiben. Rendkívül nehéz időszak volt ez számára; gondjait tovább szaporította fiai bizonytalan helyzete, hisz az idősebb, dr. Olosz Iván ügyvéd (1918-1990) akkor a Magyar Királyi Légierő tisztje volt, csak 1945 áprilisában térhetett haza, míg az ifjabb, dr. Olosz Egon (1920-1995), a későbbi orvos-professzor 1944 nyarán tért haza.

1967-ben az írószövetség tagja lesz, elkezdődik Olosz Lajos visszahódítása, újrafelfedezése, kitüntették a Kulturális Érdemrenddel.

1977-ben, 86 éves korában halt meg, a kisjenői temetőben nyugszik.

Művei, illetve társszerző: *Gladiátorarc* (1923, Kolozsvár), *Erdélyi lírai antológia* (1924, Berlin), *Égő csolnakon* (1926, Kolozsvár), *Erdélyi Helikon Anthológiája* (1927, Kolozsvár), *Barlanghomály* (1931, Kolozsvár), *Az Erdélyi Helikon költőinek anthológiája* (1934, Kolozsvár), *Romániai magyar írók antológiája* (1943, Nagyenyed), *Versek* (1968, Bukarest), *Olosz Lajos legszebb versei* (1971, Bukarest), *Hattyúének* (1972, Bukarest), *Szeplőtelen oltár* (1997), *Félig élt élet*, Olosz Lajos és Reményik Sándor levelezése (2003, Kolozsvár).

Neuman Fivérek: az iskola névadói a Neuman Fivérek – Eduárd, Alfréd és Dániel – annak a népes Neuman-dinasztiának tagjai, amely a XIX. század közepétől közel egy évszázadon keresztül meghatározó szerepet játszott Arad gazdasági, társadalmi, sport- és kulturális életében. Az ő nevükhöz fűződik többek között a Szesz- és Élesztőgyár és az első gőzmalom megalapítása 1851-ben, amelyek több mint 1000 munkahelyet biztosítottak.

Rendkívüli szociális érzékenység jellemezte őket, ezért 1892-ben Gájban kisdudóvót és iskolát építettek a munkásaik gyermekei számára. Ezen épületek egyikében ma is működik az iskola öt tanterme.

Gyáraikat, vállalataikat 1948-ban államosították, a család a megaláztatások elől kitelepedett az

2009. október 23. Iskolai névadó ünnepség Kisiratoson

országból. 1989 után az aradi (román tannyelvű) textilipari szakközépiskola felvette a Neuman Francisc nevet, az általuk alapított gyárak azonban sorra bezártak, tönkrementek.

Páter Godó Mihály (1913-1996), fáradhatatlan tanító volt a szó nem foglalkozási, hanem cselekvési értelmében. Oktatott és nevelt magyarokat, románokat, katolikusokat, ortodoxokat, más vallásúakat és hitetleneket, rablógyilkosokat és egyetemi professzorokat. Ahogy a sors hozta, mondanánk, ahogy a Gondviselés irányított, mondaná.

Életrajzában akár csak a statisztikai adatai is döbbenetesek: 18 évet töltött Románia börtöneiben, s ebből majdnem 8 évet egyedül, magánzárkában. Ezt nála atléta természetűek sem bírták fizikailag vagy szellemileg, belerokkantak, meghaltak vagy eszüket veszítették, Godó atyát, a jezsuita szerzetest fantasztikus hite készítette arra, hogy átvészelve a zárka éveit.

Zárkatársai, politikai foglyok, orvosok, egyetemi tanárok, tudósok nem lettek idegbetegek attól, hogy nem vitték munkára őket, csak odabent voltak. Ugyanis Godó órarendet készített, s mindenki azt tanította a többieknek, amit a legjobban tudott. Ezért, az egymás tanításának kitalálásáért kapott földalatti magánzárkát, ami közel nyolc évig tartott.

1945-ben a szovjet csapatok előretörése, a román határok visszaállítása Magyarországon érte, de a határőrök átengedték, mert volt nála egy román nyelvű levél, amelyben román katonák meg-

köszönték a nekik nyújtott fizikai-szellemi segítséget. Ennek segítségével tudta egy ideig biztosítani az összeköttetést Márton Áron püspök és Mindszenty József hercegprímás között. Fő bűneként azt rótták fel neki, hogy a román hatalom által kezdeményezett békepapi mozgalmat szívós, gondosan megtervezett és egész Erdélyre kiterjedő munkával letörte, a híveket a behódolt papok szabotálására bízta.

Szabadulása után is figyelték, minden lépéséről tudtak, de főleg az emberek közt végzett munkáját, beszédeit, szavait tartották számon. 1979-ben ismét letartóztatták, ekkor rózsafüzérek engedély nélküli gyártásáért ítélték el. Most azonban nem tudósokkal, hanem gyilkosokkal tették egy cellába, de a fogvatartók csalódása még az előzőeknél is nagyobb volt. A börtönben is állandóan fegyelmezetlen rablőgyilkosok egy része szelíd lett, titkos lelki gyakorlaton vett részt, egyesek kérvényezték, hogy Godó Mihállyal kerüljenek egy cellába. A jezsuita páter pedig azt kérvényezte, hogy élete végéig maradhasson börtönben, a legsúlyosabb vétkeket elkövető rabok között. Nekik van legnagyobb szükségük lelki vigaszra – állította. Nem hogy ezt a kérelmet nem hagyták jóvá, de még meg is fedték, hogy Románia ateista ország, tehát börtönrendszere is ilyen jellegű.

Páter Godó Mihály jezsuita atya mindig tanított. Márton Áron egy ideig Kolozsvárott egyetemi lelkiességgel bízta meg, majd Szatmárnémetiben lett hitoktató, tanított a börtönökben, a szószeiken, az utcán és az egyszerű magyarok, románok, a bánsági svábok, csehek és szerbek házaiban is. Élete utolsó éveiben a szentannai német öregotthonban is ő volt a többnyelvű lelki vigasztaló, az orvosok segítője, a szabadságra utazó környékbeli papok helyettese, lelki gyakorlatok vezetője.

A Krassó-Szörény megyei hegyi falvakban, a jilavai börtön egykori rabjai között vagy a kommunizmus tetteit vizsgáló fiatal történészek körében Godó Mihály személye, emléke vagy alakja regénybe illő, a róla szóló történeteket mesélik, szájról szájra adják. Ha lett volna jelszava, az bizonyára a hűség szó lett volna. Hűség a hithez, legyen az bármelyik, hűség nemzetedhez, legyen az akármelyik – de a sajátod, s hűség adott szavadhoz.

1996. szeptember 22-én hunyt el. Sok szenvedésért a Mindenható azzal jutalmazta, hogy még halála napján is elmondhatta szentmiséjét.

ARON COTRUȘ (1891 – 1961) költő, publicista. Első verseskötetei Aradon jelennek meg. Élete nagy részét Aradon, Rómában és spanyol városokban töltötte. Saját írásaiból magyarra is fordított. Felesége Szántó Erzsébet, aradi zongoraművész.

A román költő nevét az Arad – Mosóczy-telepi (13-as) Általános Iskola viseli. Az intézményben egy egytanítós, osztatlan magyar I-IV. osztály működik.

2009. október 23. Páter Godó Mihály dombormű leleplezése Kisiratoson

MIHAI VELICIU (1846-1921) ügyvéd, a román nemzeti egyesülés egyik élharcosa. Nevét a Kisjenői Líceum viseli, amelynek I-VIII. osztályos magyar tagozata különálló épületben működik, Kisjenő városában, a Fehér-Körös jobb partján elterülő Erdőhegyen.

AUREL VLAICU (1882 – 1913), mérnök, repülőgép tervező, feltaláló, a repülés egyik nemzetközileg elismert úttörője. A tudós nevét az Arad – Ségva városrészben található (21-es számú) Általános Iskola vette fel, amelynek I-VIII. osztályokkal magyar tagozata is van.

Nevesített iskoláink statisztikai adatai 2010. június 15-én

- 1. Aradi Csiky Gergely Iskolacsoport**
30 osztályban 613 tanuló, a Kincskereső Óvodában 54 gyermek.
- 2. Zerindi Tabajdi Károly Általános Iskola**
6 osztályban 92 tanuló, az óvodában 34 gyermek.
- 3. Simonyifalvi Simonyi Imre Általános Iskola**
6 osztályban 86 tanuló, az óvodában 35 gyermek.
- 4. Ágyai Olosz Lajos Általános Iskola**
8 osztályban 126 tanuló, az óvodában 45 gyermek.
- 5. Aradi Neuman Fivérek Általános Iskola**
6 osztályban 68 tanuló.
Az Iskola 2010. szeptember 1-jétől egyesült az Aurel Vlaicu Iskolával, megszűnt jogi személyisége.
- 6. Aradi Aron Cotruș Általános Iskola**
1 osztatlan elemi osztályban 8 tanuló a magyar tagozaton.
- 7. Kisjenői Mihai Veliciu Líceum – Erdőhegyi Iskola**
8 osztályban 140 gyermek a magyar tagozaton.
- 8. Aradi Aurel Vlaicu Általános Iskola**
8 osztályban 111 tanuló a magyar tagozaton.

Az aradi szerb templom

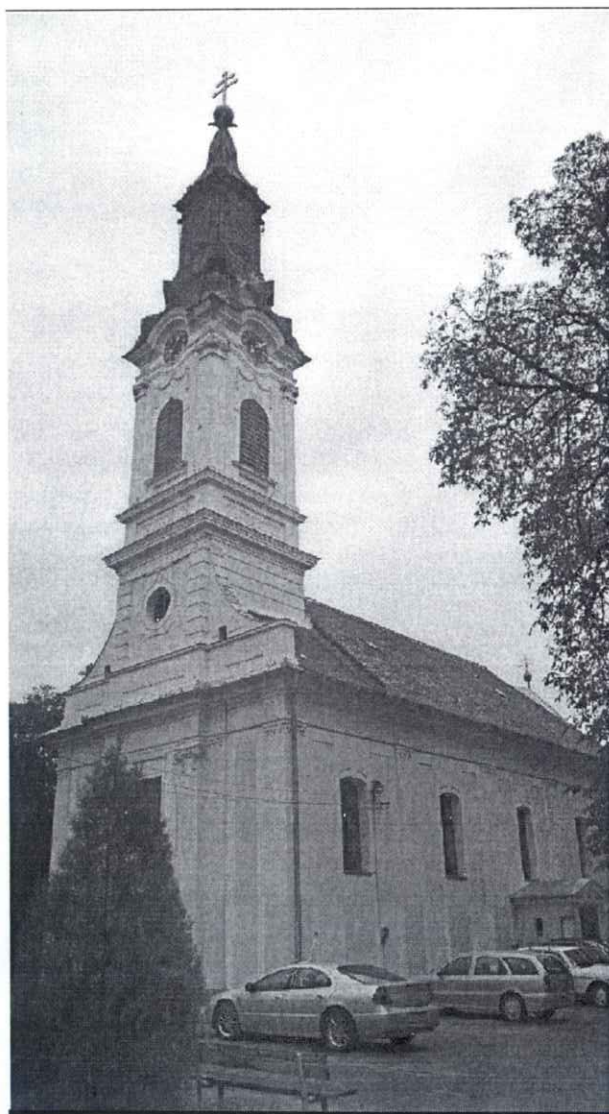
A szerb templomot Arad legrégebbi épületeként tartják számon. Jovan Popović Tekelija kapitány kezdeményezésére 1698 és 1702 között építették, a családjukkal együtt Aradon letelepedő szerb határőrök (a források szerint 300 gyalogos és 200 lovas) számára. A templom elkészültéig a fából épült elődje, a néhány utcával odébb (a mai Csajkovszkij utcán) épült, Szent Miklósnak szentelt kápolna szolgálta a közösség igényeit. Ez az épület valószínűleg a kuruc sereg ostromakor, 1707-ben vagy 1708-ban égett le. A Szent Péter és Pál templom építéskor a helyén állt és lebontott középkori épületek köveit is felhasználták.

Az épület jelenlegi képét 1790 és 1822 között nyerte el, amikor Sava Tekelija, az alapító dédunokája (aki önéletrajzi írásában erről be is számol) oroszországi mesterekkel tornyát megmagasította. 200 dupla aranytallért adományozott csak a toronygomb aranyozásához. A templom előző ikonostázát 1772-ben az ismert nevű aradi festő, Stefan Tenecki festette, ezt azonban a XIX. század hatvanas éveiben eltávolították, és a temesfűzkúti (Fiscut) templomnak adták el, ahol ma is látható. Ekkor készült el a ma is használatos, Mihailjo Ianić által faragott és Nikola Alexić által festett ikonostáz. Ugyanő festette a boltozat freskóit.

A templom stallumait Stefan Alexić díszítette. A templom belső kifestését 1902-1903-ban Nikola Alexić unokája, Stefan Alexić restaurálta, - egy részüket jelentősen átfestette. Ismételt restaurálásukra 2002 és 2008 között került sor. A templom körüli temető felszámolásakor a jelentősebb sírköveket a templom falába illetve fala köré építették, itt nyugszik többek között Sava Arsić, Arad egykori szerb polgármestere is. A hajó alatti kriptába a szerb közösség nagy mecénását, Sava Tekeliját és családjának férfi felmenőit, míg az előcsarnokba a nőtagokat temették.

Különben Arad megyében a 2002-es népszámlálás adatai szerint 1217 lakos vallotta szerb nemzetiségűnek magát, és ezzel a szerbek – a románok, magyarok, szlovákok, németek után – az ötödik legjelentősebb helyi népcsoportnak számítanak. Az első fontosabb adat az

aradi szerbeket illetően az, hogy 1606-ban Rákóczi Zsigmond fejedelem kollektív nemességet adományoz 160 volt lippai szerb katonának, és nekik adományozza „Arad mezővárost az ott emelt várral együtt”. A szerbek több rendben játszottak meghatározó szerepet a térség és szűkebb értelemben Arad történelmében: a törökök kiűzése után és az 1848/49-es forradalmat követően. Miután Arad várát 1691-ben visszafoglalják a törököktől, új tervek alapján kiépül sáncokkal és bástyák-

kal. Ez a kiépülés egybeesik azzal az időszakkal, mikor a Maros a határ az osztrák és a török birodalom között. Aradon jelentős a szerb népelem azt követően, hogy betelepédnek erre a vidékre a török elől menekülő szerbek. 1702-ben megalakul a marosi határőrség Arad központtal többségében szerb, kisebb számban román határőrökkel; a szerbek által lakott városrészt Rácváros-

nak nevezik, külön városházuk is volt. Az 1848-as momentum áttételesen érinti Aradot, mint a térség jelentős központját: 1848 májusában bánsági szerb vezetők felhívást tesznek közzé, amelyben felszólítják a Birodalomban élő románokat, horvátokat és szlovákokat, hogy fogjanak össze a magyar forradalom eszméi ellen, majd kitört a szerb felkelés. (B.B.)

Eginald Schlattner önvizsgálata

Amikor sokan már arra gondoltak, hogy az erdélyi német (szász illetve sváb) kultúra az élő jelen értékeiből a tiszteletet parancsoló múlt örökségévé minősül át, amikor a németiség számarányában hihetetlen mértékben megfogyatkozott, az erdélyi német irodalom egy jelentős, Erdély minden etnikuma számára sokatmondó, mert az erkölcsi bátorság mindent felülmúló példáját szolgáltató író adott mindazoknak, akik Erdély közös múltját közösen értelmezendő jelenségek és folyamatok együttesének tekintik.

Az erdélyi-bánsági németiségnek megvannak azon történelmi helyzetei, amelyekkel ez idáig kevesen és főleg nem a művészet eszköztárát használva vállalták a szembenézést. **Eginald Norbert Schlattner** valósággal berobbant az irodalmi életbe, amikor 1998-ban a bécsi Zsolnay Kiadónál megjelent a *Der geköpfte Hahn* c. regénye, amelynek magyar kiadását a kolozsvári Koinónia Kiadó jelentette meg (*Fejvesztett kakas*, 2007).

Eginald Norbert Schlattner Aradon született (1933-ban), tehát svábnak volna tekinthető, csak hogy gyermekkorát a történelmi Erdélyben, szászok között élte. Fogarashoz köti gyermekkorát, Brassóban folyt ellene politikai per és kap kétéves börtönbüntetés hazaárulás vádjával, felesége révén Szebenhez kötődik, itt lesz 1978-tól (Veresmart) lutheránus pap, miután hosszú harc után (1969-ben) engedélyt kapott arra, hogy teológiai tanulmányait befejezze.

Bár voltak korábbi írói próbálkozásai, az egyértelmű irodalmi sikert 1998-as regénye hozta meg, egyből a nemzetközi figyelem előterébe emelte: a regényt nyolc

nyelvre fordították le, film is készült belőle. A regény egy trilógia része: 2000-ben jelent meg a *Rote Handschuhe* (Vörös kesztyű), a harmadik pedig a 2005-ös *Das Klavier im Nebel* (Zongora a ködben).

A *Fejvesztett kakas* a szeretet, az árulás és a barátság regénye. Schlattner az első író, aki szembenéz az erdélyi szász irodalomban mindeddig elhallgatott tragikus ténnyel, hogy 1943-ban a szászok zöme lelkesen Hitler katonájának állt, ezzel végleg elszakítva szülőföldjétől ezt a nyolcszáz évig erdélyi hagyományaira büszke népcsoportot. A varázslatos érzékiséggel és finom ironiával megírt, vidám és melankolikus részletekben gazdag regényben lenyűgözően váltogatják egymást a reális és irreális síkok. Schlattner önéletrajzi ihletettséggel főhőse szembenéz önmagával, és leszámol azzal, hogy miképp került a nemzetiszocialista eszmék bűvkörébe. Egyféle gyónás a kötet, amely a mai német irodalomban elég ritka, a délkelet-európai német irodalomban, azaz Romániában, Magyarországon, a hajdani Bukovinában meg egyáltalán nem létezik. Schlattner arra keresi a választ, miért kellett elhagyniuk a németeknek választott és megszeretett hazájukat, Erdélyt, amely szó szerint földi paradicsomként jelenik meg a regény oldalain. A válasz nagyon egyszerű: mert hittek a birodalmi német propagandának, Hitler oldalára álltak, és ezzel elárulták a szomszéd népeket, aminek következménye az exodus lett. (BB)

Következzen egy részlet a regényből (Eginald Schlattner: *Fejvesztett kakas*, Koinónia Kiadó, 2007. Fordította Hajdu Farkas-Zoltán és Hajdu Iringó).

Ajtók

Exitus – nem értem ezt a szót!

– Ha valamit nem értesz, olvass azonnal utána – jutott eszembe anyánk utasítása. De az idegen szavak szótára éppen hi-

ányzott a polcra. Csak ő vihette magával, mert szenvedélyes keresztretjévfőjező lévén neki is sokszor kellett utánaolvasnia.

Napok óta üldözött ez a szó.

Töprengőn bámultam vége láthatatlan kertünket. A teraszon ültem, és nagyapám utasítására az esőfelhőket figyeltem. Anyánk Rohrbachban volt kishúgommal

és két öcsémmel. Igaz, most az egyszer nem szokásos nyári vakációjukra indultak; a Deutsche Volksgruppe in Rumänien, a Grupul Etnic German din România utasítását követve a gyerekek és asszonyok a környező falvakban kellett meghúzzák magukat az amerikai légítámadások elől.

Kitől kérdezhetném meg?

Apám a fronton volt, még ha nem is a tűzvonalban. Engelbert, a bátyám katonai felkészítőn az Instrucția premilitarănál. Hát persze, nagyapámtól!

– Nagyapátok kétlábon járó lexikon – mondogatta csillogó szemmel nagyanyám. Ezt még a tántikák, nagyapám húgai is kénytelen-kelletlen elismerték. Ámbátor sohasem mulasztották el hozzáfűzni: – De a brassói Robert bácsi kétszer okosabb.

Tántikáim sohasem rejtették véka alá a véleményüket.

Exitusnak nevezték a délutáni ünnepélyt is, amelynek előkészületeihez nagyanyám befogta mindkét cselédünket. Osztályunk, a Fogarasi Német Iskola quartaja ma ünnepelte kicsengetését, azaz exitusát, ahogyan ezt Erdélyben nevezték. Búcsúztunk az iskolától, búcsúztunk egymástól, és persze búcsúztunk a gyermekkortól – tizenöt évesek voltunk. Igaz, kissé megkésve ünnepeltünk, mert az iskolákat már áprilisban bezárták, az első, Bukarestre, Ploiești-re és Brassóra ledobott bombákkal egy időben. Rendezvényünket jobb napokra halasztottuk. Hát ez a jobbik nap volt a mai: 1944. augusztus 23.

De hát szó sem volt igazi bálról, inkább csak amolyan táncos teadélután szerveztünk. A táncos teadélután a *Sprach-Brockhaus* szerint a francia *thé dansant* megfelelője, délután négy-öt órakor kezdődik és éjfél előtt ér véget. Mi Fogarason a társadalmi élet emelkedett megnyilvánulását a román liceumistáktól vettük át, akik a *ceai dansant* hagyományát délies élvezettel és latin grandezával gyakorolták. Még akkor is, ha az egésznek legalább két, a lányokat árgus szemmel vigyázó anyuka felügyelete mellett kellett megtörténnie.

Nagy házunkban és hatalmas kertünkben fogunk ünnepelni. Kivétel nélkül mindenkit meghívtam. Az összes fiút. Nem csak a barátaimat és bajtársaimat, de az ellenségemet is. És az összes lányt. Azt is, aki a szívemet össze-tiporta, és azt is, akit mindenki elkerült.

A teraszajtónak támaszkodva egyéb dolgom sem volt, mint a fák csúcsait kémlelni, a látóhatárt lezáró eget, hogy a legelső esőfelhő megjelenésekor jelentést tessenek nagyapámnak. A házhoz ragasztott színpadnyi teraszt alacsony, kővázakkal díszített korlát szegélyezte. Két oldalán széles lépcső vezet az udvarra.

Nagyapánk, aki hajnalban Ferenc József császárhoz hasonlított, mert mindketten az első kasszóra ébredtek és a másodikra fel is keltek, napsütötte vasárnapot jósolt, noha meztelen, fehér szerecsenről álmodott. Nagyanyánk viszont egyre csak azt hajtogatta, hogy valami van a levegőben, biztosan vihar készülődik. Az ember csak nyugtával dicsérje a napot. Reggelre tényleg beborult.

Egy fonott székbe huppantam, s meg akartam állítani az időt. A fák csúcsán lila volt az ég. Egy régi, szomorúlilába hajló Adventvasárnapra emlékeztetett. „Emlékeid paradicsoma biztos vár, nem jön angyal aki kizár; Az emlékezés barátaid Mennyszága, benne ülnek, törlés kizárva” – írtuk gyermekfejjel a lányok emlékönyvébe. Igen, így írtuk, hogy „Emlékezzés” – két zével. Két felhő között csábítóan megnyílt az ég. Repülni támadt kedvem. A felhők felvöröslettek.

*

– Nagy leégés lesz! – jósolta Engelbert azon a bizonyos adventvasárnapon.

Húgocskánk láthatóan nem tulajdonított különösebb jelentőséget bátyám vészteljes szavainak. A babája kocsijába kucorodott, és hadonászva követelőzött, hogy sétáltassuk meg. A babakocsi zöldre volt festve, gumikerekei

voltak, és pihével bélelték a belsejét. És lecsukható teteje, és celluloidból az ablakai. És akkora volt, hogy húgom babástól kényelmesen elfért benne.

– Nagy leégés... – hát igen, ez már akkor is elgondolkoztatott. Mert ezt valahogy komolyan kellett venni. Mint mindent, amit Engelbert néhanapján szűkszavúan kinyilatkoztatott. Mert utólag nézve valami igazság mindig rejtett jóslataiban. Még ha nem is történt minden úgy, ahogy előrelátta. De tudtuk, hogy bármit mond, amögött mindig rejlik valami. Valami, ami akár bekövetkezik, akár nem, biztosan eltéríti az eseményeket természetes menetüktől.

Engelbert sohasem volt hajlandó jóslatait részletezni. Máig sem tudtam eldönteni, hogy önzően a végső igazságok egyetlen tudorának hitte-e magát, vagy örök kétkedőként még a saját jóslataiban sem bízott. Lakonikus jóslatait követő kíváncsiságunkunk elől következetesen kitért. Magába akarta-e zárni végzetes tudását, vagy ő is csak sejtett, megérzett valamit? A jövőmondó csak a történelem határait képes kijelölni; az eljövendő eseményekről egyedül a látnoknak van tudomása.

Csak nem gyűjtják fel a házunkat? Vagy bombázni fognak, s mi a kert végébe ástott bunkerben egymáshoz bújva rettegünk, miközben az égből potyogó bombák lángba borítják az egész várost? De az is lehet, hogy a Román Királyság ellenségei lesznek a gyújtogatók. Ki tudja...? Gondterhelten vizsgáltam a gyerekszobánk falára rajzszegezett térképet. A háború kezdete óta esténként meghallgattuk a híreket, majd vidám földrajzórát tartottunk, Oroszország zöld térképén győzelemittasan előbbre tolva a német, román és magyar csapatok hadálásait jelző zászlócskákat. Hajrá, fordítsuk kelet felé a lovainkat! Igaz, a zászlócskák most éppen a Volga környékén rostokoltak.

Képzeletem cserbenhagyott, pedig már negyvenhat Karl May könyvet kiolvastam. A fejemben cikázó gondolatok, képek túlszárnyalták bátyám jósnoki szavait.

Résen lenni, nem lankadni! Lefekvéskor mindenképpen okosabbak leszünk. A lángok még nem harapóztak el. A házi békét megfenyegette valami, de még nem voltunk veszélyben. „Mert most tükör által homályosan látunk, akkor pedig színről-színre” – jutott eszembe, noha akkorjában még makacsul megtagadtam a konfirmációt.

A húgom a babája kocsiában kuporgott, és torkaszakadtából kiabált, hogy fogjunk már be, és kocsiáztassuk végig a házon.

– Nyughass, előbb mindent számba kell vennünk – csitította Engelbert –, hamarosan indulunk!

Mindent számba kell venni, különben meggyűlik a bajunk – igaz, ez is csak amolyan szólás volt mint a többi, hogy „Ha korpa közé keveredsz, megesznek a disznók!” vagy „Lassan járj, tovább érsz!” Bátyám szerette felnőttes szófordulatokkal elejét venni kotnyeleskedő civódásaiknak. A tántikák azonnal csatlakoztak hozzá:

– Igazad van, fiam, a közönséges, zsidó zadariság nem illik egy igazi, német fiatalemberhez. Ámbátor az ember sohasem lehet biztos benne, hogy az vagy-e valaképpen. Főleg, ha kétes származásodra gondolunk.

A tántikák mindig mindent a nevének neveztek. Még előttünk, gyerekek előtt is. De ha bátyám származásáról kezdtünk érdeklődni, csak kitérő válaszokat kaptunk.

– Gondolj csak a gúnynevére: Engelwärts – Angyélika –, és felhúzott orral elcsattogtak hosszú, fekete szoknyájukban.

Mindent számba venni! A hétköznapi szigorú kiszámíthatósága után a vasárnap a rendetlenség ideje volt. Főleg a kötetlen, szabadon lebegő vasárnap délelőtt: a meglepetések végtelen tárháza.

Hétköznapi délelőtt házunkban és városunkban mindenkinek pontosan kijelölt helye volt. Mi, fiúk, iskolába jártunk. Uwe, a legkisebb elsőosztályos volt, és balkezes, azaz mindkét kezével megtanult írni és rajzolni. Kishúgunk

a közeli evangélikus óvodába járt, a halhatatlan Olga tántihoz, akinek már szülei is óvodásai voltak. Apám estig az üzletben volt. Csak ebédre jött haza, a percnyi pontossággal asztalra tett, gőzölő levesestál mellé.

Nekünk, gyerekeknek szinte minden szabad volt. Az egész házat birtokolhattuk, a pincétől a padlásig, egyetlen szigorú kivétel: apám dolgozószobája. – A szabadság a tiltás révén ismerszik meg – hajtogatta barátságosan. Ebből a szempontból kivételezettek voltunk, mert a többi fogarasi gyerek élete nagy részét a konyhában töltötte el, szigorúan kitiltatva a nagy családi eseményekre, konfirmálásra vagy halálesetre váró, naftalinszagú szobákból. Nálunk a gyerekek voltak a ház, az udvar és a kert urai. Ha játékról volt szó, csakis nálunk gyülekeztek a barátok és a lányok, karót nyelt magyar házmeztől, Szabó Attila nagy bosszúságára. Kedvünk szerint mindig ott rendezkedtünk be, ahol a legizgalmasabbnak ígérkezett. Ha úgy tetszett, hát a fák magas koronáján. Pajtásainkkal feje tetejére állítottuk az egész házat. Seprűnyélen, díspárnákon lovagolva végigcsörtettünk az egész lakáson, vagy vad száguldásba kezdtünk a babakocsival. A felfordulás apám esti hazaérkezéskéig tartott. Mert tudtuk, hogy mielőtt átlépi a ház küszöbét, mindennek vissza kell találnia a megszokott helyére.

Hogy anyám mit csinált dél előttünk? Hát operett áriákat énekelt vagy festett. És karácsony előtt titokban ajándékokat készített az egész családnak.

– Ezermester – hajtogatta elismerően Hermine tánti –, mindenhez ért.

– Trude, te a középkorban boszorkányként a máglyán végeztél volna – tette hozzá epésen Helene tánti.

Meghitt, házas programunk csak nagyszombati nagyszülei látogatásakor borult fel. Mint az 1942-es év hírhedt adventjén. Nagyapánk tizenegy és tizenkét óra között jelent meg a reggelinél. Ilyenkor rendjelekkel díszített

káundkás tengerészfőhadnagyi uniformisát viselte. Napközben kártyázni szeretett, vagy legújabbban hajóelsüllyesztősdit játszani, a „Bombákat Angliára...” A játszópартnereket illetően nem volt válogatós, kishúgunkkal is beírte. Őt még a bridzs és a póker fortélyaiba is megpróbálta bevezetni, nagy türelméhez mérten csekély sikerrel. Cserébe húgocskánk meglepő gyorsasággal eltanulta nagyapánk néhány szójátékát, hogy „papagáj és mamagáj”, „egészség és feleség”, „alma és felma”, és zajos tetszést aratott velük az óvodában. Nemkülönben a tréfás földrajzi mondókákat, hogy „Celebeszen él egy teve, jó ragacsos a fenéke”, vagy „Olaszországban van van egy folyó, amelynek neneve Popó”. Aggszűz óvónénijébe ilyenkor belerekedt a szó, s hitbuzgó egyházi alkalmazottként csak azzal vigasztalta magát, hogy az ártatlan gyerek nem tudja, mit beszél. Később, a Deutsche Volksgruppe idején Olga néniből egyszerre csak „kisdédgondozó” lett, s ezzel elérkezett az elégtétel ideje. Egy szép napon húgocskánk új asztali imával állított haza, és az ebédnél büszkén szavalni kezdte: „Összekulcsoljuk kezünket, meghajtjuk kicsi fejünket, így imádjuk Füh-erünket.”

Kishúgunknak nagyon tetszhetett ez a divatos mondóka, mert napjában többször is elszajkózta. Otthon, az óvodában, de még elcsendesedő utcánk kapujában is. Nagyanyánkat ez meglehetősen feszélyezhette, mert szerinte „ilyesmivel nem szabadna lejártni a családot”. De hát a szomszédunkban németül egy szót sem értő románok laktak, így mindenre, amit a húgom összehordott, barátságosan bólogattak. Még akkor is, ha csicsergő hangon „Heil Hitler”-rel köszöntötte őket, karocskáját náci köszöntésre lendítve. Erről a heilezésről nagyapánk sehogy sem tudta leszoktatni, pedig napjában többször is elismételtette vele, hogy „Heil Kaiser Franz!”, amivel csak annyit ért el, hogy húgocskánk néha „Heil Kaiser Hitler!”-rel köszönt.

LAPSZÁMUNK SZERZŐI:

Bodó Barna – író, politológus, egyetemi tanár, Temesvár
Böszörményi Zoltán – vállalkozó, lapkiadó, író, Arad
Ficzay Dénes – magyartanár, helytörténész, irodalomtörténész, Arad
Jámbor Gyula – újságíró, szerkesztő, Arad
Juhász Béla – fizikatanár, líceumigazgató, Arad
Karácsonyi Zsolt – költő, szerkesztő, Kolozsvár (sz. Arad)
Kiss Károly – újságíró, szerkesztő, Arad
Matekovits Mihály – matematikatanár, helytörténész, Arad
Pataky Lehel Zsolt – újságíró, rádióriporter, Arad
Puskel Péter – újságíró, helytörténész, Arad
Schlattner, Eginald – lutheránus lelkész, író, Veresmart, Szeben megye (sz. Arad)
Ujj János – történelemtanár, helytörténész, szerkesztő, Arad

Olosz Lajos
Köszönet az ágyai erdőnek

TÖZMISKE, ÁGYA, SZINTYE, KERÜLŐS
határán kanyargott a lusta, szőke Töz.
Mindkét partján kék erdő sötétlett.
Őstölgyek alatt a nappal is sötét lett.
Kertünk lenyúlott az erdő közelébe.
Csalogatott csodáival titokzatos mélye.
Ahogy cseperedtem, beljebb-beljebb
merészkedtem.
Minden nappal jobban szerelmese lettem.
Hal után villanó jégmadarat lestem.
Láttam a borzot megtérni várába,
alkonyatkor őzeket jönni itatóra, cammogó
emséket
fürdeni a tóra,
erdőnyiladékon fenséges agancssal
szarvasbikát állni égnek szegett nyakkal,
szálerdőn sompolygó vörössárga rókát,
fészkére leszálló szénfekete gólyát.
Hallottam kurrogni erdei szalonkát,
jajgatni felhők közt vonuló vadlibát,
csalogányok éjféli Mozart-áriáját,
az égbe fúródó pacsirta trilláját,
illatozó rétek kabócazenéjét,
rezgő fűszálaknak selymzissenését.
Szaggattam számócát, szedegettem
szedret,
csokorba virágot, világszépet, ezret.
Megittasodtam akácok, hársak illatától,
gyöngyvirág, ibolya, menta italától,
napsugár fényétől, alkony bíborától,
bodor bárányfelhők opálos fátylától.

Ezt a sok-sok kincset mind az erdő adta
és az a szomjas, álmodozó
gyermekifjú kapta,
akit elkísértek alkonyatszáltaig,
esthajnali csillag égregyúlásáig,
harangkondulásig.

régi(j)óvilág

REGIONÁLIS HONISMERETI SZEMLE

Szerkesztőtanács: Dukrét Géza (Nagyvárad), Horváth József (Szabadka),
Miklósik Ilona (Temesvár), Szekernyés János (Temesvár), dr. Vekov Károly
(Kolozsvár), dr. Zakar Péter (Szeged)

Tördelőszerkesztő: Lázár Ildikó

Grafikai szerkesztő: Könczey Elemér

A címlapot kivitelezte: Kálmán Enikő

Kiadó: dr. Bodó Barna, a Szórvány Alapítvány elnöke

Szerkesztőség: 300593 Temesvár, Putna u. 7 • Tel/fax: 0356 446 516

Drótposta: diasporatm@rdstm.ro

A lapszám megjelenését támogatták:

OLOSZ LAJOS (1891-1977)

ÉGERFÁK ALATT

Saját sorsom bogait kötözve
vissza-visszatérek egy-egy őshöz.
A ma és holnap komor titkai
a múltak mikéntjét kérdezik.
Megidézem két kékszemű nagyapámat:
a házsongárdi és az ágyai temető üzen.
Két föld alá tűnt medrű folyó kék vize
a szakadékon át egy percre visszaint.
A jurátus már nem volt forróvérű,
támadó szívét zsoltárok hűtötték
s közbajokból, ha kivette a részét,
menekült a havasra vadat üzni
s mikor meghalt kedvenc gyermeke,
egyedül temette kertjébe egy diófa alá.
Sokat merengett, hallgatag volt, bezárt,
mélyre néző és rövid életű,
a meg nem fejtett bút már magával hozta
és átadta nekünk, mint sötét családi címet.
A másik nagyapámban több volt a szláv derű,
könnyelmű jó szíve szerteömlött,
mint virágos réten ezüst áradás
és egész élete parttalan volt,
lobbanó, változó, aranyfantáziás.
A két folyóvíz valahol összetért
és elindult útjára egy külön hullám.
Vízparti fekete égerfák alatt
elábrándozom különös útján.